

Härlanda Fängelse

Vård- och underhållsplan Del 1 - Beskrivningar

2022-01-24

L I N D H O L M
R E S T A U R E R I N G A B

tekniska och antikvariska projektörer

 higab
Levande hus i unika miljöer

Förord

Följande vård- och underhållsplan för Härlanda Fängelse är framtagen under hösten 2021 av Lindholm Restaurering AB på uppdrag av Higab.

Härlanda Fängelse uppfördes 1904–07 efter ritningar av hovintendent Gustaf Lindgren. Anläggningen fungerade som fängelse från 1907 fram till 1997 då det köptes upp av Göteborgs Stad. Sedan 1999 ägs, förvaltas och utvecklas fastigheten av Higab. År 2001 kontoriserades huvudbyggnaden för förvaltningar inom Göteborgs stad.

I samband med nedläggningen av anstalten byggnadsminnesförklarade Riksantikvarieämbetet fängelset år 1993 för att säkra att anläggningen i framtiden kommer att kunna berätta om livet bakom murarna.

Denna vård- och underhållsplan innehåller två delar. Den första delen beskriver fängelsets historia, gällande lagskydd och kulturhistoriska värde. Den andra delen innehåller teknisk beskrivning, skadeinventering och åtgärdsförslag olika delar av anläggningens byggnadsminnesförklarade byggnader. Till varje byggnadsdel hör antikvariska riktlinjer och lämplig nivå för bevarande/varsamhet i förhållande till dess kulturhistoriska värden. Åtgärdsförslagen finns sammanfattade i tabellform.

Göteborg 2021

Josefine Bengtsson, cert. sakkunnig kulturvärden
Lindholm Restaurering AB

Innehållsförteckning

Del 1 – Beskrivningar

Kap 1. Inledning.....	5
Kap 2. Skyddsstatus och kulturhistorisk värdebeskrivning.....	7
Byggnadsminnesförklaring.....	7
Bevarandeprogrammet för Göteborg.....	9
Gällande plan.....	10
Plan- och bygglagen.....	10
Kulturhistorisk värdebeskrivning.....	Fel! Bokmärket är inte definierat.
Kap 3. Historik.....	14
Fångvårdens utveckling.....	15
Byggandet av svenska cellfängelser.....	17
Härlanda fängelse.....	20
Lite om cellstraffet.....	33
Byggnadskronologi.....	37
Kap 4. Nulägesbeskrivning.....	47
Exteriör.....	47
Interiör.....	65
Kulturhistorisk klassning enligt Higabs system.....	79
Kap 5. Källor och litteratur.....	93

Bilagor:

VVS, Vård- och Underhållsplan, 2021

EI, Vård- och Underhållsplan, 2021

Del 2 Teknisk beskrivning finns som två separata rapporter: en för exteriör 2:1 och en för interiör 2:2.

Kap 1. Inledning

Fastighetsuppgifter

Fastighetsbeteckning	KÅLLTORP 4:17, tidigare Kålltorp 4:15.
Adress	Kålltorpsgatan 2, Härlandavägen 7
Byggnadsår	1904-07
Arkitekt	Hovintendent Gustaf Lindgren
Urspr. användning	Fängelse
Nuv. användning	Kontor och kulturhus, Göteborgs stad
Förvaltare	Higab

Härlanda Fängelse uppfördes 1904-07 efter ritningar av hovintendent Gustaf Lindgren. Den ursprungliga bebyggelsen bestod av huvudbyggnad (ett komplex omfattande cellbyggnad, entrébyggnad och administrationsbyggnad), fyra sidobyggnader samt en direktörsvilla och vaktmästarbostad. 1912 respektive 1925 byggdes sex personalvillor öster om anläggningen och 1935-36 och 1959 uppfördes två verkstadsbyggnader inom fängelsemurarna.

Anläggningen fungerade som fängelse fram till 1997 då det köptes upp av Göteborgs Stad. År 1993 förklarades Härlanda Fängelse som byggnadsminne. Sedan 1999 ägs, förvaltas och utvecklas fastigheten av Higab. 2001 kontoriserades huvudbyggnad och en del övriga byggnader för förvaltningar inom Göteborgs stad. Ytterligare två byggnader omvandlades för barn- och ungdomsverksamhet. År 2006 ombyggdes en av verkstadsbyggnaderna till Kulturhus.

Följande vård- och underhållsplan för ursprungliga (byggnadsminnesmärkt) byggnader på Härlanda Fängelse är utarbetad av Lindholm Restaurering AB på uppdrag av Higab. Certifierade sakkunniga (KUL) har genom kulturhistorisk inventering med fotodokumentation och statusbedömning av byggnadens olika delar skapat underlag för åtgärdsförslag presenterade i denna handling. Bilagt till vårdplanen finns även statusbedömning avseende el och VVS. Statusinventeringen av el- och telesystem är utförd av Kenneth Westholm på Holmqvist Elteknik. Statusbedömningen av VVS är utförd av Bengt-Olov Johansson på Ingenjörbyrå Andersson & Hultmark.

Vård- och underhållsplanens syfte

En vård- och underhållsplan är ett långsiktigt planeringsinstrument som ger en helhetssyn på förvaltningen av byggnadens hela exteriör och interiör inklusive fasta inventarier. Fokus ligger på de delar som omfattas av lagskydd och bedöms ha betydande kulturhistoriska och arkitektoniska värden. En fungerande vård- och underhållsplan ska vara en grundläggande del i byggnadens bevarande.

Disposition och läsanvisningar

Vård- och underhållsplanen är uppdelad i två huvudsakliga delar, presenterade i två olika rapporter.

Del 1 inleds av för byggnaden gällande kulturhistorisk värdering, gällande lagstiftning och skyddsbestämmelser. Därefter följer historik med byggnadskronologi samt nulägesbeskrivning. Det historiska bildmaterialet har på grund av Göteborgs stadsmuseums begränsade tillgänglighet (med restriktioner och pågående flytt av arkivet) i denna version av Vård- och underhållsplanen blivit mindre omfattande än vad som varit önskvärt.

Del 2 innehåller beskrivning och inventering av byggnadernas exteriör och interiör. I och med anläggningens storlek så indelas del 2 i två separata delar: en för exteriör och en för interiör (2:1 och 2:2). Fasaden beskrivs nerifrån och upp avseende de olika byggnadens delar medan interiören beskrivs rumsvis. Enklare och likartade rum beskrivs i grupp. Byggnadsdelar och rum är bedömda och färgkodade utifrån Higabs eget system för kulturhistorisk klassning och en kulturhistorisk anvisning specificerar byggnadsdelens eller rummets kulturhistoriska kvaliteter och skyddsstatus samt hur de skall hanteras. Till beskrivningen hör tabeller för åtgärder och underhåll av byggnadens/rummets olika delar. Avslutningsvis innehåller vård- och underhållsplanen besiktningar av el och VVS. Dessa är infogade i slutet som självständiga bilagor från respektive konsult.

Åtgärderna finns även sammanställda i tabellform som är avsedda att införas i Higabs digitala underhållssystem.

Kap 2. Skyddsstatus och kulturhistorisk värdebeskrivning

Byggnadsminnesförklaring

Länsstyrelsen förklarade år 1993 Härlanda Fängelse för byggnadsminne. Byggnadsminnen skyddas av nuvarande 3 kap 1 § kulturmiljölagen (SFS 1988:950), 2007-04-10 togs ett beslut om ändring för att rätta till ett fel avseende omfattade byggnader så att skyddsbestämmelserna kom att inkludera de byggnader som uppfyller kraven som byggnadsminnen. Bortsett från byggnad 16 ingår alla nu byggnadsminnesförklarade byggnader i Higabs bestånd.

Beskrivning

Följande beskrivning författades inför den ursprungliga byggnadsminnesförklaringen 1993 och bifogas gällande beslut:

”Härlandafängelset tillhör de stora fängelser som uppfördes efter sekelskiftet. Anläggningen har en slottsliknande karaktär och reser sig på ett monumentalt sätt över den omkringliggande tämligen låga bebyggelsen. Fängelsebyggnaden är i 3½ våningar och har en korsformad planlösning med cellängan i nord-sydlig riktning, administrationsdelen i väst och ekonomidelen i öst. Fasaderna är slätputsade med dekorationer i spritputs, gesims, risaliter, fönsteromfattningar och andra dekorativa element. Entrén är en rikt formad kalkstensportal med bland annat hög dubbeltrappa av granit, ursprungligt dörrparti med överljusfönster och inskription. Granitsockeln är nu överputsad. Taket är ett målat plåttak. Fönstren är av varierande typer och ålder, ursprungliga smårutade fönster med järnbågar finns bevarade. I sockelvåningen och bottenvåningen finns de ursprungliga använda gallren kvar.”¹

Bebyggelseregistrets beskrivning av anläggningen

Följande beskrivning utfördes efter inventering 2007 i samband med Riksantikvarieämbetets sammanställande av basinformation kring byggnadsminnen i Göteborg:

”Före detta fängelset ligger i anslutning till Östra kyrkogården och Bagaregårdens bostadskvarter. Fängelsets centrala del utgörs av ett rektangulärt muromgärdat område med låga byggnader i hörnen samt längs muren i väster och norr. Mot söder ansluter en halvcirkelformad före detta promenadgård. Området innanför murarna domineras av en lång cellbyggnad, vars mittparti betonas genom ett högt och brutet tak med torn. Administrationsbyggnaden har sin huvudentré mot väster och framhävs genom ett elegant klocktorn, fritrappa och kalkstensportal samt en bågformad frontespis med ovalt fönster. Entréområdet omfattar två bostadshus med trädgård. Den före detta direktörsbostaden är i en våning med ett brant brutet tak som har stora uppbyggda gavelpartier med dekorativa fält. Entrén ramas in av två kolonner som bär en balkong. På fängelsets baksida ligger sex bostadshus ursprungligen avsedda för konstaplar.”²

¹ Skyddsföreskrifter för Härlandafängelset i Göteborg, Västergötland 1991-10-01, 2490/92

² <https://bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/>

Motivering

Följande motivering författades inför den ursprungliga byggnadsminnesförklaringen 1993 och bifogas gällande beslut:

”Härlandafängelset är en anläggning med stort kulturhistoriskt värde och en mycket välbevarad representant för de stora fängelser som uppfördes strax efter sekelskiftet. Det är en storslagen anläggning med många byggnader inom murarna: den slottsliknande fängelsebyggnaden med korsformig plan och rikt formade fasader och tak samt fyra ursprungliga låga sidobyggnader, utanför murarna den herrgårdsliknande direktörsbostaden och sex villor för lägre personal. Arkitekturen är vad gäller exteriören i stort sett intakt, men även invändigt finns många synnerligen välbevarade delar, både med avseende på planlösning och inredning.”³

Skyddsbestämmelser

Länsstyrelsen meddelade enligt 2 § kulturmiljölagen (SFS 1988:950 följande skyddsbestämmelser 2007-04-10:

1. De med nr 1–6, 8, 12 och 15–16 betecknade byggnaderna på bifogad karta samt omfattningsmur får inte rivas, till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras.
2. Byggnaderna och omfattningsmuren skall underhållas så att de inte förfaller. Vård och underhållsarbeten skall utföras med traditionella byggnadsmaterial och metoder på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar.

Om det finns särskilda skäl anses nödvändigt att ändra byggnadsminnet i strid med skyddsföreskrifterna skall ansökan om tillstånd lämnas till Länsstyrelsen.⁴

Krav på tillstånd, övriga åtgärder

Skyddsbestämmelsernas utformning styr vilka typer av åtgärder som kräver tillstånd från Länsstyrelsen. I regel krävs alltid tillstånd för att:

- riva, flytta, bygga om eller bygga till
- ändra eller göra ingrepp i stommen
- ändra färgsättning eller ytskikt
- göra andra ingrepp i eller ändring av exteriören, till exempel byte av tak- och fasadmaterial eller fönster och dörrar
- ändra interiör eller fast inredning i delar som omfattas av byggnadsminnesförklaringen
- ändra inom byggnadsminnets skyddsområde

³ ibid

⁴ Beslut om ändring av skyddsbestämmelser för byggnadsminnet Härlanda Fängelse, 2007-04-19, diarienummer 432-37915-99

Bevarandeprogrammet för Göteborg

Härlanda Fängelse omfattas av Göteborgs bevarandeprogram, område "Före detta Härlanda Fängelse 46:1". Det före Härlanda fängelse med sina välbevarade byggnader för varierande ändamål, murar, planteringar och delvis bibehållna interiörer bedöms i sin helhet ha ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Av särskilt socialhistoriskt intresse omnämns de kraftiga celldörrarna, delvis bevarad fast inredning samt de högt sittande fönstergluggarna på bland annat på östra fasaden där den ursprungliga fönsterstorleken är bevarad. Härlanda klassas som landets mest välbevarade fängelser från denna period. Den monumentala och slottsliknande anläggningen beskrivs även som ett ytterst värdefullt inslag i stadsbilden.

Härlanda Fängelse beskrivs i bevarandeprogrammet som följer:

" Före detta fängelset ligger i anslutning till Östra Kyrkogården och Bagaregårdens bostadskvarter. Den central delen utgörs av ett rektangulära muromgärdat område med låga byggnader i hörnen samt längs muren i väster och norr. Mot söder ansluter en halvcirkelformad före detta "promenadgård". Området innanför murarna domineras av en lång "cellbyggnad". Den har ett mittparti som betonas genom ett högt brutet tak och ett torn. I övrigt är utformningen relativt enkel och de bevarade små fönstergluggarna på östfasaden visar tydligt byggnadens funktion.

Administrationsbyggnaden som har sin huvudentré mot väster framhävs särskilt genom ett elegant klocktorn, en fritrappa med dekorerat järnräcke, en kalkstensportal och ett ovalt fönster insatt i en bågformad frontespis. Entréområdet omfattar två bostadshus och en trädgård. Bostadshuset för "befäl" ("Direktörsbostaden") är i en våning med ett brant brutet tak som har en stor uppbyggda gavelpartier med dekorativa fält. Entrén ramas in av två kolonner som bär en balkong.

På fängelsets "baksida" i öster ligger sex bostadshus ursprungligen avsedda för "konstaplar". De är i 2 våningar med valmade plåttäckta tak och putsade fasader. Trädgård anlagda söder om bostadshusen är väsentliga inslag i denna del av anläggningens miljö."⁵

⁵ Lönnroth, 1999

Gällande plan

Gällande är *Detaljplan för Före detta Härlanda Kriminalvårdsanstalt inom stadsdelen Kålltorp i Göteborg*, vilken vann laga kraft 2000-05-19. Detaljplanen syftar till att möjliggöra användning av de före detta fängelsebyggnaderna som kontor för kommunala förvaltningar med kompletterande verksamheter. Ett långsiktigt bevarande säkerställs genom införandet av bestämmelsen Q – användning anpassad till bebyggelsen kulturvärde. Planen medger inga nya byggrätter.

Plan- och bygglagen

Plan- och bygglovsfrågor regleras i enlighet med Plan- och bygglagen. Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer skall skyddas från förvanskning (PBL 8:13). Förvanskningsförbudet gäller såväl exteriör som interiör. Vid underhåll skall åtgärderna anpassas till byggnadens kulturhistoriska värden (PBL 8:14) och ändringar skall utföras varsamt med hänsyn till byggnadens karaktärsdrag (8:17). Undantag från utformnings- och egenskapskraven får göras med hänsyn till en byggnads kulturhistoriska värden.

8 kap. Krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser

Byggnadsverks utformning

1 § En byggnad ska

1. vara lämplig för sitt ändamål,
2. ha en god form-, färg- och materialverkan, och
3. vara tillgänglig och användbar för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga.

Byggnadsverks tekniska egenskaper

4 § Ett byggnadsverk ska ha de tekniska egenskaper som är väsentliga i fråga om

1. bärförmåga, stadga och beständighet,
2. säkerhet i händelse av brand,
3. skydd med hänsyn till hygien, hälsa och miljön,
4. säkerhet vid användning,
5. skydd mot buller,
6. energihushållning och värmeisolering,
7. lämplighet för det avsedda ändamålet,
8. tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga,
9. hushållning med vatten och avfall, och
10. bredbandsanslutning. Vad som krävs för att ett byggnadsverk ska anses uppfylla första stycket framgår av föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 2 §. Lag (2016:537).

Undantag från utformnings- och egenskapskraven på byggnadsverk

7 § Vid ändring eller flyttning av en byggnad får kraven i 1 och 4 §§ anpassas och avsteg från kraven göras med hänsyn till ändringens omfattning eller flyttningens syfte samt med hänsyn till byggnadens förutsättningar och till bestämmelserna om varsamhet och förbud mot förvanskning i detta kapitel.

Avsteg från kraven i 1 § 3 och 4 § första stycket 8 får dock göras endast om det med hänsyn till ändringens omfattning eller flyttningens syfte och byggnadens standard är uppenbart oskäligt att uppfylla kraven. /.../ Lag (2014:224).

Förbud mot förvanskning

13 § En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Första stycket ska tillämpas också på

1. anläggningar som är bygglovspliktiga enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 7§,
2. tomter i de avseenden som omfattas av skyddsbestämmelser i en detaljplan eller i områdesbestämmelser,
3. allmänna platser, och
4. bebyggelseområden.

Underhåll och varsamhet

14 § Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

En anordning för ett syfte som avses i 4 § första stycket 2–4, 6 eller 8, ska hållas i sådant skick att den alltid fyller sitt ändamål. Lag (2011:335).

17 § Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Kulturhistorisk värdebeskrivning

Socialhistoriskt värde

Byggnader kopplade till kriminalvård – eller fångvård som det förut hette – ger ett speciellt perspektiv på samhällsutvecklingen. Fängelserna återspeglar sin samtids hantering av sociala problem och syn på brott och straff. Själva huvudbyggnaden på Härlanda Fängelse är representant för den fängelsetyp som, efter internationella förebilder, byggdes runt om i landet från 1840-talet och framåt.

Vid 1840/41 års riksdag beslutades att nya fängelser enligt cellsystemet skulle uppföras i hela landet. Isoleringsstraffets sågs då som ett humant alternativt till gamla tiders kroppsstraff, dödsstraff och tortyr samt tidigare fängelser där fångar låstes in i gemensamma celler. Cellsystemet skulle vara ett skydd mot skadlig påverkan fångarna emellan och ge möjlighet till individuell behandling. I takt med att de högt ställda förväntningarna på fångarnas förbättring och brottslighetens minskning inte infriades formades fängelserna under 1800-talets andra del allt mera till en värld av kontroll och disciplin. Vid sekelskiftet 1900 tillbringade 90% av fångarna hela sin strafftid i ensamcell under strikt kontroll och isolering.⁶ Snart förstod man dock att isoleringen i cellen kunde vara skadlig för individen. År 1916 reducerades cellstraffet till ett år för äldre och fyra månader för yngre fångar. 1934 förkortades cellstraffet till sex månader för äldre och tre för yngre innan det avskaffades 1946 (även om cell som disciplinstraff för internerna behölls). Härlanda Fängelse uppfördes 1907 under cellstraffets storhetstid, som pågick 1892–191, och representerar som sådan utvecklingen av svensk fångvård under 1800-talets andra hälft och tidigt 1900-tal. Härlanda Fängelse har ett högt socialhistoriskt värde.

Arkitektoniska och byggnadshistoriska värden

Härlanda Fängelse uppfördes efter ritningar av hovintendent Gustaf Lindgren som utgick från typritningar av "fängelsearkitekten" C F Hjelm. Byggnaderna är uppförda med sin tids ofta hantverksmässiga byggnadsteknik där det mesta platsbyggdes med sten, tegel, trä och kalkbruk. Byggnaderna försågs med ett kraftfullt arkitektoniskt uttryck med få men tydliga utsmyckande detaljer. Härlanda ansågs vid sin uppförandetid vara en pärla i svensk fängelsearkitektur. Idag speglar arkitekturen byggnadens inre funktion där de små cellfönstren och omfattningsmuren tydliggör att det handlar om ett fängelse.

Exteriören är mycket välbevarad och har höga arkitektoniska och byggnadshistoriska värden. Av särskilt värde i bebyggelsen exteriör är:

- Fängelsemuren med bevarad halvcirkel kring den södra promenadgården.
- Byggnadskroppar placerade i anslutning till fängelsemurens fyra hörn och dessa byggnaders utåt slutna fasader (bortsett domstolsbyggnaden som öppnar sig mot världen utanför)
- Den centralt placerade huvudbyggnaden (3,4,5) med representativ del mot väster – huvudentré.
- Den begränsade mängden entréer till huvudbyggnaden i övrigt (byggnad 3,4,5)
- Ursprungliga cellfönster i järn med utvändigt monterade smidesgaller.
- Putsade fasader med omväxlande spritputs och slät puts med inslag av bandrustik.

⁶ Nilsson (1999)

- Naturstenssocklar.
- Ursprungliga stentrappor med dekorativa smidesräcken.
- Enstaka ursprungliga småspröjsade fönster, utöver cellfönstren.
- Ursprungliga dörrar, dörrromfattningar.
- Vålvda hörnkedjor (byggnad 4) vålvda frontoner (byggnad 2)
- Varierat taklandskap täckt med falsad plåt i svart kulör. Huvar och torn (byggnad 2, 3, 4) Ursprungliga ventiler på cellbyggnaden (byggnad 4) Vålvda takkupor (byggnad 2,5) kulformade krön på torn, huvar och runda takkupor (byggnad 5).
- Äldre ändringar som visar på fängelsevårdens humanisering: förstörade cellfönster med bevarade treluftsfönster samt smidesgaller (från 1940–50-talet).

Av särskilt värde i byggnadernas interiör är:

- Bevarad planlösning, i synnerhet bevarade celler.
- Celldörrar och pottskåp (byggnad 4).
- Kyrksalens interiör (byggnad 4).
- Kalkstengolv- och trappor i entréhallar och trapphus i direktörsvillan och huvudbyggnaden (2 samt 3, 4, 5).
- Smidesgrindar i huvudbyggnaden (3,4,5).
- Glasade dörrpartier i direktörsvillan och huvudbyggnaden (2 samt 3, 4, 5).
- Ursprungliga golvsockellister, fyllningsdörrar, glaspartier och fönsteromfattningar i de mer representativa byggnaderna 2 och 3 (direktörsvillan och entrébyggnaden).

Miljöskapande värde

Den monumentala och slottsliknande anläggningen är ytterst värdefull i stadsbilden.

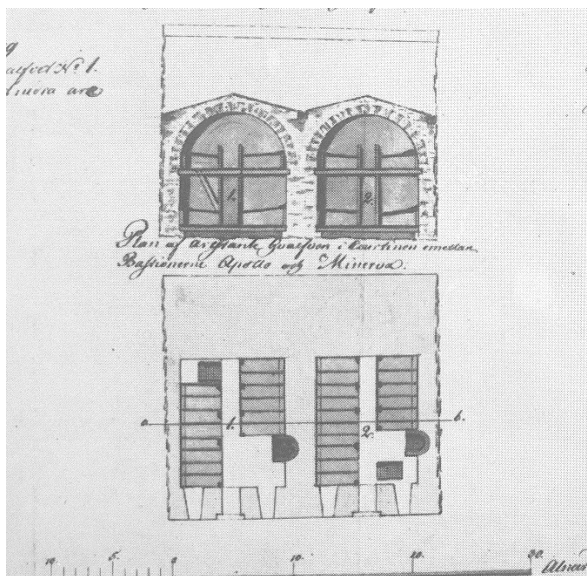
Kap 3. Historik

Brott och straff innan fångvården

Innan de egentliga fängelsemas tillkomst utmättes samhällets straff med böter, skamstraff, landsförvisning, kropps- eller dödstraff. Tanken var då att människors rädsla för smärta och skam, förlusten av kroppsdelar eller rent av livet skulle avskräcka från att begå brott. Fängelserna fungerade endast som förvaringsplats i väntan på straffets verkställande, inte som straffmedel i sig själva.

Under 1670-talet tillkom straffarbete för män som begått grova brott. Straffarbetet förlades till fästningarna som lyste under Krigskollegium. De tidigare nämnda straffmetoderna var fortsatt vanliga. Ännu i 1734 års straff- och missgärningsbalk var fler än sextio olika brott belagda med dödsstraff. I slutet av århundradet övergick tillämpandet av straffarbete gradvis till frihetsstraff genom fängelse.⁷

Till en början genomfördes frihetsstraff i gemensamhet, vilket innebar att flera fångar sattes i samma fångkammare. En ritning från 1780 visar plan och sektion av två fångvalv på Karlstens fästning i Marstrand. Valven rymde 28 respektive 32 fångar och i denna trängsel tillbringade fångarna nästan all sin tid, då de inte var i arbete, bakom fyra meter tjocka yttermurar. Utöver kyla, mörker och fukt kom bördan av de fångar som många fångar bar: järnkrona, black (fotboja) med kula, stångbultar, handklovar eller halsjärn, beroende på brottets beskaffenhet och fångens uppförande. Trots denna hårda livsmiljö var inte fångarna helt avskurna från världen. En del tilläts att besöka staden och några av de politiska fångarna kunde ha eget rum, böcker och burfåglar.⁸

PLAN OCH SEKIOTN AV TVÅ FÅNGVALV PÅ KALSTENS FÄSTNING. TECKNING FRÅN 1780. KÄLLA: ÅMAN, 1976

Vid sekelskiftet 1800 fanns 35 fängelser i Sverige. Antalet fångar var fortfarande relativt få, jämfört med antalet straffade. Fängelse var ännu ett straff bland flera. Själva fängelserna kallades för gemensamhetsfängelser eller logementsfängelser och inrymdes i fästningar, i slott eller rådhus eller i särskilda byggnader.

⁷ Lundberg, 1997

⁸ Åman, 1976

Fångvårdens utveckling

I slutet på 1700-talet och början på 1800-talet växte mer humana uppfattningar om straffet fram. Nu var det själen snarare än kroppen som skulle tuktas. För att komma till insikt om sin skuld skulle brottslingen isoleras och genom hantverk, bibelläsning och samtal med präst bli en god medborgare. För första gången ansågs förbättringen av fången vara den primära målsättningen med arbetet i fängelserna. Begreppet fångvård myntades. Liberala och religiösa strömningar hade betydelse för det nya synsättet.

År 1799 höll läkare och nationalekonom David Schulz von Schulzenheim ett avgörande tal i Vetenskapsakademien. När talet med tillhörande inventeringsbilaga kom i tryck 1801 fick det den långa titeln *"Tal om den offentliga vården, i hänseende till Folkets Seder och Hälsa, samt de Fattigas livbärgning"*. Boken omfattade 383 sidor och gavs ut i en uppseendeväckande stor upplaga om 600 exemplar. Schulzenheim hade hämtat sin granskningsmetod från engelsmannen John Howard och hans berömda verk *The State of the prisons in England and Wales*, som gavs ut första gången 1777. Howard hade däri demonstrerat de hygieniska och moraliska följder som undermåliga byggnader kunde ha, och det är i Howards efterföljd som Schulzenheim dömer ut hela det svenska fängelsebeståndet.⁹

År 1807 bestämdes det att fästningsfängelser inte längre skulle hysa lösdrivare och tiggare och blanda dem med grövre brottslingar. År 1809 lades förslag fram om en ny fångvårdsordning med en utökad användning av frihetsstraff och så småningom även om större differentiering av fångarna och minskad gemensamhet.

Fram till 1825 hade ärenden rörande fängelser skötts av fem olika statliga myndigheter utan inbördes samordning. Det främsta bland dem var Krigskollegium, som hade hand om fästningarna. År 1825 inrättades Styrelsen över Rikets fängelser och arbetsinrättningar, en föregångare till dagens kriminalvårdsstyrelse. Den utvecklades snart till ämbetsverk och blev 1859 Kungliga Fångvårdsstyrelsen. Redan ett år efter bildandet, 1826, lade styrelsen fram ett förslag om omorganisation av fängelseväsendet: länshäkten för korttidsfångar, så kallade korrektionsinrättningar för vanartiga och arbetsskygga, lättingar och försvarslösa samt fästningsfängelser för långtidsfångar.¹⁰

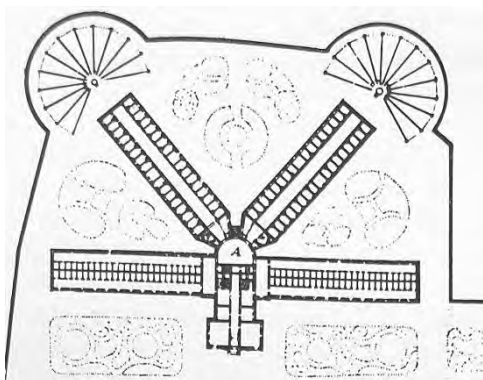
ETT FOTOGRAFI FRÅN EN VÄLBEVARAD FÄNGELSEINTERIÖR FRÅN KALMAR SLOTT VISAR HUR ETT NYTT REFORMVÄNLIGT FÄNGELSE FRÅN TIDIGT 1800-TAL KUNDE SE UT. HÄR FINNS TRÄBRITSAR ATT LIGGA PÅ I STÄLLET FÖR HALM PÅ GOLVET OCH DAGSLJUS STRÖMMAR IN FRÅN NÅGÖRLUNDA STORA FÖNSTER. FÄNGELSET LIGGER I EN AV SLOTTETS MELLANVÅNINGAR, INTE I KÄLLAREN ELLER MARKPLAN. KÄLLA: ÅMAN, 1976

⁹ Åman 1976

¹⁰ Rudstedt, 1994

Isolering enligt Philadelphiasystemet

Den brittiske filosofen Jeremy Bentham utvecklade idén om isoleringens betydelse för fängelsetraffet och skapade idéfängelset Panopticon, "det allseende ögat". Benämningen härrör från att det i panopticons centrum finns ett vaktorn, varifrån vakter fick överblick över hela fängelset. I USA började cellfängelser utifrån Benthams idéer att uppföras i början av 1800-talet. Två olika fängelsesystem utvecklades med utgångspunkt i Panopticon: Philadelphiasystemet och Auburnsystemet. Philadelphiasystemet - även kallat "the solitary system" - utvecklades av kväkarna i Pennsylvania och innebar att fångarna hölls närmast helt isolerade. Auburnsystemet innebar att fångarna hölls isolerade nattetid, medan de på dagarna arbetade tillsammans under fullständig tystnad - "the silent system". Även i Philadelphiasystemet arbetade fångarna hårt, dock i enskildhet i sina celler. Deras enda kontakt med yttvärlden var fängelsets tjänstemän och särskilda fängelsebesökare från privata fångvårdsföreningar. Philadelphiasystemet kom att dominera i Europa medan Auburnsystemet etablerades starkt i USA.

CENTRALFÄNGESET PÅ LÅNGHOLMEN PÅ EN SITUATIONSPLAN FRÅN SLUTET AV 1800-TALET. KÄLLA: AMAN, 1976

Byggnadsmässigt innebar Philadelphiasystemet att rader av celler placerades i ytterväggarna kring ett öppet ljusschakt med balkongbryggor i varje våningsplan. Ett riktigt Philadelphiafängelse skulle egentligen ha korridorer i solfjäderform med en centralvakt, varifrån alla korridorer kunde bevakas. Sådana mönsterbildande fängelser vad Pentonvillefängelset i London (1842) och Moabitafängelset i Berlin (1841). I Sverige var Långholmsfängelset (1880) det enda som uppfördes enligt denna panoptiska princip. För mindre fängelser var en T-formad plan vanligast. Ett Auburnfängelse uppfördes på annat sätt. Där skulle cellerna placeras i en enda lång korridor med gallerpartier mot korridoren.¹¹

Skriften "Om straff och straffanstalter", även kallad Gula Boken, gavs ut anonymt i Sverige år 1840. Medförfattare var prins Oscar, sedermera Oscar I. Den liberale tronföljaren hade influerats av kväkarnas fängelseidéer och anslöt sig till det förslag som en lagkommitté lämnat några år tidigare. Förslaget lyfte en mer human fångvård enligt cellfängelsesystemet.

"Ensligheten efter slutat arbete nödgar fången att över sin egen levnad göra betraktelser, genom vilka han ledes in på förbättringens väg. Umgänget med andra brottslingar betager honom anledning och tillfälle därtill. Det minskar obehaget av hans fångenskap och verkar ofta positivt till moraliskt fördärv och förhärdelse genom samtal, som såra sedligheten eller eljest äro av lastbart innehåll, genom planers uppgörande till nya brott eller till rymning."¹²

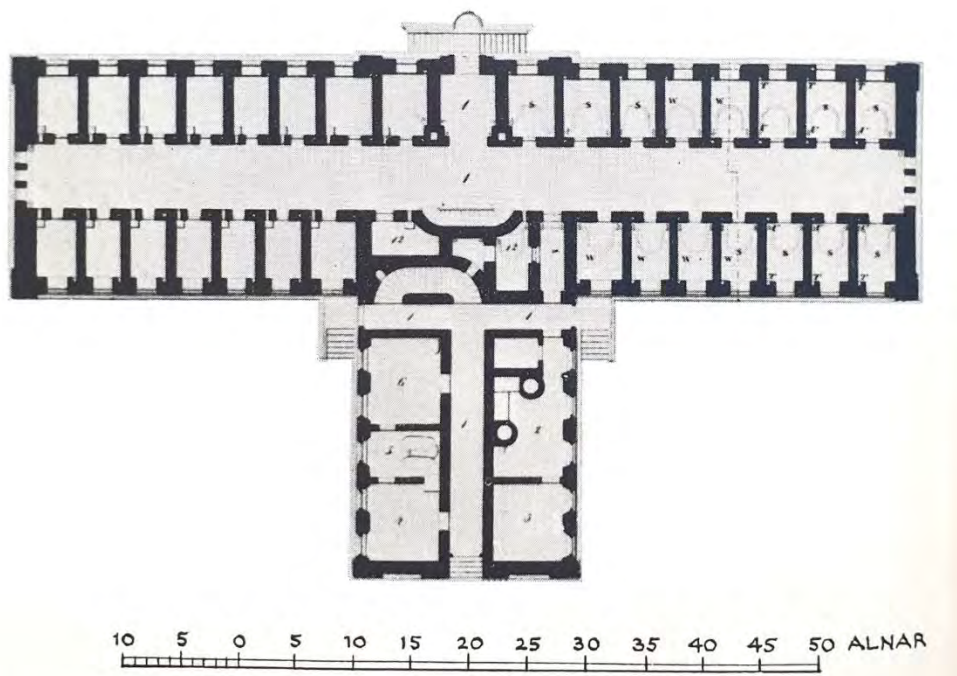
En del av innehållet i skriften hade författats av Clas Livijn; ordförande i Styrelsen för rikets fängelser och arbetsinrättningar, där också prins Oscar satt med. Författarna tog avstånd från det rådande systemet där mördare och yrkestjuvar blandades med arbetslösa och barn i stora gemensamma celler och där de ännu inte invigda lärde sig begå brott. I boken propagerades för Philadelphiasystemet för straff som understeg 6 år. För längre straff rekommenderades arbete i gemenskap, lika Auburnsystemet.

Skriften hade stort påverkan på riksdagens fångvårdsreform 1841. Regeringen hade begärt anslag på 270 000 riksdaler för ombyggnad och förbättring av länsfängelserna med krav på cellsystem enligt

¹¹ Rudstedt, 1994

¹² Lundberg, 1997

Philadelphiasystemet. Utskottet som skulle yttra sig över regeringens begäran gick längre och föreslog 1 550 000 riksdaler till anordnade av cellfängelser. Sånär som ett anslag för att så kallat modellfängelse för långtidsstraffade enligt Philadelphiasystem antog riksdagen förslaget.

PLAN TILL LÄNSFÄNGELSE AV DEN STÖRRE TYPEN. UT EN TRYCKT STANDARDRITNING, SANNOLIKT OMKRING 1850. DE OREGELBUNDNA RUMMEN I ANSLUTNING TILL TRAPPHUSET ÄR STRAFFCELLER, SÅ KALLADE MÖRKA CELLER. KÄLLA: ÅMAN, 1976

Byggandet av svenska cellfängelser

Samma år som riksdagens fångsvårdsreform genomfördes, 1841, fick Carl Fredrik Hjelm, svensk fortifikationsofficer, arkitekt samt intendent vid styrelsen över landets fängelser och arbetsinrättningar, order att upprätta förslag för och leda uppförandet av de nya fängelsebyggnaderna.

Hjelm gjorde en studieresa till England, Frankrike och Belgien och utformade därefter två huvudtyper för fängelser: de största fängelserna, länsfängelserna, fick en T-formad plan i tre våningar med administrationsdelen i en vinkelställd länga (se bild ovan). I administrationsavdelningen förlades vaktlokal, mottagningsavdelning med bad, samt kök i bottenplanet. En trappa upp inrymdes direktionen och högst upp expeditionslokaler och tingssal. Cellerna förlades kring en öppen korridor, med balkonger längs cellvåningarna och taklanterniner för ljusinsläpp. Denna fängelsetyp innehöll 66 till 102 celler. Den andra huvudtypen var den för kronohäkten, vilka utformades med en rektangulär grundplan med administrationsdelen i linje med celldelen. Byggnaden uppfördes i två eller tre våningar och innehöll upp till 54 celler. Båda huvudtyperna försågs med mittkorridor med öppet galleri genom hela byggnadens höjd. På planen för den större fängelsetypen kan noteras att cellerna har något varierade breddmått, så att cellraderna på ömse sidor löper i otakt. Detta var för att ingen fånge skulle kunna se sina medfånge på andra sidan korridoren, ifall nu motstående dörrar skulle stå öppna samtidigt.¹³

¹³ Åman 1976, Rudstedt 1994

År 1846 stod de tre första svenska cellfängelserna - i Stockholm, Linköping och Kristianstad - färdiga. Fram till 1855 uppfördes nya gulputsade länsfängelser i residensstäderna enligt typritningarna, med vissa individuella arkitektoniska utföranden. I andra större städer inrättades kronohäkten.

Carl Fredrik Hjelm ritade nästan samtliga: Länsfängelse i Falun, Gävle, Göteborg, Härnösand, Kalmar, Karlskrona, Karlstad, Kristianstad Linköping, Luleå, Mariestad, Vänersborg, Västerås och Växjö samt Kronohäktet på Långholmen och länsfängelse på Norrmalm i Stockholm - tills han efterträddes 1855 av Theodor Anckarsvärd.¹⁴

Under åren 1846-1914 byggdes 45 cellfängelser i Sverige. De fick en likartad planlösning där de största fängelserna uppfördes med T-formad plan i tre våningar med administrationsavdelningen vinkelrätt mot cellavdelningens mittparti. Cellfängelserna hade en standardiserad form utan motstycke i samtiden. Liksom planerna var exteriörerna standardiserade, men uppvisade dock detaljering som tydde på tidens arkitekturströmningar. Carl Fredrik Hjelm's fängelser hade inslag av nyklassicism medan Theodor Anckarsvärd's fasader antydde till nygotiken.

Mot slutet av 1800-talet och i början på 1900-talet gjordes endast nybyggen i de tre största städerna: Östermalmsfängelset 1898, Härlanda Fängelse 1907 och centralfängelset i Malmö 1914. Samtliga var ritade av Gustaf Lindgren som var Fångvårdsstyrelsens huvudarkitekt från 1890 till 1931. Lindgren's byggnader var i allt väsentligt cellfängelser av det gamla slaget, även om Härlandafängelsets yttre utformades med dragning åt svensk stormaktstid.¹⁵

KRONOHÄKTET PÅ LÅNGHOLMEN. MITTKORRIDOR MED CELLER ENLIGT PHILADELPHIASYSTEMET. KÄLLA: ÅMAN, 1976

LÄNSFÄNGELSET I STOCKSOLM ÖSTERMALMSFÄNGELSET. UPPFÖRDES 1898, LADES NED 1924. BYGGNADEN REVS 1929. KÄLLA: JONSSON

CENTRALFÄNGELSET I MALMÖ UPPFÖRDES 1914 OCH VAR DET SISTA CELLFÄNGELSET SOM BYGGDES I SVERIGE. KÄLLA: JONSSON

¹⁴ Lundberg, 1997

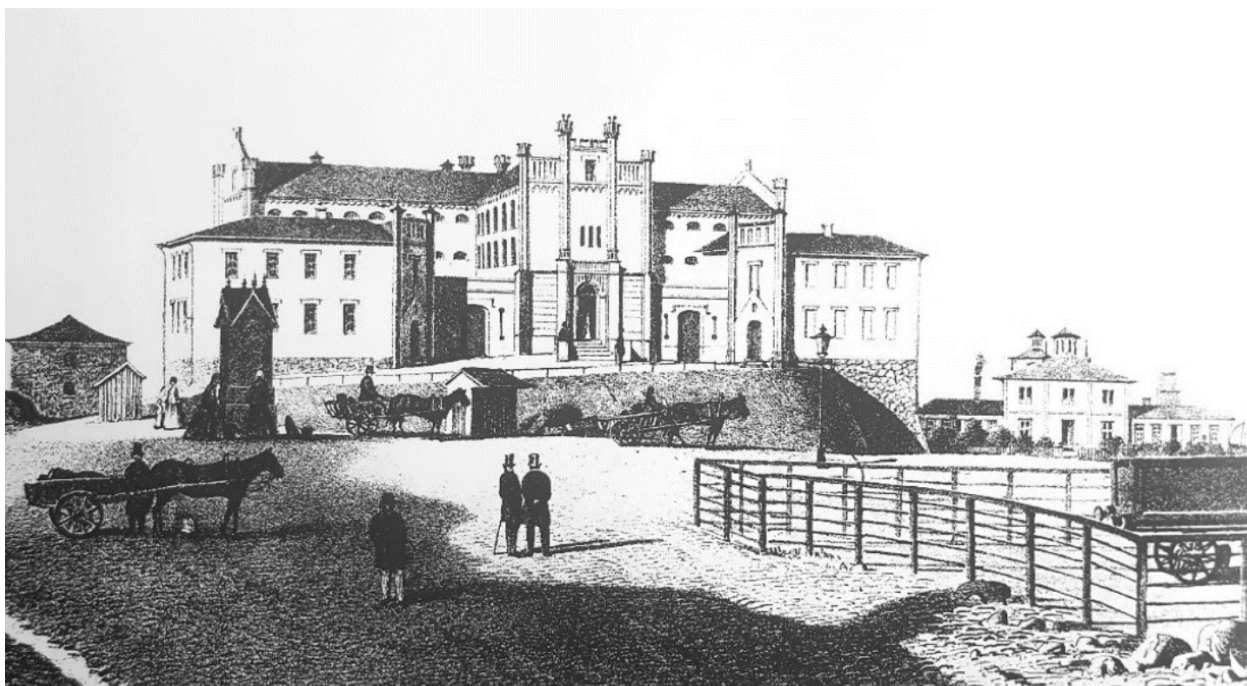
¹⁵ Åman, 1976

Göteborgs första cellfängelse: Rosenberg

Innan fängelsereformen på 1800-talet fungerade Nya Älvsborgs fästning fängelse från 1600-talet fram till 1866. Det fanns även fängelserum i Göteborgs fästningsverk vid Kungsporten, Drottningporten, i vakthuset vid Lilla Bommen och i högvakten vid nuvarande Gustav Adolfs torg. Drottningporten var ett kronohäkte. När fästningsverksamheten upphörde under tidigt 1800-tal försvann merparten av fängelserna i stadskärnan, förutom det i Högvakten.¹⁶

Under 1800-talets reform överfördes fångar från de mörka fängelsehålorna vid Carlstens fästning till Nya Varvet och till Skansen Kronan som provisoriska lösningar.

År 1854–57 inrättades det första cellfängelset i Göteborg: Rosenberg. Det var klassat som länsfängelse och ersatte länshäktet på Sillgatan och uppfördes på en, nu bortsprängd, bergknalle vid Sankt Eriks plats (där Göteborgsoperan sedan uppfördes).¹⁷ Arkitekt var Carl Fredrik Hjelm och byggmästare var både Krüger och Rapp. Rosenberg var det 22: a i ordningen av Sveriges cellfängelser. Här fanns 102 ljusa, rymliga celler och 5 mörka celler i storleken 1,5 x 2,5 meter. Inledningsvis ansågs anstalten fylla alla anspråk på välordnad fångvårdsanstalt. Fångarna fick arbeta med bland annat skomakeri och snickeri, och de tilldelades extra matransoner vid högtider. Med tiden visade det sig dock att inomhusklimatet var kallt och dragigt. Många insjuknade och en del avled i lunginflammation. Utöver dessa missförhållande kom fängelset att inhysa allt fler så kallade bötesfångar i stället för straffångar, vilka satt inne på kort tid som bestraffning för obetalda böter. År 1906 satt sammanlagt cirka 3000 bötesfångar på Rosenberg och endast 300 andra fångar. Lokalerna var inte lämpade för det ökade fångantalet.

ROSENBERG, GÖTEBORGS FÖRSTA CELLFÄNGELSE UPPFÖRDES 1854–57. NÄR VERKSAMHETEN LADES NED TOG FRÄLSNINGSARMÉN ÖVER BYGGNADEN OCH ANVÄNDE DEN SOM UNGKARLSHÄRBÄRGE, INNAN BYGGNADEN REVS 1971. KÄLLA: LUNDBERG, 1976

¹⁶ Fredberg, 1921

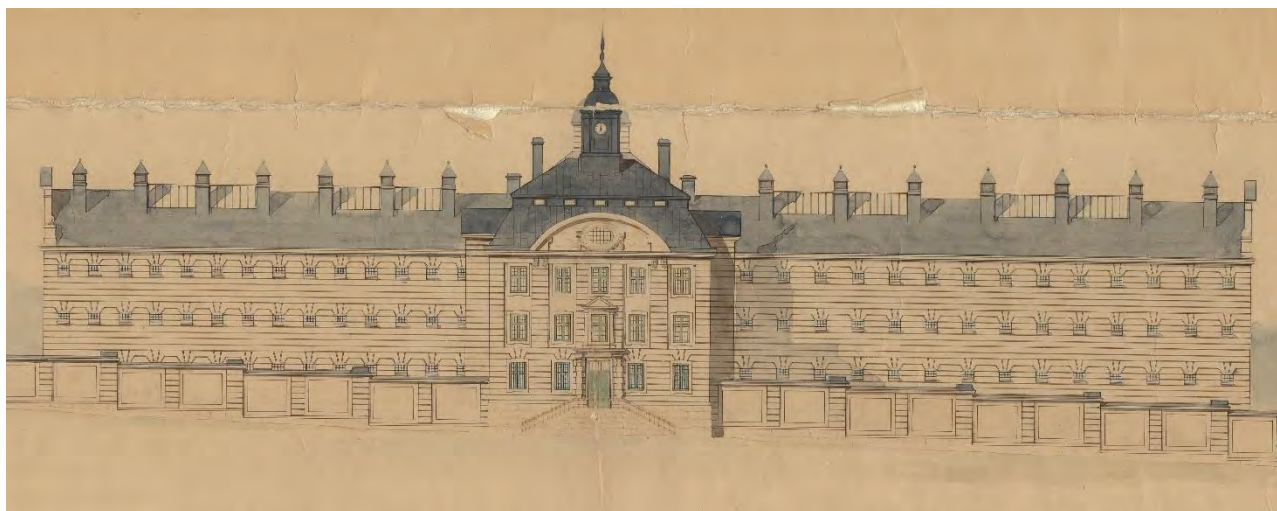
¹⁷ Riksarkivet

Utöver Rosenborg fanns fram till 1908 tukt- och spinnhuset vid Stampen. Det hade tidigare tjänat som kronospinnhus för förvar av "försvarslösa" kvinnor, men omvandlades 1867 till straffanstalt för alla landets kvinnliga fångar med straff över 4 år. Från 1870-talet fanns ett centralfängelse vid Nya Varvet för långtidsdömda män och straffarbete. Nya Varvet hade upplåtits till fångvården med förbehållet att Kungliga Flottan när som helst kunde återta området. Med den överhängande risken påbörjade fångvårdsstyrelsen en utredning för att göra sig oberoende av Nya Varvsanläggningen. Denna utredning, som också hade att uppmärksamma missförhållandena på Rosenborg, resulterade i förslaget att uppföra ett helt nytt fängelse i området Stora Härlanda. Förslaget upptogs och fick bifall i riksdagen 1903. Året därpå påbörjades arbetet med det nya fängelset.¹⁸

Härlanda fängelse

För uppförandet av Härlanda fängelse köpte Kronan 1903 ett område av Stora Härlanda Landeri, som då var i privat ägo. Området omfattade 600 000 kvadratfot (52 890 kvadratmeter) och köpeskillingen låg på 78 000 kronor. År 1916 återköpte staden det kvarvarande delarna av landeriet för 123 500 kronor. Utöver den intilliggande Östra Kyrkogården, som planlades under sent 1800-tal, bestod omgivningarna vid fängelsets tillkomst av landsbygd.

Fängelseanläggningen uppfördes från 1904 och stod färdigt för invigning 1907. För ritningarna stod hovintendent Gustaf Lindgren och byggmästare var F O Peterson & Söner. Exteriören utformades i karolinsk barock med europeiska influenser och påminde mycket om tidens barockslott utsmückt med torn, spiror och fasadornamentik. Fängelset betraktades som en prydnad för den svenska fångvården.¹⁹

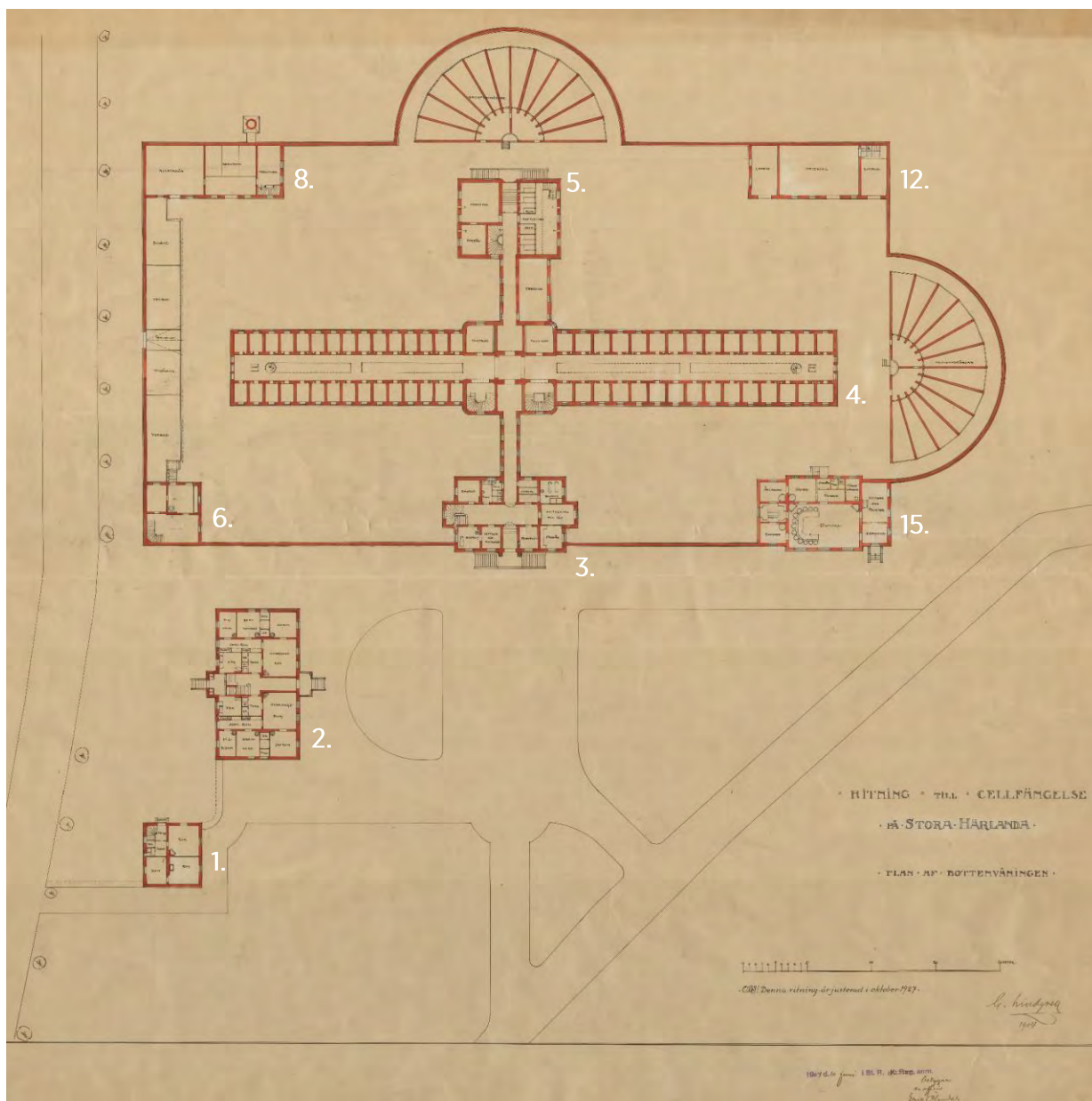

UTSNITT AV URSPRUNGLIG RITNING, UTFÖRD AV GUSTAF LINDGREN. CELLBYGGNADENS FASAD MOT VÄSTER, MED CENTRALT PLACERAD ENTRÉBYGGNAD FRAMFÖR DEN. KÄLLA: KRIGSARKIVET

¹⁸ Lundberg, 1997, Johnsson, 1936

¹⁹ Johnsson, 1936

Till sin planläggning blev fängelset en kopia av länsfängelset Rosenborg. Den ursprungliga anläggningen omfattade en muromgärdad central del med mindre byggnader i vardera hörn: tre ekonomibyggnader samt en domstolsbyggnad. Domstolsbyggnaden samt en utbyggnad av östra förbindelsegången mellan byggnad 4 och 5 var inte del av de ursprungliga ritningarna, men tillkom efter några år (ursprungsritningarna justerades 1927 i enlighet med detta). Mot söder och öster utformades omslutningsmuren i utbuktande halvcirkelformer där två promenadgårdar förlades. Utanför muren förlades direktörsvillan och vaktmästarbostaden (även benämnt underbefälshuset 1920 och underofficersbostaden 1923).

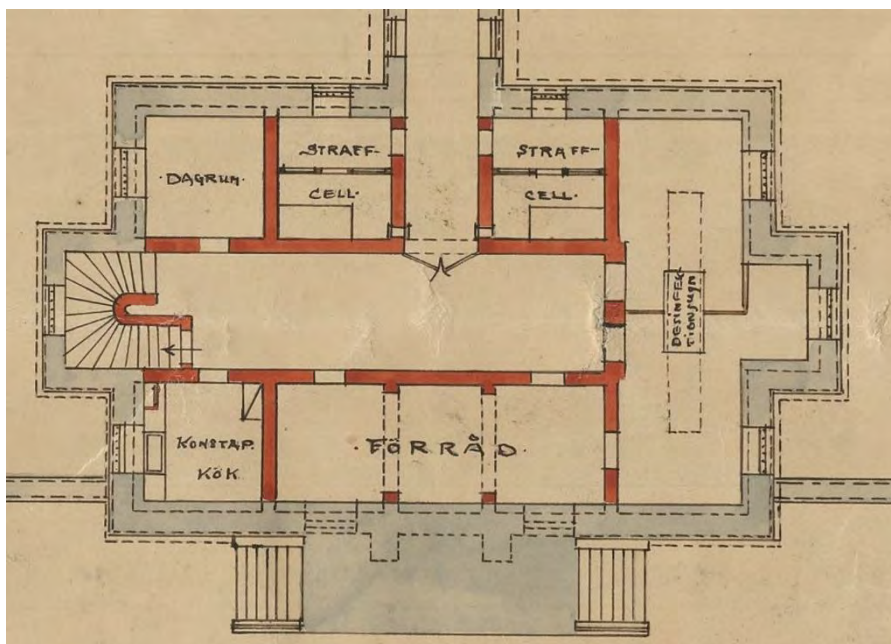

PLANRITNING ENTRÉPLAN PÅ URSPRÄNGLIG RITNING), UTFÖRD AV GUSTAF LINDGREN (JUSTERAD 1927. KÄLLA: KRIGSARKIVET
NUMRERING AV BYGGNADERNA LIKA HIGABS:

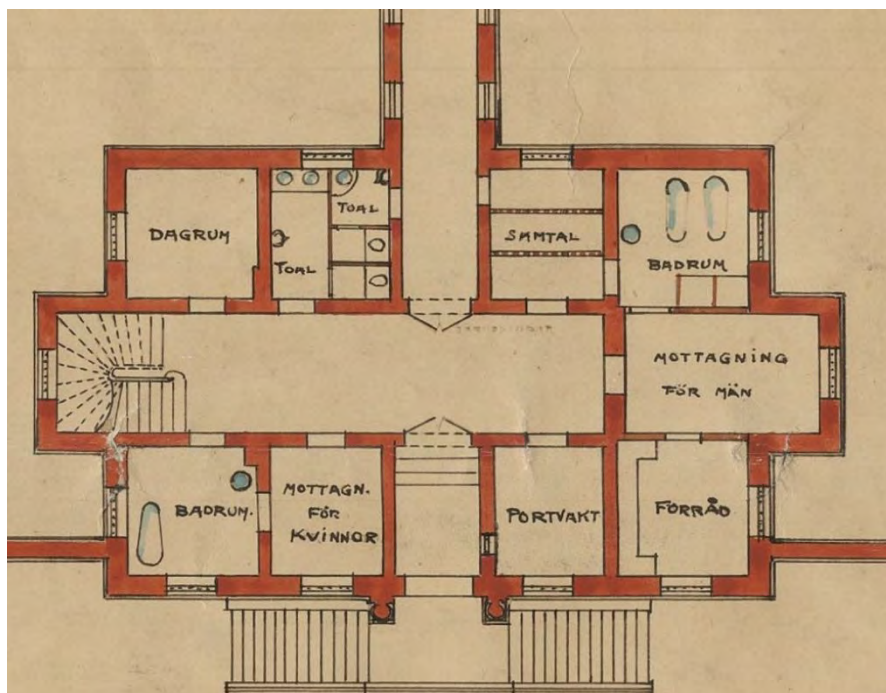
1. VAKTMÄSTARBOSTAD.
2. ENTRÉBYGGNAD/ADMINISTRATION
3. CELLBYGGNAD
4. EKONOMIBYGGNAD
5. TVÄTTSTUGA
8. PANNHUS/VÄRMECENTRAL
12. LATRINBOD/MATERIALBOD/LIKBOD
15. DOMSTOLSBYGGNAD

Mitt i den muromgärdade delen stod cellbyggnaden med en korsformad plan med långsträckt cellänga i nord-sydlig riktning korsad av förbindelsegångar till en västlig entrévolym med direktions och en östlig ekonomivolym med kök, sjukhus och skolsalar. Fängelset utformades med 180 vanliga celler på plan 1-3 och 28 större arbetsceller i källaren, 5 sjukrum samt en gemensamhetsavdelning för 13 fångar. Cellstorlekarna var 6,5 kvadratmeter och 7,5 kvadratmeter. Byggnaden uppfördes i tre våningar. Cellflyglarnas mitt var öppna från bottenplan upp till tak, med det öppna utrymmet kringgärdat av balkonger i varje våningsplan. Den öppna konstruktionen förenklade övervakningen då alla våningsplan kunde överskådas samtidigt. Akustiken gjorde också att varje ljud inom cellflygeln blev förstärkt.²⁰

Utsnitt ur originalritningar (ej skalenliga):

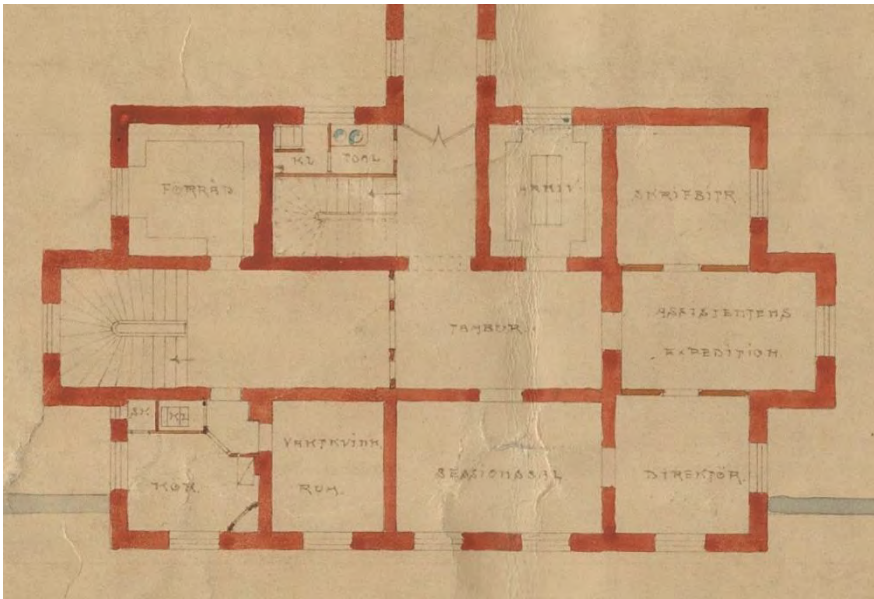

PLAN 0, KÄLLARVÅNING
ENTRÉBYGGNAD (BYGGNAD 3)
KÄLLA: KRIGSARKIVET

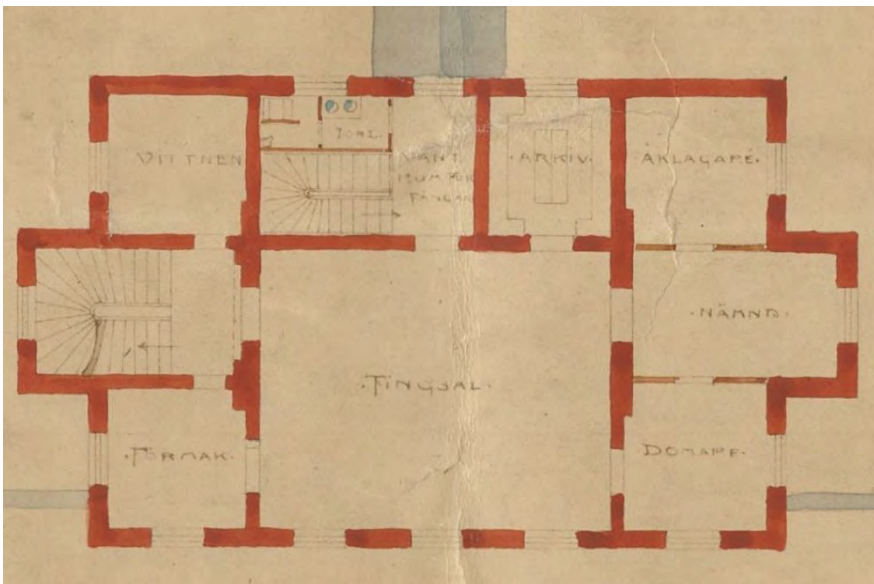

PLAN 1
ENTRÉBYGGNAD (BYGGNAD 3)
KÄLLA: KRIGSARKIVET

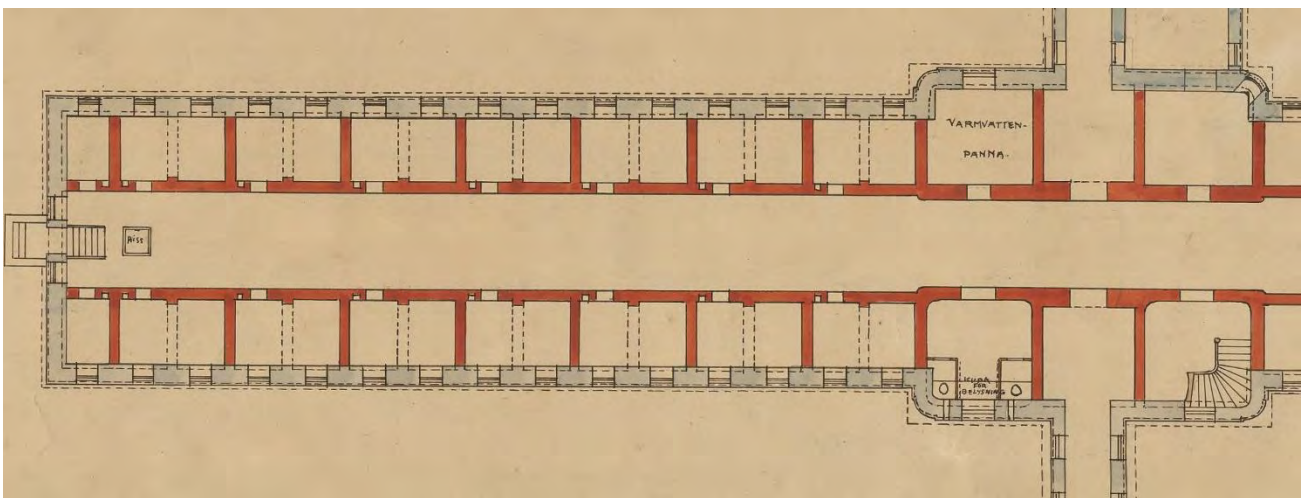
²⁰ Lundberg, 1997

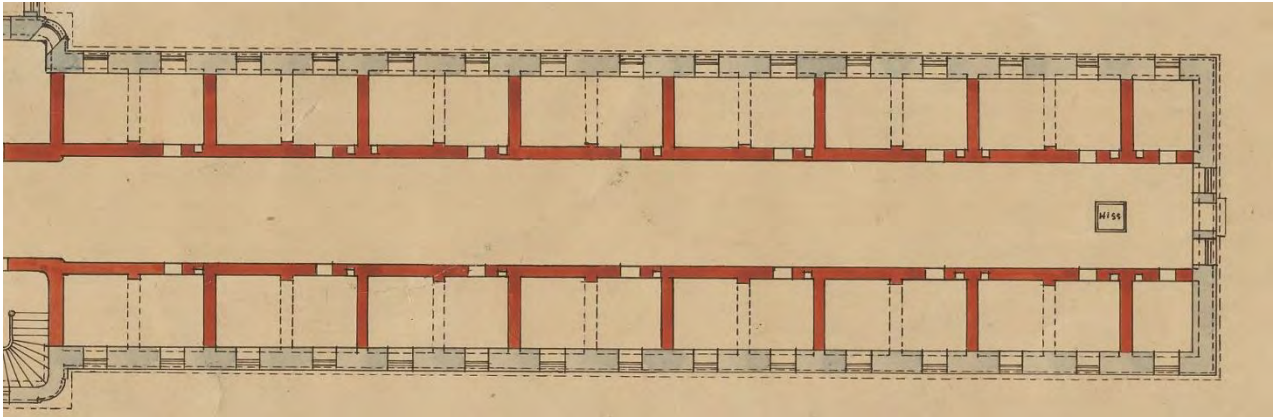
PLAN 2 ENTRÉBYGGNAD (BYGGNAD 3)
KÄLLA: KRIGSARKIVET

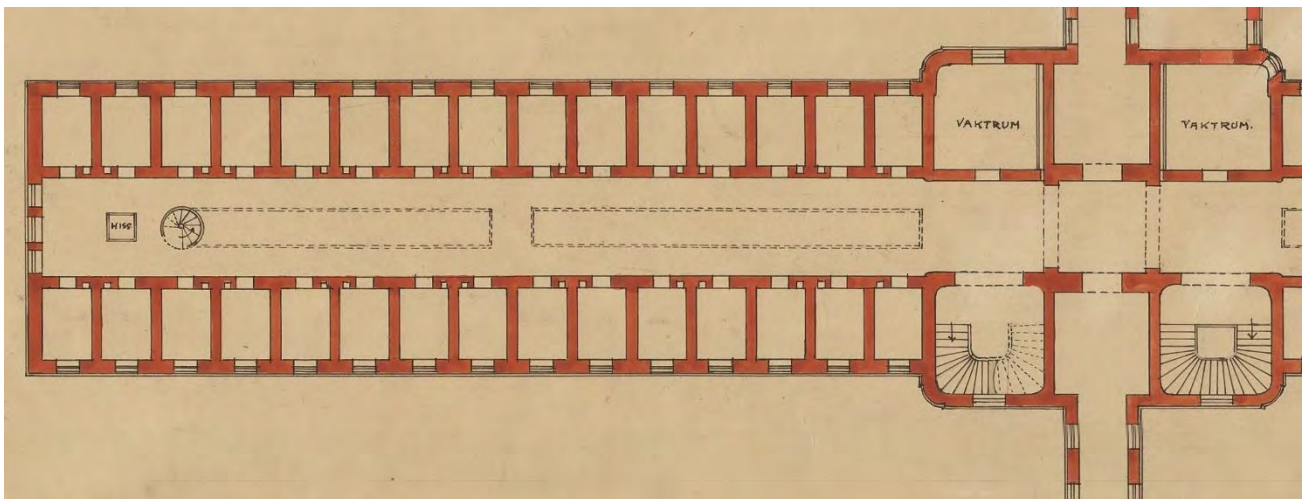
PLAN 3 ENTRÉBYGGNAD (BYGGNAD 3)
RITADES SOM TINGSSAL, MEN KOM ATT
RYMMA SKOLSAL, PASTORNS
EXPEDITION OCH BIBLIOTEK. EN
SEPARAT DOMSTOLSBYGGNAD
UPPFÖRDES PÅ ANLÄGGNINGEN
(BYGGNAD 15)
KÄLLA: KRIGSARKIVET, AHLBERG 1985

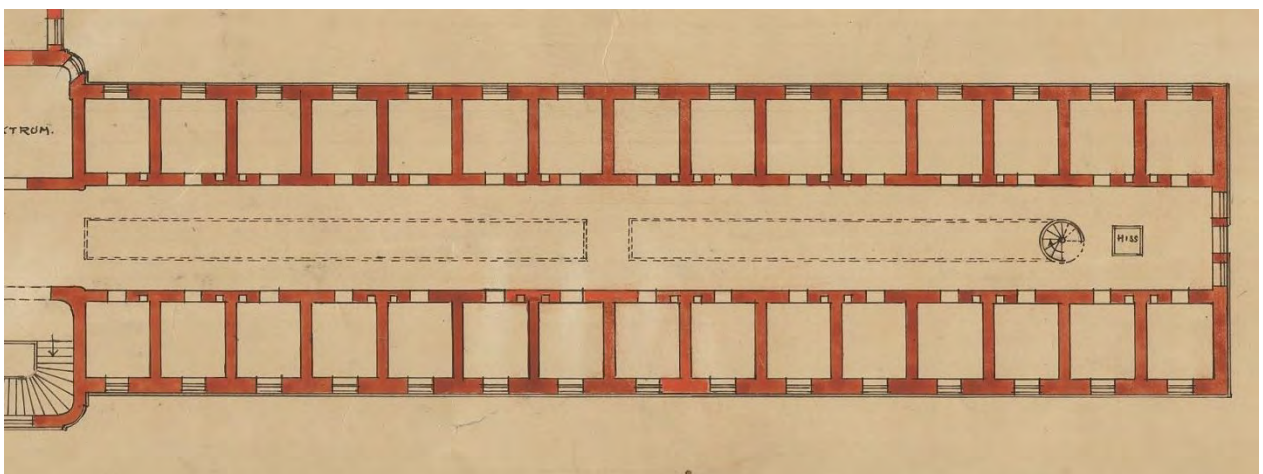
PLAN 0, KÄLLARVÅNING I NORRA CELLÄNGAN (BYGGNAD 4) 14 ARBETSCELLER. KÄLLA: KRIGSARKIVET

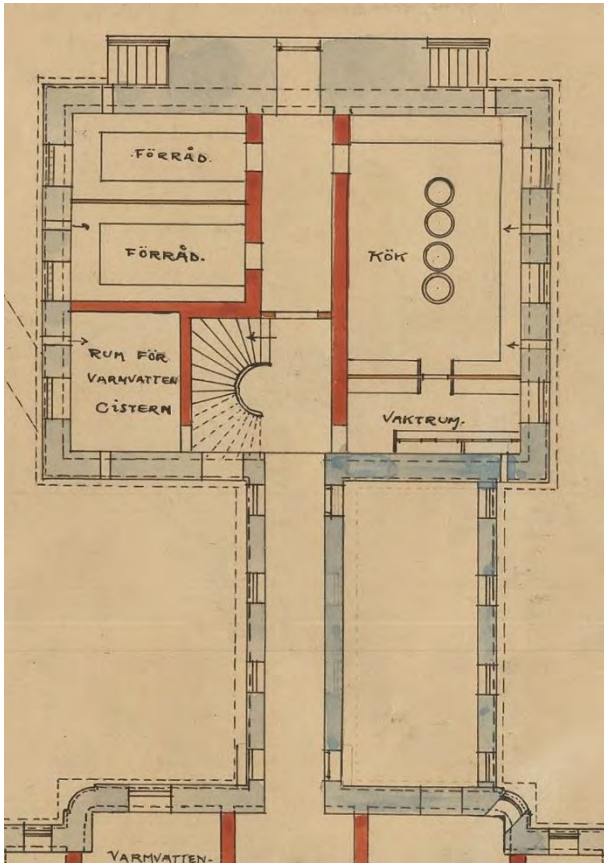
PLAN 0, KÄLLARVÅNING I SÖDRA CELLÄNGAN (BYGGNAD 4) 14 ARBETSCELLER. KÄLLA: KRIGSARKIVET

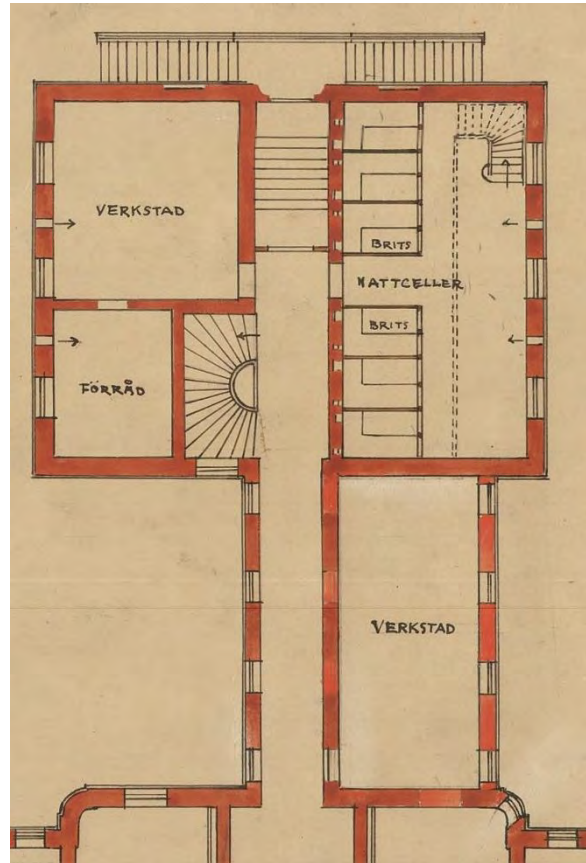
PLAN 1-3 NORRA CELLÄNGAN (BYGGNAD 4) 30 VANLIGA CELLER AV MINDRE STORLEK ÄN I SÖDRA CELLÄNGAN. HÄR SATT FÅNGAR PÅ KORTARE STRAFF. KÄLLA: KRIGSARKIVET

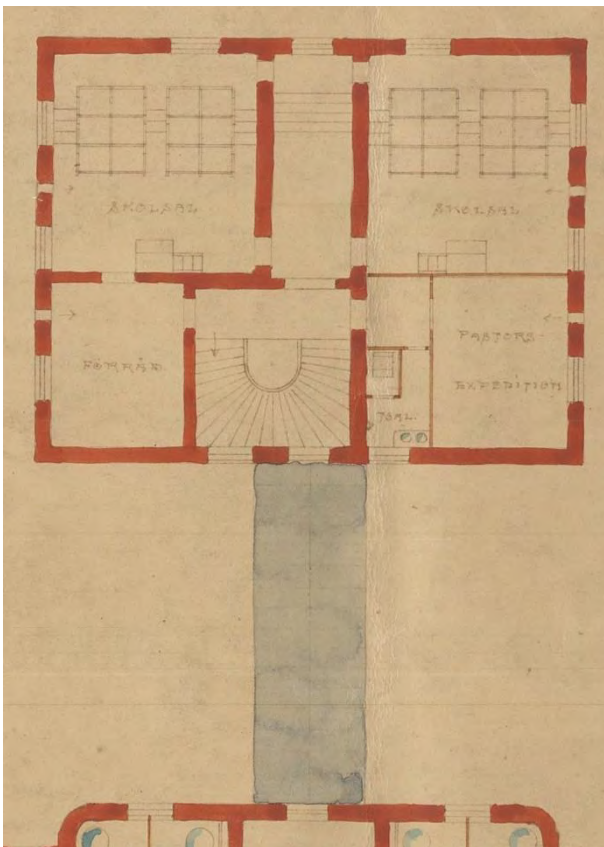
PLAN 1-3. SÖDRA CELLÄNGAN (BYGGNAD 4) 30 VANLIGA CELLER AV STÖRRE STORLEK ÄN DEM I NORRA CELLÄNGAN. HÄR SATT FÅNGAR PÅ LÄNGRE STRAFF ÄN 1 ÅR. KÄLLA: KRIGSARKIVET

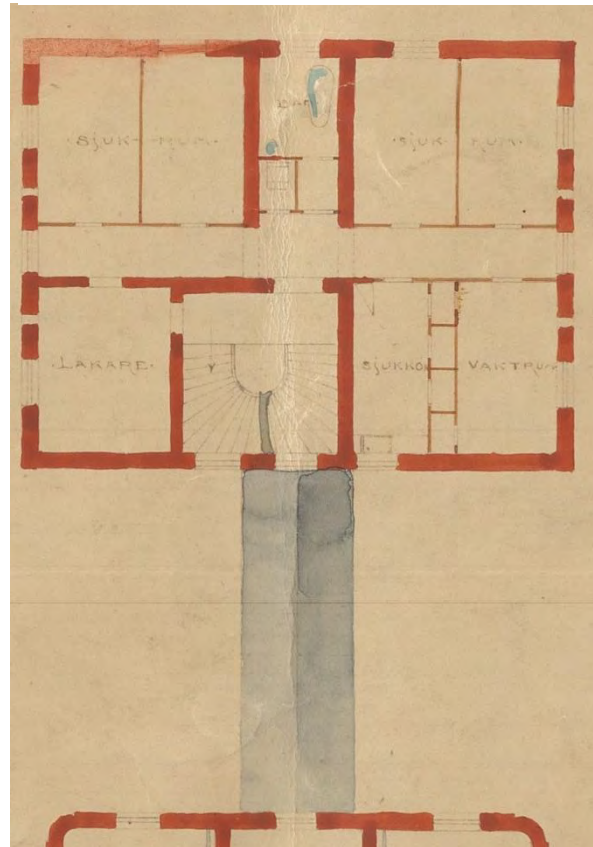
PLAN 0. KÄLLARVÅNING I EKONOMIBYGGNAD (BYGGNAD 5)
KÄLLA: KRIGSARKIVET

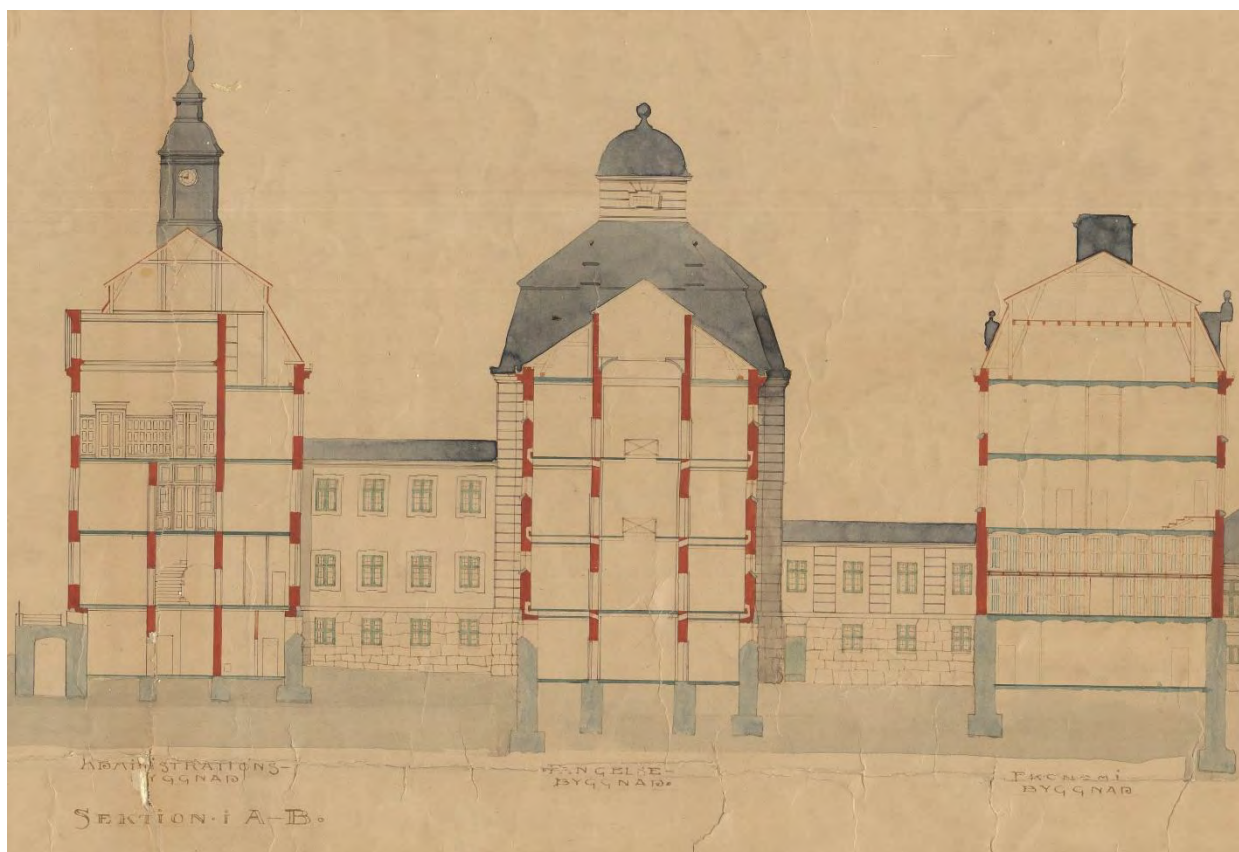
PLAN 1 I EKONOMIBYGGNAD (BYGGNAD 5)
KÄLLA: KRIGSARKIVET

PLAN 2 I EKONOMIBYGGNAD (BYGGNAD 5) KÄLLA: KRIGSARKIVET

PLAN 3 I EKONOMIBYGGNAD (BYGGNAD 5) KÄLLA: KRIGSARKIVET

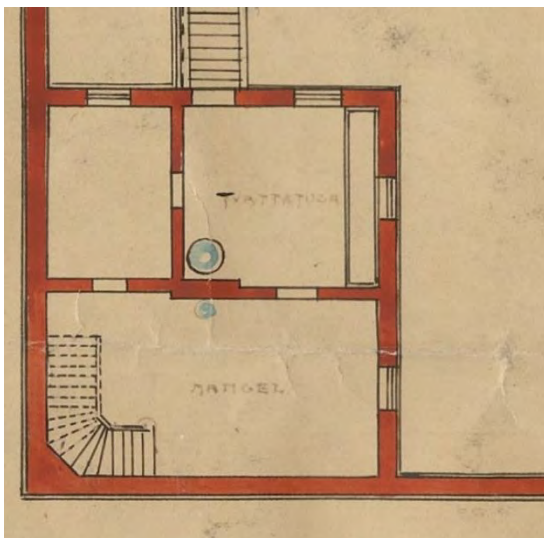

SEKTION AV ADMINISTRATIONSBYGGNAD, CELLÄNGA OCH EKONOMIBYGGNAD (BYGGNAD 3, 4,5)
CELLBYGGNADENS MITT (BYGGNAD 4 VAR ÖPPEN FRÅN BOTTENPLAN UPP TILL TAKET, MED DET ÖPPNA UTRYMMET KRINGGÄRDAT AV
BALKONGER PÅ VARJE VÅNINGSPÅN. DEN ÖPPNA KONSTRUKTIONEN FÖRENKLAD ÖVERVAKNINGEN DÅ ALLA VÅNINGSPÅN KUNDE
ÖVERSKÅDAS SAMTIDIGT. AKUSTIKEN GJORDE OCKSÅ ATT VARJE LJUD INOM CELLFLYGELN BLEV FÖRSTÄRKT.

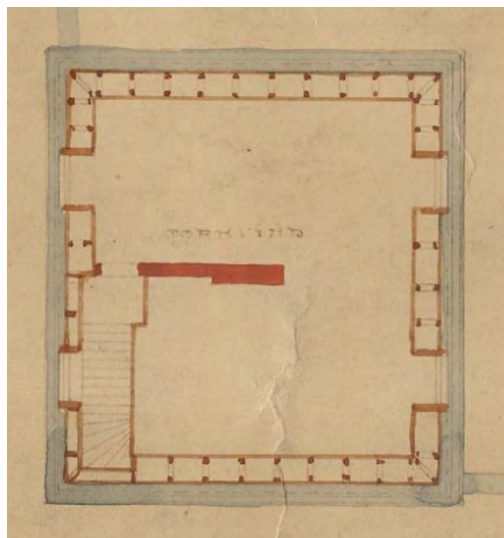
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning skrev den 6 maj 1907 om det nya fängelset:

*"Denna byggnad är uppförd i två våningar på en sockelmur som rymmer en fullständig bottenvåning. Genom norra gaveln af byggnaden kommer man utför en trappa på några få steg ned i denna bottenvåning. Här inrymmas arbetsceller för snickare och målare. De äro tilltagna i ganska försvarliga mått. En trappa upp — i byggnadens första våning alltså — ligga längs den stora korridoren cellerna för fångar. Genom skjutbara väggar är hela byggnaden delad på tvären i två olika stora hälfter. I den södra är det egentliga straffängelset inrymt, i den norra rannsaktionsfängelse och celler för bötesfångar. På ekonomibyggnadens vind finnes skolsal så inrättad att ett antal fångar samtidigt kunna vistas där och åtnjuta undervisning utan att kunna se eller kommunicera med varandra."*²¹

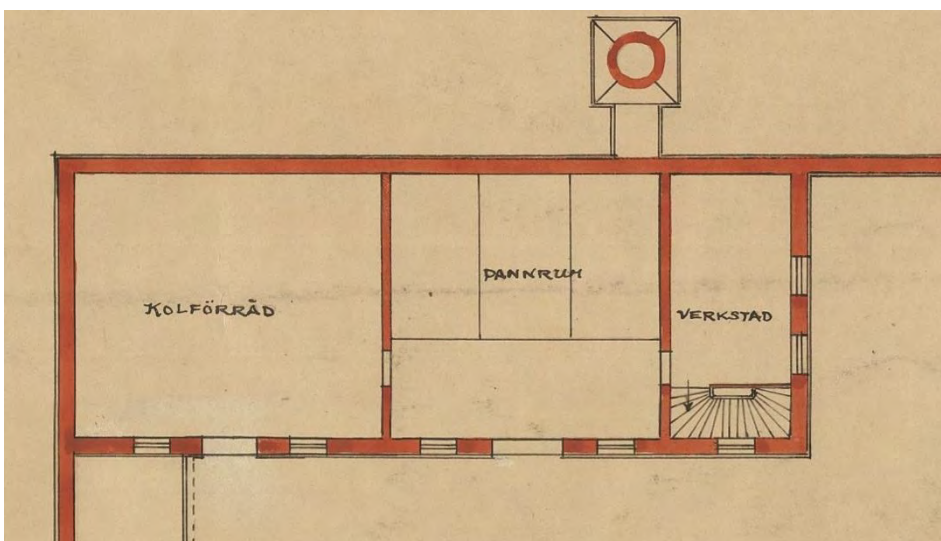
²¹ Lundberg, 1997

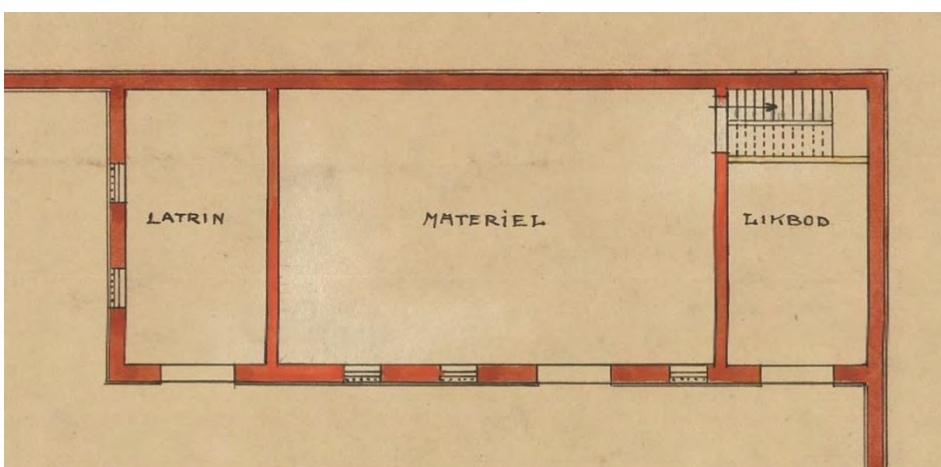
PLAN 1, TVÅTTSTUGA (BYGGNAD 6)

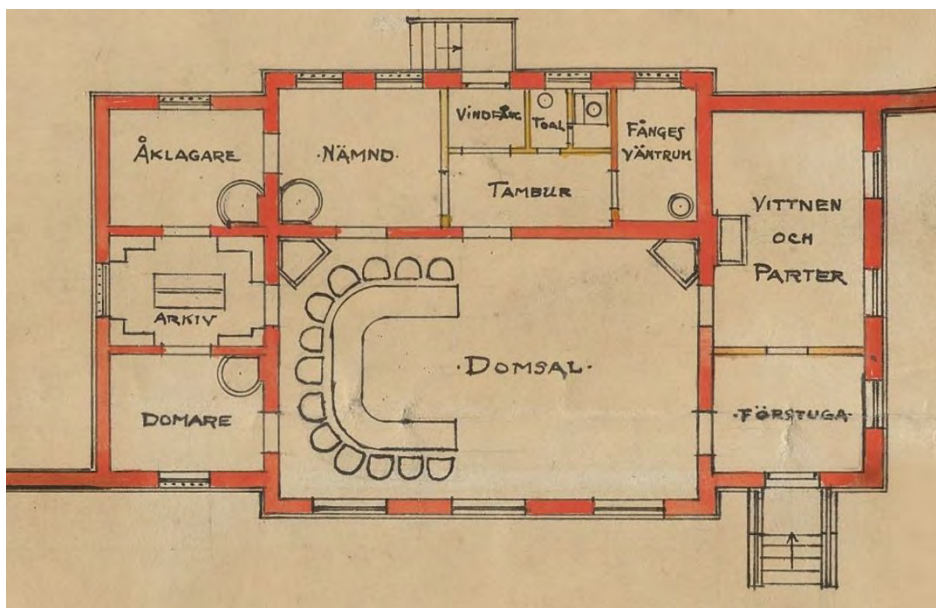
PLAN 2, TVÅTTSTUGA (BYGGNAD 6)

PLAN 1, PANNHUS (BYGGNAD 8)

PLAN 1, MATERIALBYGGNAD OCH LIKBOD (BYGGNAD 12)

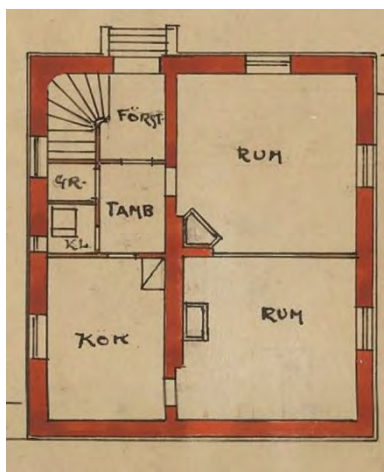

PLAN 1, DOMSTOLSBYGGNAD (BYGGNAD 15)

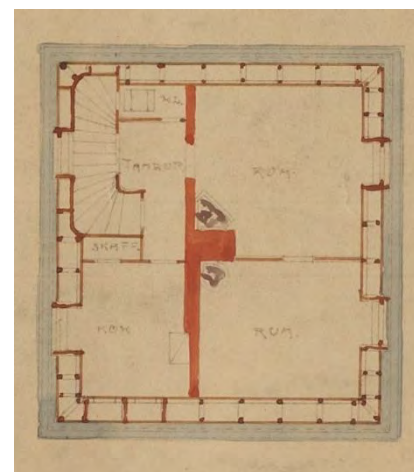
Entrébyggnadens västra fasad vette fritt mot en entrépark med ett bostadshus för direktören och fängelsepastorn och ett mindre bostadshus för bevakningsbefälhavaren och fängelsets maskinist (senare benämnt vaktmästarbostad).²²

FASAD VAKTMÄSTARBOSTAD (BYGGNAD 1)

PLAN 1, VAKTMÄSTARBOSTAD (BYGGNAD 1)

PLAN 2, VAKTMÄSTARBOSTAD (BYGGNAD 1)

FASAD DIREKTÖRSVILLA (BYGGNAD 2)

²² Johnsson s. 36

Arkitekt Gustaf Lindgren

Gustaf Lindgren (1863–1930) var en av Sveriges mer framträdande arkitekter kring sekelskiftet 1900. Lindgren utexaminerades som arkitekt från KTH år 1885 och anställdes som arkitekt vid överintendentsämbetet 1887. År 1890 blev han biträdande arkitekt vid fångvårdsstyrelsen och utnämndes 1899 till hovintendent. Lindgren tillhörde också initiativtagarna till Föreningen för svensk hemslojd 1899 och Samfundet S:t Erik 1901. Från 1905 var han lärare i arkitekturhistoria vid Tekniska högskolan. Gustaf Lindgren anslöt sig till de strömningar som förespråkade en nationell stil, men införde även personliga icke-ortodoxa inslag. Han tog avstånd från samtida jugend.

Som arkitekt vid överintendentsämbetet var Lindgren sysselsatt med kyrkobyggnader, främst inredningar och restaureringar men också ett par nybyggnader. Bland hans kända verk nämns kyrkan i Karesuando (1888) i sin nationella utformning med svart liggtimmer och fornnordiska motiv.

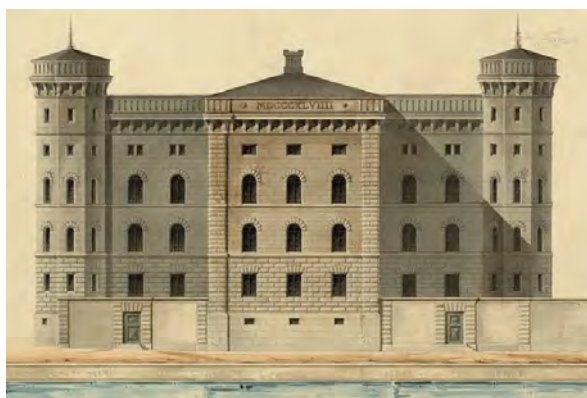
I ett kapitel om Stockholms enskilda byggnader i bokverket Stockholm 1897 rekommenderade han en återgång till "våra goda inhemska traditioner", och i ett inledningsföredrag vid Nordiska teknikermötet så förtydligade han sig genom att åberopa Tessins och Jean de la Vallées "lysande skola". Nybarocken utmärker Lindgrens byggnader från och med sekelskiftet. Internationell stildrag blandas med karolinska former i anläggningar som centralfängelset i Härlanda, Bona uppfostringsanstalt (1903–05) och länsresidenset i Karlskrona (1908–10). Den största anläggningen från denna tid, polishuset och rannsakningsfängelset på Kungsholmen i Stockholm (1903–11), talar i sin väldiga, symmetriska anläggning om beröringspunkter med internationell monumentalarkitektur.²³

BONA UPPFOSTRINGSANSTALT.
KÄLLA: PSYKMUSEET.SE

LÄNSRESIDENSET I KARLSKRONA. KÄLLA: SFV

RANNSAKNINGSFÄNGELSET PÅ
KUNGSHOLMEN.
KÄLLA: STOCKHOLMSKÄLLAN

²³ <https://sok.riksarkivet.se/sbl/mobil/Artikel/10556>

De 40 år som Lindgren var fångvårdsstyrelsens arkitekt var en mellanperiod i fängelsebyggandets historia med endast några få större nya anläggningar: centralfängelser i Göteborg och Malmö och länsfängelse i Stockholm (Östermalmsfängelset)— vilka utformades i stil med sina föregångare.²⁴

Gustaf Lindgren efterträddes som Fångvårdsstyrelsens arkitekt av sin son Gustaf Birch-Lindgren.

Verksamheten på Härlanda genom åren

Härlanda Fängelse var till en början uppdelat i ett centralfängelse och ett länsfängelse. På centralfängelset – södra cellflygeln – satt straffångar med straff på minst ett år. Här fanns även så kallade gemensamhetsångar, som endast isolerades nattetid. I länsfängelset – norra cellflygeln – satt de isolerade cellångarna på kortare straff samt de häktade. Till centralfängelset fördes fångar från hela landet, medan länsfängelset hade Göteborgs- och Bohus län som upptagningsområde. Invigningsåret 1907 fanns det 175 fångar på Härlanda, både män och kvinnor. Många av fångarna hade överförts från Nya Varvet och succesivt från Rosenborg.²⁵ År 1918 nådde beläggningssiffran på Härlanda upp till 322 fångar.

ENTRÉBYGGNADEN PÅ HÄRLANDA.
KÄLLA: JOHNSON, 1936

²⁴ <https://sok.riksarkivet.se/sbl/mobil/Artikel/10556>

²⁵ Lundberg, 1997

Snart efter Härlanda Fängelsets uppförande hade synen på den stränga isoleringen ändrats och värdet av arbete börjat uppmärksammas allt mer. Cellstraffet hade grundat sig i humanistisk tanke, men blev i praktiken en grym strafform eftersom den fullständiga isoleringen bröt ned fångarna psykiskt och fysiskt. Centralfängelset i Malmö var det sista fängelse i Sverige som byggdes enligt principerna för cellstraffet (1914). År 1916 reducerades cellstraffet till ett år för äldre fångar och fyra månader för de yngre. År 1934 kom nästa förkortning: sex månader för äldre och tre för yngre. Den första juli 1946 avskaffades cellstraffet helt. Frihetsförlusten som sådan skulle, jämte återanpassning till nyttiga samhällsmedborgare, vara det primära. I ett försök att gå ifrån de stora fängelserna inrättades i stället lokala fångkolonier, där kortare straff kunde avtjänas. Cellfängelserna fortsatte dock att användas, men fångarna var inte längre lika isolerade från varandra, utan tilläts att umgås under bestämda tider. Härlanda fängelse fick till exempel två verkstadsbyggnader och en fotbollsplan.

Uppdelningen av Härlanda i två olika fängelser upphörde på 1940-talet då fängelset omvandlades till att bli ett av fem svenska centralfängelser endast avsett för män. De övriga var belägna i Stockholm (Långholmen), i Malmö, Mariestad och i Härnösand. Det sjätte centralfängelset, avsett för kvinnliga fångar, låg i Växjö. Centralfängelserna skötte koloniernas administration.²⁶

År 1954 skedde nästa större omvandling med indelning av kriminalvården i fem anstaltsgrupper. I västra anstaltsgruppen, omfattade Göteborg- och Bohuslän, Skaraborgs län, Älvsborgs län och Jönköpings län blev Härlanda så kallad centralanstalt. År 1965 ersattes anstaltsgrupperna av så kallade räjonger. En regional kriminalvårdsinspektör tillsattes och därmed återgick fängelsedirektören på Härlanda till att enbart ansvara för själva fängelsets administration. År 1974 skedde nästa översyn: Räjongerna ersattes av mindre regioner och begreppen rixanstalt och lokalanstalt infördes. Härlanda blev en lokalanstalt.

Verksamhetens avveckling

Redan 1981 fanns planer på att lägga ned Härlanda Fängelse och utnyttja marken till universitet, barnomsorg eller idrottsanläggningar. Dock var landets fängelser överbelagda vid tidpunkten och Härlanda var med 133 intagna, och plats för endast 123, Sveriges största slutna lokalanstalt. Efter två nedläggningsförslag i regeringens budgetpropositioner 1988 respektive 1991 fattades regeringen beslut om nedläggning den 12 december 1996.

Anläggningen fungerade som fängelse fram till 1997 då den siste fången gick ut genom fängelseporten. 1998 köpte Göteborgs Stad anläggningen av Kriminalvårdsstyrelsen och sedan 1999 ägs, förvaltas och utvecklas den av Higab. Under 2000–2001 omvandlades huvudbyggnaden för moderna kontorslokaler och ett par förvaltningar inom Göteborgs Stad flyttade in. Under ombyggnaden lades stor vikt vid att bevara de gamla miljöerna så långt som möjligt. Färgsättningen återskapades så nära originalet som möjligt, både interiört och exteriört. Två celler bevarades i sitt ursprungliga skick, samt galler, gallergrindar och räcken.

År 2006 ombygges det gamla snickeriet bakom huvudbyggnaden till kulturhus. För att behålla den industriella karaktären och känslan i byggnaden bevarades fackverksbalkarna i taket, de speciella takfönstren och de putsade ytterväggarna. Byggnaden invigdes i december 2007 och fick det passande namnet Kulturhuset Kåken, och inrymmer en öppen förskola, bibliotek och café.

Härlanda fängelse blev byggnadsminne 1993. Fängelseområdet har från 20 januari 2011 namnet Härlanda park.

²⁶Johnsson, 1936

Lite om cellstraffet

Cellstraffet användes i början enbart för kortidsfångar - så kallade rannsakningsfångar - och de som dömts till fängelse på vatten och bröd för obetalda böter. År 1857 utökades cellstraffets tillämpning till att omfatta alla som dömts till fängelse eller straffarbete i högst två år. År 1892 utökades cellstraffets användning ytterligare med att de fyra första åren av straffarbete skulle avtjänas i cell, med ett års avkortning av strafftiden. Året innan sekelskiftet 1900 var endast 274 av landet 2293 fångar gemensamhetsfångar och snart var antalet mindre än en tiondel av totalen. Cellstraffet började att genomföras på 1840-talet men rådde som starkast mellan 1892 och 1916.²⁷

I cellerna fanns fångar av alla åldrar. De flesta var män, men mer än var tionde fånge var kvinna och många av dem dömda för att ha tagit livet av sitt nyfödda utomäktenskapliga barn. Standardutrustningen var en järnsäng, som under dagtid/arbetstid fälldes ihop och nyttjades som arbetsbord. Vidare fanns en trebenspall, bord, hylla, spegel, matkärl och bekvämlighetskärl, tvålköpp, kam och handduk samt sopskyffel, sopborste och dammtrasa. I cellen fanns även ett exemplar av nya testamenten och av psalmboken samt den av Kungliga Fångvårdsstyrelsen utgivna *I ensamma stunder - en tänke- och andaktsbok* av kyrkoherde Arvid Salvén. Boken inleddes med följande ord:

”Käre! Det har då gått därhän att Du skulle komma hit. Du har kanske en tid icke varit alldeles oförberedd därpå, ty Du kände att det ”bar utför” och förstod att den väg Du slagit in på skulle olycka och sorg. Dina aningar att det skulle sluta illa, hava nu besannats. Anledningen till Dina nuvarande belägenhet känner Du bäst själv, och i Ditt innersta medgiver Du säkerligen, om Du vill vara ärlig, att det varit Din bortkommenhet från Gud som vållat Din olycka. – Din sanningskänsla är ännu icke alldeles döda. Erkänn då inför Dig själv och Din Gud, att Du har handlat illa, mycket illa, och skyll icke från Dig på andra, som så många göra. Tro ej heller att Ditt brott är ringare än det är. Böj Dig i ödmjukhet för den tuktan som nu går över Dig. Den är helt enkelt rättvis”²⁸

Celldörrarna var ytterst stabila, med dubbla plank, och låsta med en för bevakningen gemensam cellnyckel. Dörrarna var också försedda med kompletterande järnhake upptill och nertill samt med en rund observationsglugg med skjutlucka – judasögat- med ett glas konstruerat att bevaka även cellens döda vinklar. Under tjänstgöring i korridorerna skulle vakten vandra omkring i filtofflor för att kunna smyga sig till judasögat för att kika att inget otillåtet var i görningen i cellen. Balkongerna var belagda med mattor för att underlätta smygandet.²⁹

Inifrån cellen kunde fången tillkalla vaktkonstaplarnas uppmärksamhet genom att frigöra en spärr som med en kraftig smäll fällde ner en svart plåtflagga i cellkorridoren. Cellgluggarna var till en början mycket små, och endast tänkta för ljusinsläpp och inte för att ge utsiktsmöjligheter. Det var straffbelagt att ställa sig på den trebenta pallen och titta ut. Beroende på förseelsen kunde så kallad extra judiciell bestraffning ske med bland annat förlust av sysselsättning, mörkcell, svältkost, prygel eller hårt nattläger. Det senare innebar fräntagande av alla typer av bekvämligheter för vila, såsom madrass, kudde och sängkläder. Promenader, litteratur och belysning fräntogs dem också.³⁰

HILMA GRANATH, VAKTFRU PÅ HÄRLANDA, STÅR PÅ EN MATTA I CELLKORRIDOREN.
KÄLLA: LUNDBERG, 1997

²⁷ Åman, 1976

²⁸ Rudstedt, 1994

²⁹ Rudstedt, 1994

³⁰ Åman, 1976

Livet i ett cellfängelse var noggrant reglerat, in i detalj. Till exempel skulle fönsterbänkarna i de högt sittande cellfönstren inte dammas, så att personalen lätt kunde konstatera om fången brutit mot förbudet att klättra upp i fönstret. I fångvårdsstyrelsens cirkulär 1891 behandlades Högtidskost för fångar på julafton och påskafton:

” Till middag, en portion kött med pepparrotssås af 260 gr kött, 26 gr pepparrot och 6 gr vetemjöl, jämte 1 liter potatis, 25 gr salt, 3 gr smör och 0,5 liter skummad mjölk. Därav iakttages att köttet kokas i kort spad endast en så lång stund som erfordras för att få det genomkokt, att spadet användes för såsens tillredande och att mjölken utspisas uppvärmd såsom soppa.”

Maten serverades på uppfällbar träbricka utanför varje cell och utdelades av särskilda handräckningsfångar som arbetade i fängelseköket.

Vid gudstjänster skulle predikanten placera sig vid bryggan, som förenade mellanvåningen cellbalkonger, och celldörrarna öppnas 2–3 tum och förseglas med så kallad kyrkhake. Så skulle psalm 375 sjungas, vars första vers av tretton lydde:

*Oh herre Gud! Vad har jag gjort?
Nu först jag varse blivit
Har jag ej levat som jag bordt
Och Du mig förskrifet
Så djupt mig lasten hade sövt
Att detta medel Du behövt
Att mig till sanning väcka!³¹*

År 1912 infördes ett klassystem för att stimulera fångarnas skötsamhet. Som nykommen placerades fången i första fångklassen. Om den intagne efter de två första månaderna av strafftiden skött sig till belåtenhet uppgick denne till andra fångklassen, där männen tilläts köpa tobak och kvinnorna kaffe med socker och grädde. Den tredje och fjärde fångklassen kunde endast nås av långtidsfångar, då tredje klassen krävde två år straffarbete med gott uppförande och den fjärde kunde nås efter ytterligare ett år. I tredje fångklassen tilläts den intagna skriva mer än ett brev i månaden, ha en stol med stolsrygg samt eget fickur. De fick också arbeta i par eller mindre grupper. Den fjärde fångklassen medförde fler förmåner, såsom förtur till arbete utomhus. Klasssystemet avskaffades 1946.

Mycket mer finns att läsa om livet som cellfånge i Rudstedts bok I fängelset – Den svenska fångvårdens historia.

Att sitta inne på Härlanda

När Härlandafängelset togs i bruk 1907 var det ett av de största i landet och en fortsättning av centralfängelset Rosenborg. Kontinuiteten markerades med att fängelsechefen på Rosenborg Fredrik L. Almén övergick till Härlanda. Almén var en framåttänkande person som införde mer human fångvård i riktning med pågående reformer och han kom att prägla utvecklingen av Härlanda fram till 1924. Alméns ledarskap kom bland annat att innebära att de så kallade judiciella bestraffningarna aldrig omfattade prygel eller mörk cell.³² Han efterträddes av direktör C.G. Reuterswärd som fram till sin pension 1933 ska ha lett fängelset med fast hand och disciplin, efter äldre mönster.³³ De två följande direktörerna Gustavsson och Wiik frångick dock de äldre traditionerna och var mer inriktade på samarbete och humanism.³⁴

³¹ Åman, 1976

³² Lundberg, 1997

³³ Johnsson, 1936

³⁴ Lundberg, 1997

ORDNINGSREGLER FÖR CELLFÅNGAR.

1. Fånge skall i allt iakttaga ett hövligt och anständigt uppförande samt noga rätta sig efter vad fängelsets föreståndare och övriga befattningshavare tillsäga honom.
2. Det är fånge förbjudet att föra högröstat tal eller eljest störa den stillhet, som bör råda i fängelset. Han får således icke stampa i golvet, knacka i vägg, dörr eller fönster eller under utförande af sitt arbete göra onödigt buller.
3. Då han behöver någon hjälp eller har något av vikt att andraga, har han lov att använda signalapparaten.
4. Han skall hålla cellen snygg och städad. Golvet skall av honom sopas varje dag och skuras varje vecka. Han får ej rita eller rista å vägg, dörr eller annat, som tillhör cellen, ej heller ovarsamt hantera sängkläder, nattkärl, böcker eller vad annat, han har om hand. I väggens röröppningar får icke något instoppas. Nattkärl och spottlådan rengöras varje dag. Fången får icke spotta annorstädes än i dessa kärl.
5. Cellens fönstervertil bör hållas öppen, då sådant erfordras för att bereda frisk luft i cellen. Fången får ej vidröra fönstergallren eller onödigtvis uppehålla sig i fönstret.
6. Då om morgonen tecken till påklädning blivt givet, stiger han upp, kläder på sig, faller på föreskrivet sätt upp sängen, kammar håret samt tvättar händer och ansikte. Därefter får han ej utan lov fälla ned sängen, förrän tecken därtill om aftonen gives.
7. Då celdörren öppnas för hans vandring i fånggård, begiver han sig till fånggårdsförstugan, byter där om skodon och sätter på sig mössa samt burnus, om väderleken gör den behöfvig, och går sedermera in i den fånggård, som honom anvisas. Han får där ej stanna vid stängslet för att lyssna och ej tala, sjunga eller på annat sätt göra buller. Därest fånge har något att anmäla, bör han stanna mitt på gården och till tecken lyfta upp ena handen över huvudet. Då fånggårdsdörren åter öppnas, återgår han till förstugan, byter om skodon, avlämnar mössa och burnus, om sådan varit begagnad, och återgår därefter till sin cell. I cellgård benämnas fånge med cellgårdens nummer. Fånge, som det önskar, äger utom cellen bära ansiktsmask.
8. Under gudstjänsten skall fången uppehålla sig vid celdörren, vänd emot korridoren, och bör han uppmärksamt åhöra predikantens ord.
9. Om aftonen, då tecken till avklädning gives, skall fången öppna och bädda sängen eller hängmattan samt avkläda sig och lägga kläderna på den i cellen befintliga stolen eller pallen. Under cellens visitation skall han stå uppe, och äger han därvid vara iklädd skjorta och strumpor. Efter visitationen skall lampen släckas, om sådan varit under aftonen tänd.
10. Fånge, som arbetar, förvarar en moträkning, vari antecknas arbetsförtjänsten och vad därav fått av fången användas.
11. Fånge får ej innehava pänningar, ej heller utan fängelseföreståndarens tillstånd några verktyg eller andra persedlar än sådana, som av fängelset bestås. Alla meddelanden genom avsändande av brev eller överbringande av hälsningar till fria personer eller fångar utan därtill av föreståndaren meddelad tillåtelse äro på det strängaste förbjudna. Likaledes är fånge förbjudet att genom tecken eller dylikt söka meddela sig med fria personer eller fångar.
12. Om fånge, som hålles häktad såsom misstänkt för brott, vara straffarbete kan följa, önskar hjälp i rättegången men icke själv kan anskaffa biträde, äger han anhålla, att rättegångsbiträde åt honom förordnas enligt lagen den 14 september 1906.
13. Fånge, som bryter mot anbefalld ordning, tillrättavisas med förlust av sysselsättning, med hårt nattläger eller inneslutning i mörk cell. I svårare fall kan manlig fånge, som undergår straffarbete eller tvångsarbete, bestraffas med prygel.
14. Av dessa ordningsregler bör ett exemplar finnas uppsatt i varje cell.

Kungl. Fångvårdsstyrelsen den 31 December 1912.

Viktor Almquist.

Joh. Robbert.

N. Sandell.

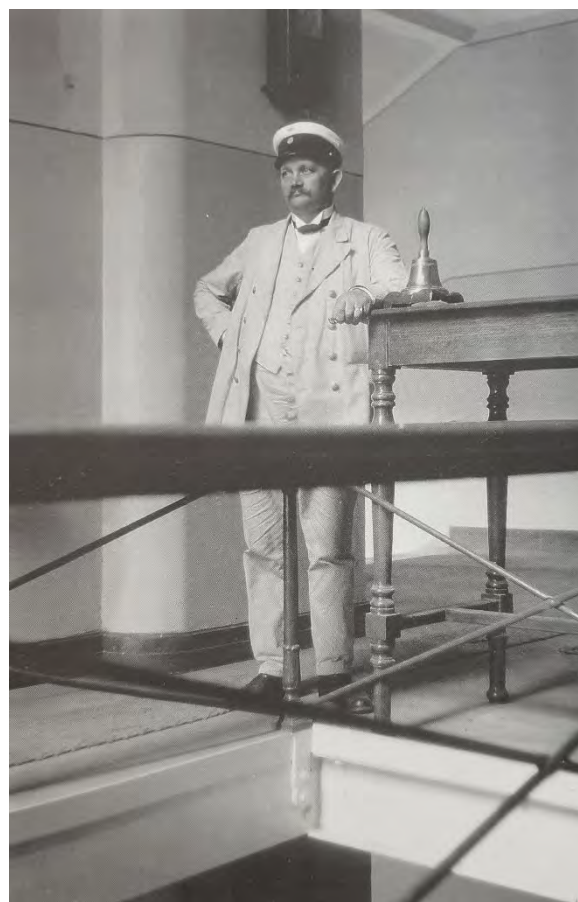
A. Lundqvist.

Inom fängelseområdet har det funnits en mängd olika funktioner. Till exempel tingsrätt, kyrksal, läkare, tandläkare, rättspsykiatrisk avdelning, gymnastiksal samt lokaler för skrädleri och tvätteri. Kyrksalen låg på översta våningen. Gudstjänsterna var ovanligt nog en frivillig sysselsättning men ändå välbesökta, kanske delvis för att prästen inte bara predikade utan också informerade om vad som hände i samhället utanför murarna. I kyrksalen, som inreddes 1923, kunde de isolerade fångarna se prästen men inte varandra, då de åtskildes av väggar mellan varje sittplats. Det fanns även bänkar för så kallade mellanklassare och gemensamhetsfångar.³⁵

Arbetsdagen var lång, ofta 12 timmar med tidig uppstigning. Fångarna sysselsattes främst med skrädleri och snickeri, men även med trädgårdsskötsel. Till fängelset hörde ett jordområde om 50 000 kvm.³⁶ Eftersom Härlanda hyste många långtidsfångar hade många kommit upp i högre klass, och fick jobba i par eller mindre grupper. En av arbetsplatserna var fram till 1970 en tvättinrättning som tog emot tvätt från alla andra fängelser i västra regionen.³⁷

Vid mittenvåningen i fängelset fanns framför expeditionen ett bord med tillhörande griffeltavla och ringklocka. Griffeltavlan användes för att förteckna förflyttningar av fångar från cellerna. Ringklockan användes för att markera måltider eller utevistelse, kallat "promenad".³⁸ Under promenaderna kontrollerades cellerna minutiöst efter kontraband eller åverkan på fönstergallren.

Mer om att avtjäna straff på Härlanda Fängelse finns att läsa i Lundbergs bok Härlanda Fängelse – en tidsspegel.

FOTOGAFIET VISAR PÅ SKRIVBORDET I CELLÄNGANS MITTBYGNAD OCH DEN TYPISKA RINGKLOCKAN. HÄR FRAMGÅR ÄVEN DE URSPRUNLIGA BALKONGERNA RUNT DET ÖPPNA MITTPARTIET. KÄLLA: LUNDBERG, 1997

³⁵ Lundberg, 1997

³⁶ Johnsson 1036

³⁷ Hertzberg, 1996

³⁸ Meijer 1918

Byggnadskronologi

Följande kronologiska redogörelse för större förändringar i den byggda miljön baseras på de bygglovsärenden som återfinns i Göteborgs stadsbyggnadskontors arkiv, om inget annat anges. I bygglovsarkivet saknas förändringsritningar för exteriören. Fokus nedan ligger på de förändringar som fortfarande är. Förändringarna beskrivs närmre i den tekniska beskrivningen, del 2. Utsnitt av ritningarna nedan är ej skalenliga.

- 1912 **Uppförande av fem personalvillor. 1925 tillkom ytterligare ett.**
Husen används fortfarande som bostäder och ägs i dag av en bostadsrättsförening.
- 1917 **Installation av elektricitet**
- 1923 **Inredning av kyrksal i cellbyggnadens torn.**
- 1925 **Tillbyggnad av vaktmästarbostad.**
Ritningar saknas. Se bilaga för byggnadsbeskrivning.

VY FRÅN VÄSTER MED
VAKTMÄSTARBOSTADEN
INNAN TILLBYGGNADEN,
LÄNGST TILL VÄNSTER.
KÄLLA: JOHANSSON, 1999

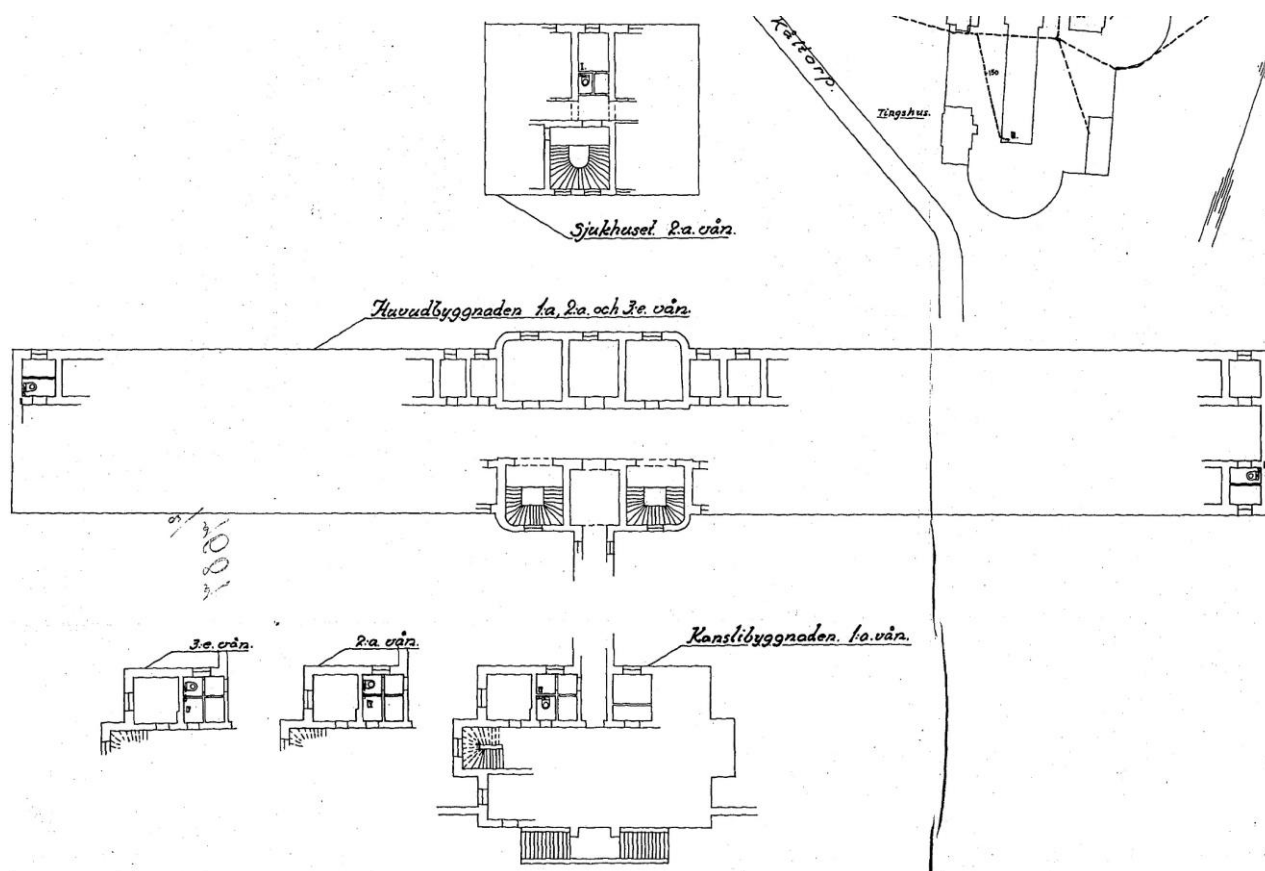

VY FRÅN VÄSTER MED
VAKTMÄSTARBOSTADEN
EFTER TILLBYGGNADEN,
LÄNGST TILL VÄNSTER.
FOTOGRAFI FRÅN 1934
KÄLLA: JOHANSSON, 1999

1927

Installation av vattentoaletter i huvudbyggnaden

Fram till dess fanns pottskåp i cellerna. Pottskåpen är anledningen till de många ventilskorstenarna på taket.

EN WC INSTALLERADES I VARDERA ÄNDE, PÅ VARDERA VÅNINGSPÅN, AV CELLÅNGAN SAMT EN PÅ VARDERA VÅNINGSPÅN I KANSLIBYGGNADEN OCH EN EKONOMIBYGGNADENS ANDRA VÅNING, VID SJUKHUSET.
FÖRÄNDRINGSRITNING 1927. KÄLLA: SBK

1934

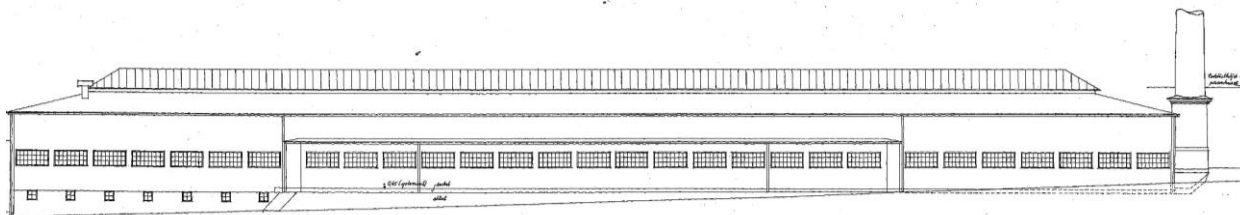
Installation av WC i övriga byggnader

WC installerades i domstolsbyggnaden, i befälsbyggnaden (direktörsvillan) samt i ekonomibyggnadens bottenvåning.

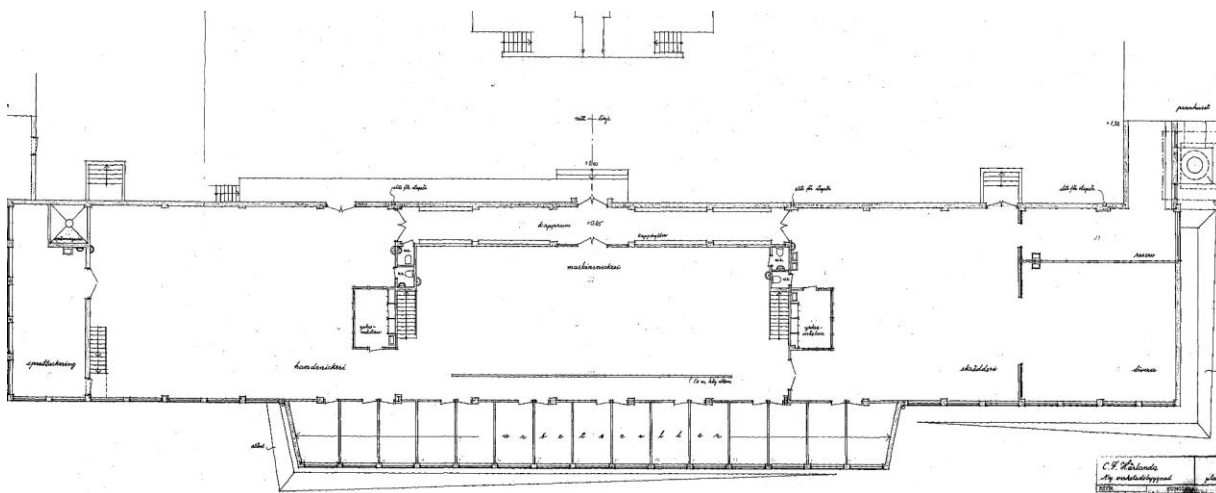
1935

Uppförande av verkstadsbyggnad

Promenadgården vid östra muren revs och ersattes av en stor verkstadsbyggnad med handsnickeri, maskinverkstad och skrädleri. Längs ena långsidan placerade så kallade arbetsceller.

VERKSTADSBYGGNADENS ÖSTRA FASAD. NYBYGGNADSRITNING 1935. KÄLLA: SBK

PLANRITNING. NYBYGGNADSRITNING 1935. KÄLLA: SBK

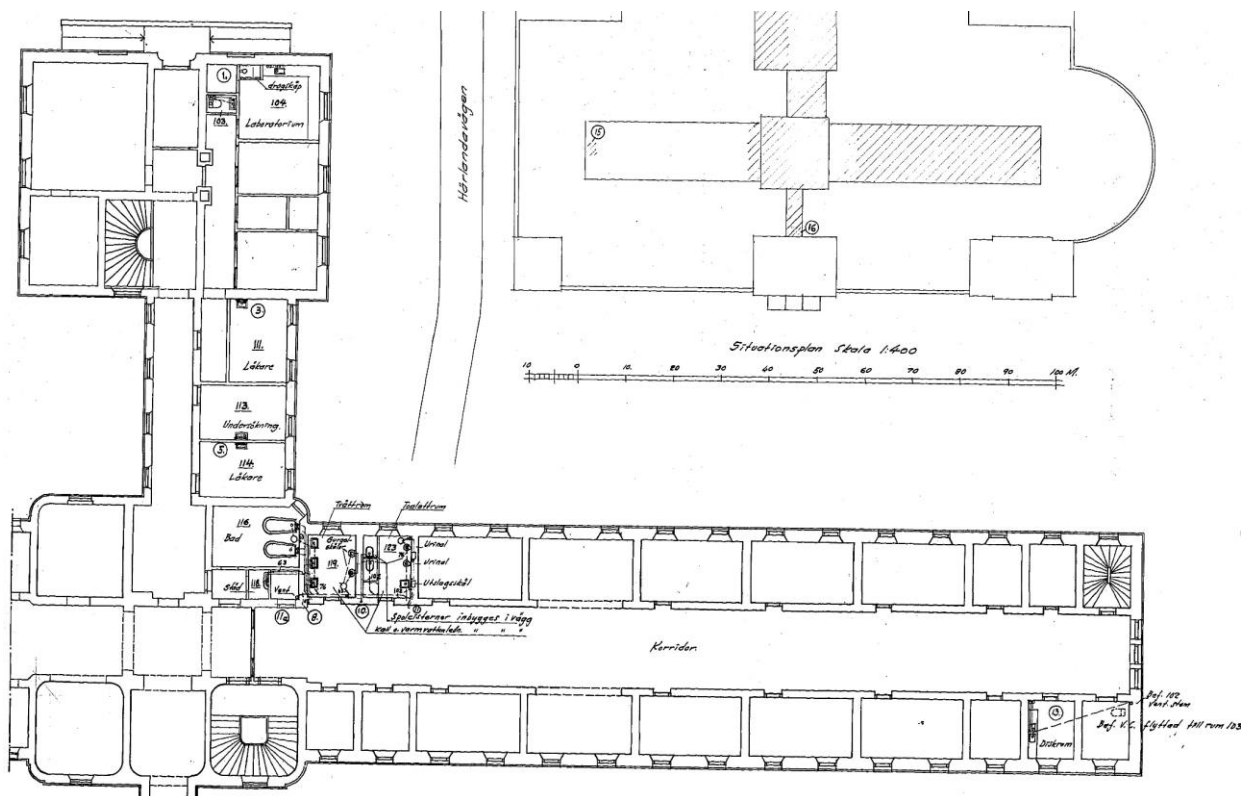
- 1939 Tvätteriet flyttar till huvudbyggnaden³⁹
- 1941 Inredning av elverkstad i gamla tvätteriet⁴⁰
- 1947, 55–56 Etablering av bjälklag i cellängans öppna mittrum. Tillskapande av breda korridorer på varje plan. Etablering av trapphus längst ut i norra och södra cellflygeln. Ombyggnad (förstoring) av cellfönster. Byte av fönster på administrationsbyggnad och ekonomibyggnad.⁴¹

³⁹ Lundberg, 1997⁴⁰ Lundberg, 1997⁴¹ Ahlberg, 1985

1947

Rättpsykiatrisk avdelning.

Cellerna i en korridor på bottenplan ersattes med sjuksalar samt en lokal för terapiarbete.

INSTALLATION AV TVÄTTSTÄLL OCH WC PÅ LÄKARMOTTAGNINGEN. SAMT I MELLERSTA DELEN AV CELLÄNGANS BOTTENVÄNING. FÖRÄNDRINGSRITNING 1947. KÄLLA: SBK

1952

Installation av WC i isoleringscellerna (ekonomibyggnadens källare)

1954–57

Utökning VVS i huvudbyggnaden

Antalet WC utökades i cellängan. Tvätttrum inreddes i anslutning till toaletterna. WC installerades i personalrummet på vinden i ekonomibyggnaden.

1956

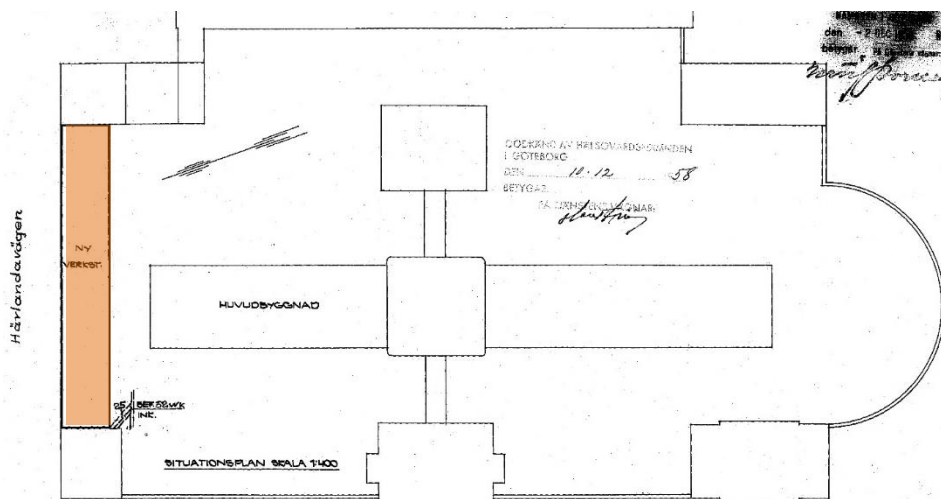
Ombyggnad av domstolslokalen till motionshall.⁴²

1959

Uppförande av verkstadsbyggnad vid norra muren, mellan byggnad 6 och 8.

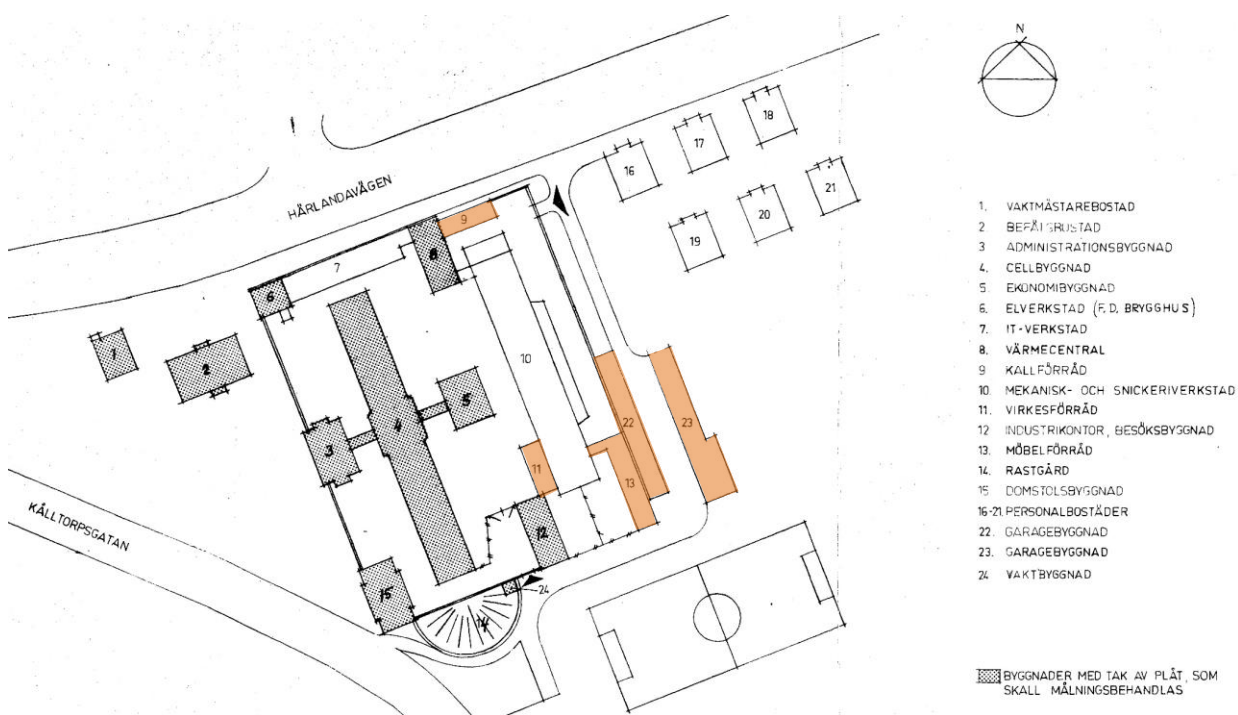
Uppförande av verkstadsbyggnad med skrädleri vid norra fängelsemuren.

⁴² Hertzberg, 1996 Härlanda berättar

FÖRÄNDRINGSRITNING 1958 KÄLLA: SBK

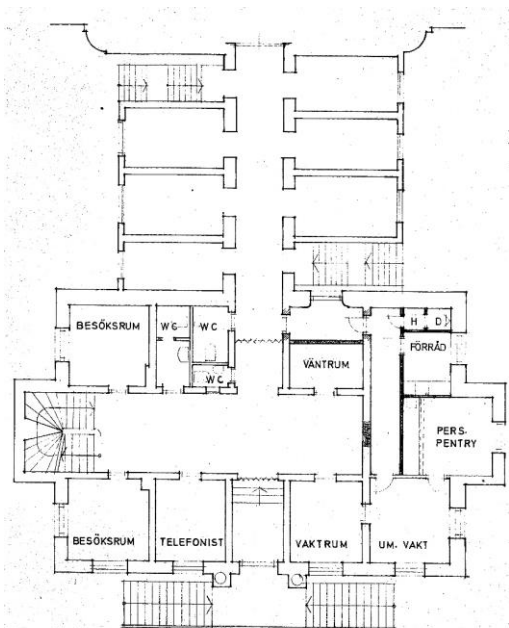
1961 Uppförande av (numera rivna) förrådsbyggnader i anslutning till verkstäderna samt garage

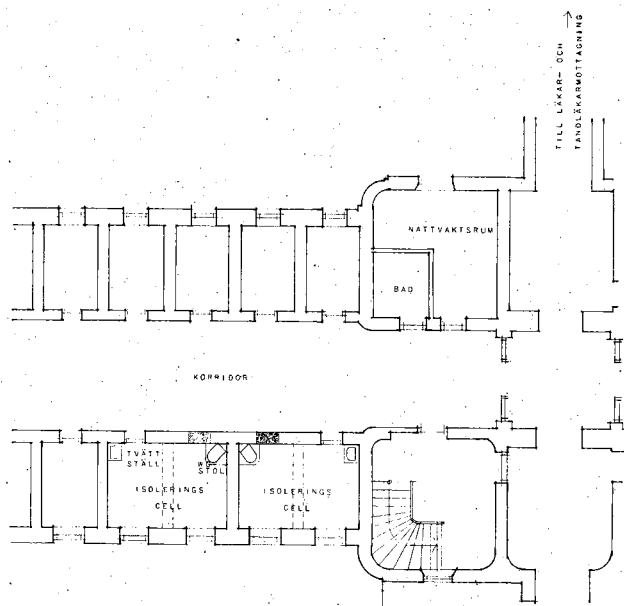
EN SITUATIONSPLAN FRÅN 1978 VISAR PÅ TILLBYGGDA DELAR BYGGNAD 9,11, 13, 22 OCH 23. KÄLLA: SBK

1972 Interiöra förändringar i huvudbyggnaden

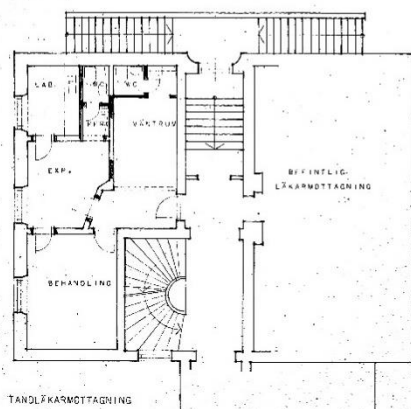
Igensättning av ursprungliga dörrar, montering av nya mellanväggar i administrationsbyggnad, celllänga och ekonomibygnad. 1974 ombyggdes köket på källarplan.

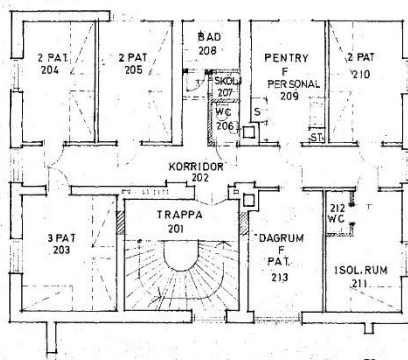
I ADMINISTRATIONSBYGGNADEN IGENSATTES EN URSPRUNGLIG DÖRR MOT HALLEN OCH EN NY TOGS UPP FRÅN PASSAGEN MOT FÖRBINDELEEGÅNGEN NYA MELLANVÄGGAR MONTERADES I SIDORUM. FÖRÄNDRINGSRITNING 1971. KÄLLA: SBK

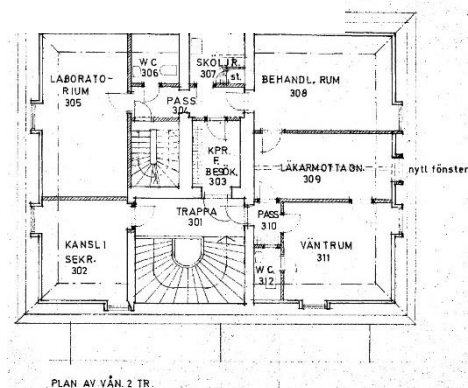
I NORRA CELLFLYGELN SLOGS FYRA CELLER SAMMAN TILL TVÅ. I SAMBAND MED DET REVS TVÅ MELLANVÄGGAR OCH TVÅ DÖRRAR SATTES IGEN. FÖRÄNDRINGSRITNING 1971. KÄLLA: SBK

I EKONOMIBYGGNADENS BOTTENPLAN MONTERADES NYA MELLANVÄGGAR PÅ TANDLÄKARMOTTAGNINGEN.

PÅ ANDRA VÅNINGEN IGENSATTES TVÅ URSPRUNGLIGA DÖRRAR

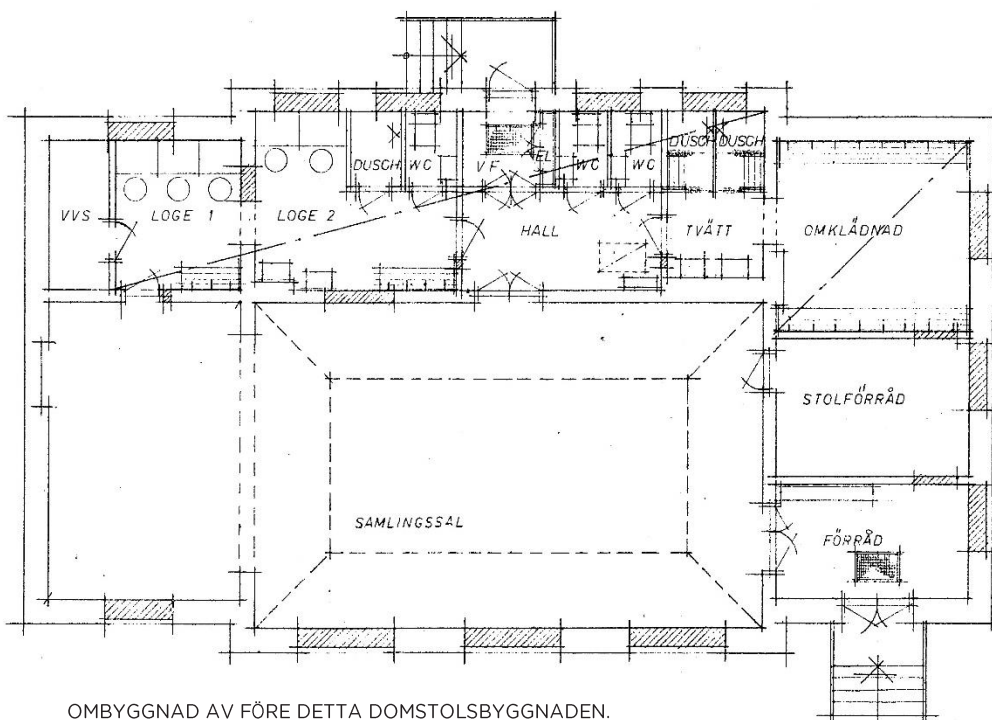

PÅ TREDJE VÅNINGEN FÖRÄNDRADES RUMSINDELNINGEN I SIN HELHET. ETT NYTT FÖNSTER ETABLERADES.

1978

Ombyggnad av domstolsbyggnad

Domstolen användes fram till 1950-talet. Byggnaden kom därefter att användas som verkstad. 1978 byggdes interiören om till samlingsal för uppträdanden, med loger i sidorummen. Fönstren murades igen och försågs med ädelputs lika befintlig.

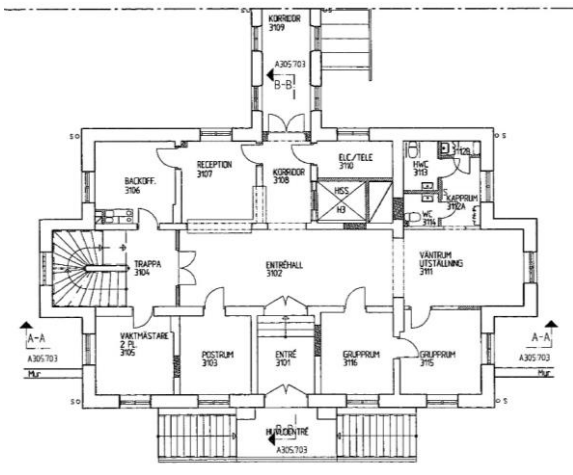
OMBYGGNAD AV FÖRE DETTA DOMSTOLSBYGGNADEN.
FÖRÄNDRINGSRITNING 1979.

- 1978 Montering av skyddsnät kring cellängans norra trappa.
- 1982 Inredning av mekanisk verkstad i södra cellkorridoren plan 2 och 3
- Undertak, inklädnad av rundade vägghörn
- 2000–04 Kontorisering av huvudbyggnaden

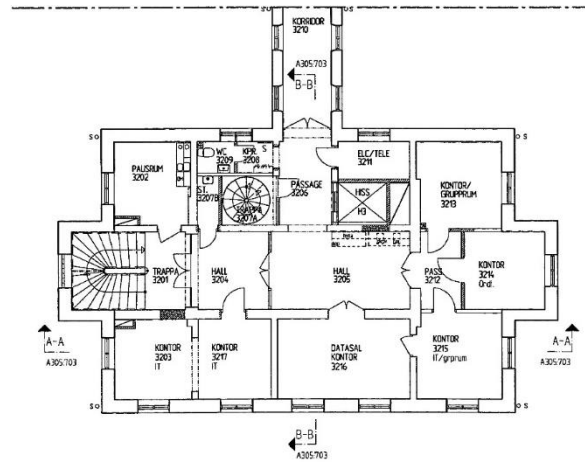
I samband med Higabs övertagande av anläggningen genomfördes rivning av senare lättväggar, WC-paket och ventilationslösningar. Ett antal celler slogs samman till större kontorslokaler genom håltagning i ursprungliga mellanväggar. På grund av låg bärlast förstärktes dessa före rivning av tegelväggar, från entréplan och uppåt.

Kontoriseringen innebar etablering av nya mellanväggar, igensättning av dörrar och montering ny hissar. Nya branddörrar monterades i korridorer samt mot kontoren. Där två celler sammanslagits till ett kontor bevarades en av de två celldörrarna (i stängt läge).

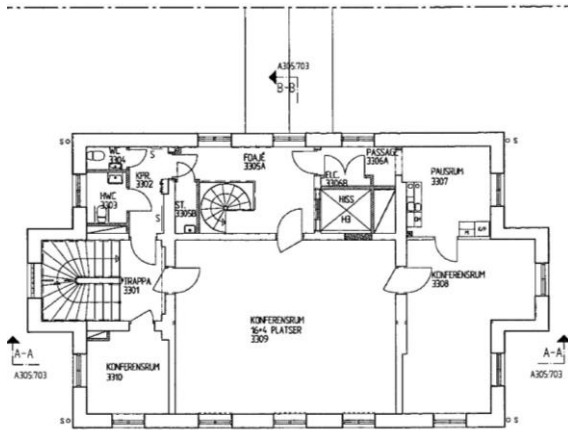
Förändringarna av huvudbyggnaden 2000–04 resulterade i nu befintligt utseende.

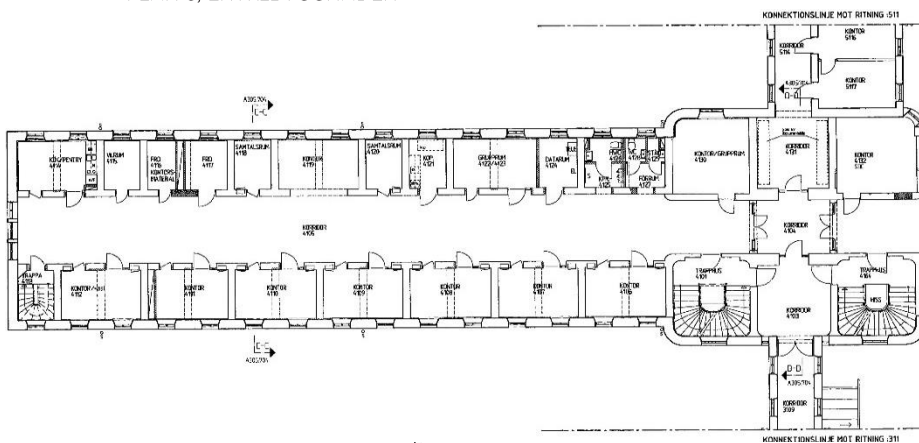
PLAN 1, ENTRÉBYGGNADEN MED MARKERING FÖR NYA MELLANVÄGGAR OCH IGENSATTA DÖRRAR. STRECKADE LINJER VISAR PÅ HÅLTAGNINGAR I URSPRUNGLIGA VÄGGAR.

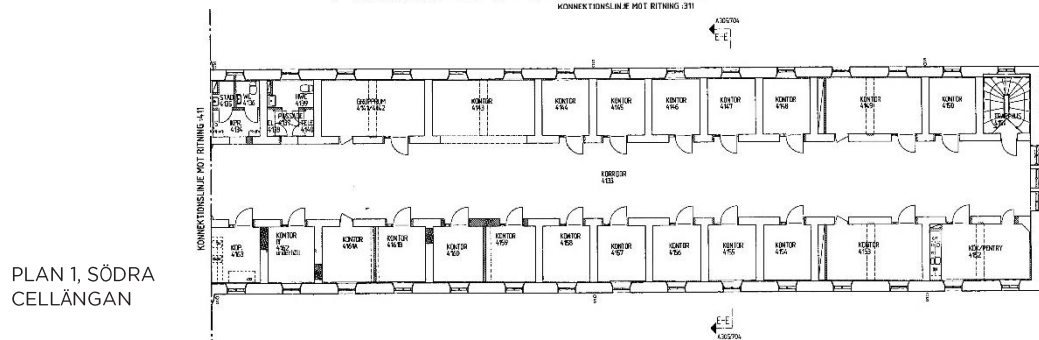
PLAN 2, ENTRÉBYGGNADEN

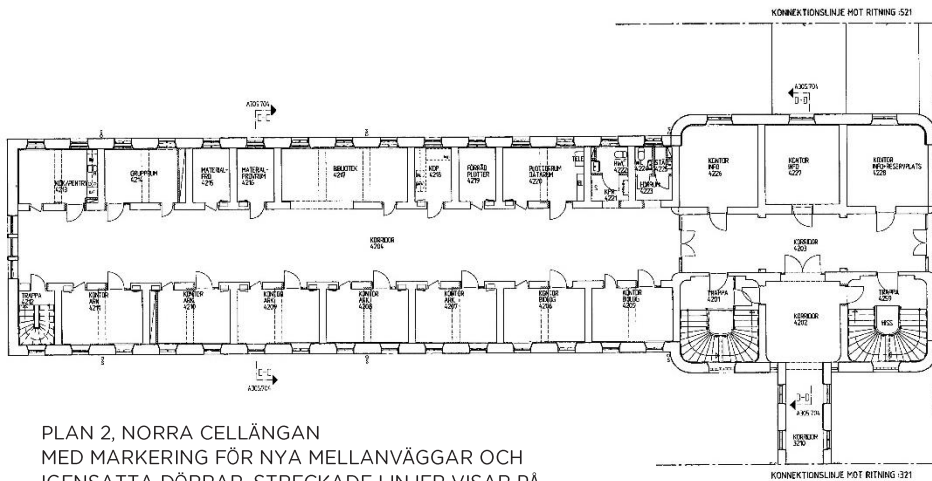
PLAN 3, ENTRÉBYGGNADEN

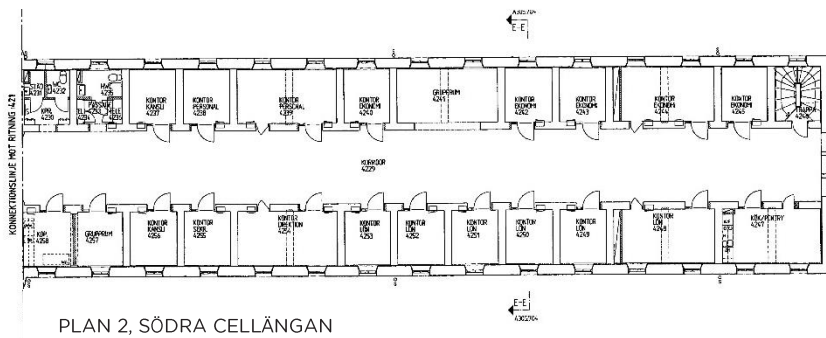
PLAN 1, NORRA CELLÄNGAN MED MARKERING FÖR NYA MELLANVÄGGAR OCH IGENSATTA DÖRRAR.

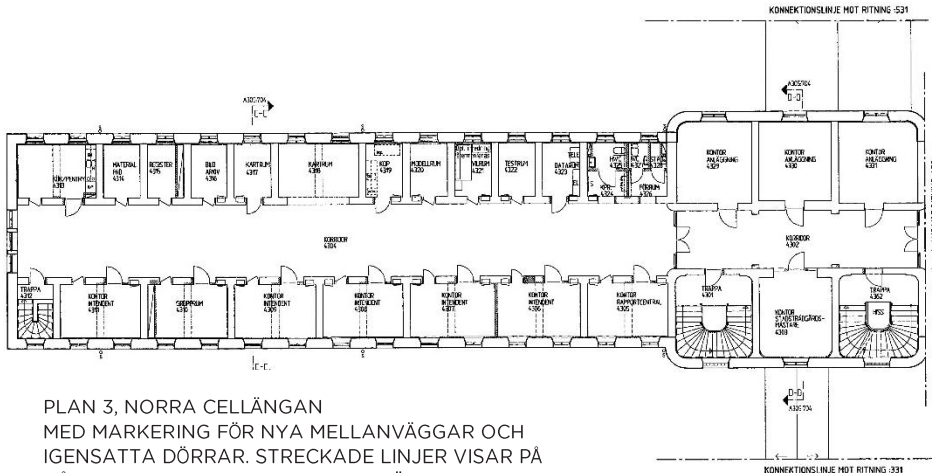
PLAN 1, SÖDRA CELLÄNGAN

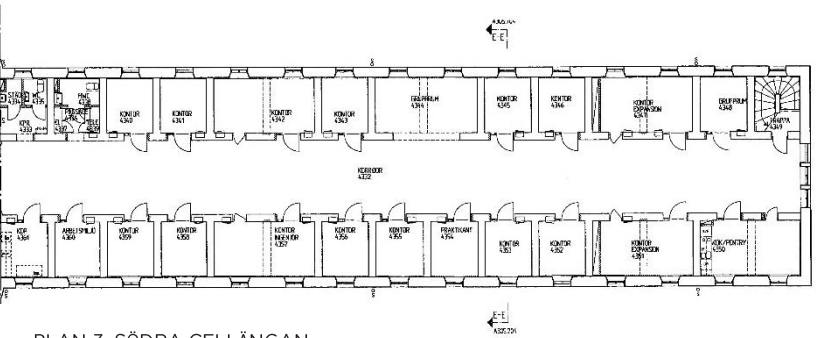
PLAN 2, NORRA CELLÄNGAN
 MED MÄRKING FÖR NYA MELLANVÄGGAR OCH
 IGENSÄTTA DÖRRAR. STRECKADE LINJER VISAR PÅ
 HÅLTAGNINGAR I URSPRUNGLIGA VÄGGAR.

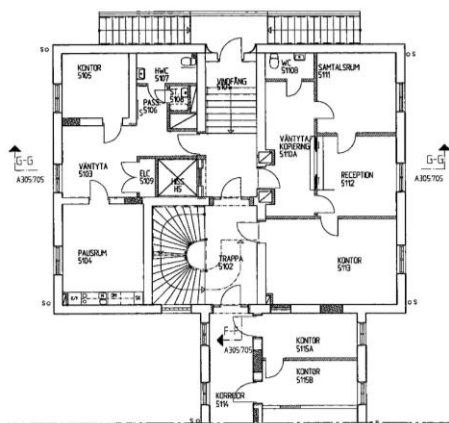
PLAN 2, SÖDRA CELLÄNGAN

PLAN 3, NORRA CELLÄNGAN
 MED MÄRKING FÖR NYA MELLANVÄGGAR OCH
 IGENSÄTTA DÖRRAR. STRECKADE LINJER VISAR PÅ
 HÅLTAGNINGAR I URSPRUNGLIGA VÄGGAR.

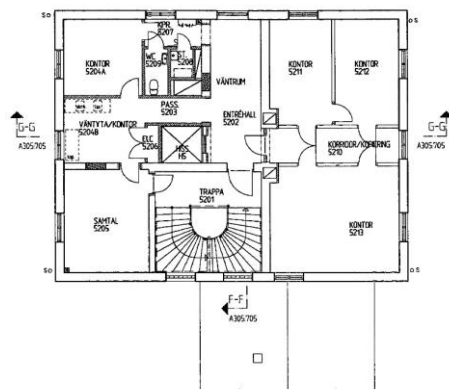

PLAN 3, SÖDRA CELLÄNGAN

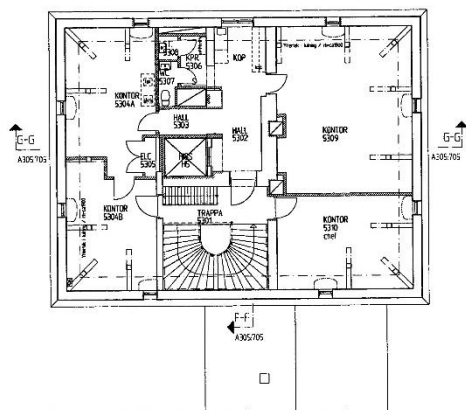
KONNEKTIONSLINJE MOT RITNING -411

PLAN 1, EKONOMIBYGGNADEN
MED MARKERING FÖR NYA MELLANVÄGGAR
OCH IGENSATTA DÖRRAR

KONNEKTIONSLINJE MOT RITNING -421

PLAN 2

KONNEKTIONSLINJE MOT RITNING -431

PLAN 3

2000–04 forts Ändringar övriga byggnader

- På anläggningens övriga byggnader genomfördes en rad ändringar:
- Etablering av utrymningstrappor och -stegar
- Tillgängliggörande med utvändiga ramper
- Inredning av konferenslokal i byggnad 12 (nya mellanväggar)
- Montering av nya fönster åt väster i tidigare igensatta fönster, byggnad 15 (domstolsbyggnad)
- Montering av glasparti samt igensättning av dörrar i byggnad 2 (direktörsvillan)

2006–10 Härlanda Kulturhus: Ombyggnad av byggnad 10 och 12

- Genomgripande omgestaltning av byggnad 10 (verkstadsbyggnad från 1930-talet)
- Etablering av förbindelsegång till byggnad 12
- Nya entrépartier och fönster på byggnad 12. Aluminium/trä.
- Viss ändring av planlösning i byggnad 12 (barnverksamhet)

Kap 4. Nulägesbeskrivning

Följande avsnitt beskriver bebyggelsemiljön Härlanda Fängelse, avseende såväl bevarad ursprunglig utformning som förändringar och tillägg. Byggnadernas olika delar och rum beskrivs systematiskt i den separata andra delen (2:1 exteriör och 2:2 interiör).

Exteriör

Utanför muren

Härlanda fängelse är beläget i stadsdelen Kålltorp. Anläggningen har ett fritt läge vid Härlandavägen och utgör ett karaktäristiskt inslag i stadsbilden. Mot väster angränsar Östra kyrkogården, i söder och öster Kålltorps egnahemsbebyggelse och i norr Bagaregårdens flerfamiljsbostäder med landshövdingehus och lamellhus.

Fängelset med tillhörande delar utanför muren upptar större delen av ett oregelbundet format kvarter. Tomten sluttar svagt mot väster. Längst västerut ligger en entrépark med stora gräsmattor, uppväxta fruktträd och en grusad väg mot fängelsets entrébyggnad. Vägen tar en rundning mot norr och direktörsvillan (byggnad 2). Intill den står vaktmästarbostaden (1). Entrébyggnadens (3) stora trappa och monumentala huvudfasad vetter mot väster. Från entrébyggnadens gavelfasader löper den höga mur som omsluter den inre anläggningen. Fasaderna utåt på tre av de fyra byggnader som ligger i murens hörn (byggnad 6, 8 och 12) är utformade likt den slutna muren och blir del av den. Den fjärde byggnaden - den före detta domstolsbyggnaden (15) - har likt entrébyggnaden fönster och trappa mot omvärlden som del av den ursprungliga utformningen. Byggnad 8 och 12 har senare etablerade fönster och dörrar mot utsidan. Ursprungliga byggnader och fängelsemuren hålls samman av naturstenssocklar, putsade ytskikt i omväxlande spritputs och slät puts med inslag av bandrustik samt plåtavtäckningar i svart kulör. Exteriören på den ursprungliga bebyggelsen är synnerligen välbevarad.

FLYGFOTO ÖVER ANLÄGGNINGEN. ENTRÉPARKEN TILL VÄSTER MED GRUSVÄG SOM LEDER FRAM TILL ENTRÉBYGGNADEN SOM FRONTAR SJÄLVA DET MUROMGÄRDADE FÄNGELSEOMRÅDET. KÄLLA: ENIRO

EN GRUSVÄG LEDER UPP TILL ENTRÉBYGGNADEN (BY 3) ENTRÉBYGGNADEN FRAMHÖVS AV EN DUBBEL FRITRAPP, EN NATURSTENPORTA OCH ETT KLOCKTORN. BAKOM ENTRÉBYGGNADENBYGGNAD 3 SES NORRA CELLÄNGAN.

GRUSVÄGEN GÅR I EN RUNDEL FÖRBI DIREKTÖRSVILLAN (BY 2) I FÖRTRÄDGÅRDENS NORRA DEL. BAKOM VILLAN SES VAKTMÄSTARBOSTADEN.

VAKTMÄSTARBOSTADEN (BY 1) TILL VÄNSTER I BILD OCH DIREKTÖRVILLANS VÄSTRA FASAD. NOTERA HUR SOCKEL OCH TERRASSERINSMUR BINDER SAMMAN BEBYGGELSEN.

NORRA OCH VÄSTRA FASADEN PÅ BYGGNAD 6-DEN FÖRE DETTA TVÄTTSTUGAN - ÄR DEL AV FÄNGELSEMUREN. VY FRÅN NORR.

VÄSTRA FASADEN PÅ DOMSTOLSBYGGNADEN (BY 15) ÄR UTFORMAD MED ENTRÉ FRÅN UTSIDAN.

DEN VÄLVIDA FÄNGELSEMUREN ÄR ETT SPÅR AV OM DEN SÖDRA PROMENADGÅNGEN

ENTRÉBYGGNADEN (BY 3) HAR EN MONUMENTAL UTFORMNING MED HUVUDFASAD UTANFÖR MUREN.

ENTRÉBYGGNADEN NORRA FASAD MED FÖRBINDELSE- GÅNG TILL CELLLÅNGAN TILL VÄNSTER I BILD.

Innanför muren

Huvudbyggnaden står centralt placerat inom muren och består av entrébyggnaden (3) i väster (med huvudfasad utanför muren), en cellänga i nordsydlig riktning med huvkrönt mittkropp (4) och en ekonomibyggnad (5) i öster. Volymerna är sammanlänkade med lägre förbindelsegångar och detta bildar tillsammans en korsformad plan. Cellängan har fasader i bandrustik med valvstensmarkeringar över fönstren. Vardera cellflygel – norra och södra - har femton fönsteraxlar med välvda fönster på vardera sida. Fönstren på södra längan sitter glesare då cellerna där är något större, vilket också gör södra längan något längre än den norra. Bortsett från entrén på byggnad 5 karakteriseras huvudbyggnaden av avsaknad av entrédörrar.

Huvudbyggnaden omgärdas av en grusad gård med inslag av marksten utefter byggnaderna. Kring gårdsplanen finns ursprungliga byggnader i murens hörn (6,8,12 och 15), murens halvcirkelformade utbuktning i den bevarade promenadgången mot söder samt en senare verkstads byggnader mellan hörnbyggnad 6 och 8 och den verkstadsbyggnad som ersatte den östra promenadgången mellan hus 8 och 12. Verkstadsbyggnaden är idag ombyggd till kulturhus och sammanlänkad med byggnad 12.

CELLBYGGNADENS (BY 4) ÖSTRA FASAD, MED BEVARADE CELLFÖNSTER.
EKONOMIBYGGNAD (BYGGNAD 5) TILL VÄNSTER I BILD.

SÖDRA CELLÄNGANS ÖSTRA FASAD, MED TILL STÖRRE DELEN OMBYGGDA, FÖRSTORADE, CELLFÖNSTER.
EKONOMIBYGGNAD (BYGGNAD 5) TILL HÖGER I BILD.

Exteriören innanför murarna är mycket välbevarad. De största förändringarna består i att de flesta cellfönster har förstörats och att en del entréer tagits upp i huvudbyggnadens sockelvåning. Övriga större småpröjsade fönster byttes för första gången på 1950-talet och är idag av varierad utformning och datering.

URSPRUNLIG TVÄTTSTUGEBYGGNAD (BYGGNAD 6) I FÄNGELSEMURENS NORDVÄSTRA HÖRN. SENARE INRYMDES HÄR ELVERKSTAD. NUMERA HUSERAR BYGGNADEN DEL AV UNGDOMSVERKSAMHETEN FÄNGELSET. VERKSTADSBYGGNADEN TILL HÖGER I BILD UPPFÖRDES 1959.

URSPRUNLIGT PANNHUS/VÄRMECENTRAL (BYGGNAD 8) VID FÄNGELSEMURENS NORDÖSTRA HÖRN. DEN INTILLIGGANDE HÖGA SKORSTENEN ÄR RIVEN. VERKSTADSBYGGNAD FRÅN 1959 TILL VÄNSTER I BILD. TILL HÖGER SKYMTAR VERKSTADSBYGGNAD FRÅN 1930-TALET.

VERKSTADSBYGGNAD UPPFÖRD VID ÖSTRA MUREN PÅ 1930-TALET, ERSATTE URSRPNGLIG PROMENADGÅR. VERKSTADEN BYGGDES OM TILL KULTURHUS PÅ 2000-TALET. GLASAD FÖRBINDELSEGÅNG TILL BYGGNAD 12 TILL HÖGER I BILD (SAMTIDA MED OMBYGGNADEN)

LATRINBOD/MATERIALBOD/LIKBOD, SENARE BESÖKSBYGGNAD (BYGGNAD 12) VID FÄNGELSEMURENS SYDÖSTRA HÖRN. INRYMMER IDAG BARNVERKSAMHET.

PLANTERING VID DEN URSRPNGLIGA SÖDRA PROMENADGÅNGEN. DE TÄRTBITSFORMADE INHÄGNADERNA PÅ YTAN REVS 1980 OCH ERSATTES FÖRST MED MINIGOLFBANA.

URSPRUNGLIG DOMSTOLSBYGGNAD (BYGGNAD 15) ANVÄNDES SENARE SOM DE INTAGNAS FRITIDSLOKAL. NUMERA UNGDOMSVERKSAMHETENS LOKAL.

Personalbostäderna

Öster om fängelset ligger de sex personalbostäder (fem uppförda 1912, den sjätte 1925). Villorna tillhör idag en bostadsrättsförening.

BORTOM VERKSTADSBYGGNADEN LIGGER DE SEX PERSONALBOSTÄDERNA. VY FRÅN BYGGNAD 5 PLAN 3.

Byggnadsdelar och material

Ursprungliga inslag

Socklar

- Naturstenssockel i granit, ojäma stenar (byggnader)
- Åsad fog (huvudfasad byggnad 3)
- Kvadratisk granit, typ marksten (mur)

GRANITSOCKELN PÅ ENTRÉBYGGNADENS HUVUDFASAD HAR FÖRSETTS MED ÅSAD FOG.

MURENS SOCKEL ÄR UTFÖRD MED KVADRATISK GRANIT I RELATIVT SMÅ MÅTT.

Fasader

- Variationsrik fasadputs: Spritputsade fält omgärdade av hörnkedjor och lisener i slätputsad bandrustik, Slätputsade omfattningar kring fönster och dörrar (byggnad 1, 2, 3, 5, 6, 8, 15)
- Enbart bandrustik samt valvstenmarkeringar ovan fönster (cellflyglar byggnad 4)
- Vålvda hörnkedjor (mittkropp byggnad 4)
- Profildragen takfot
- Vålvda frontoner (byggnad 2, 3, 5)

VAKTMÄSTARBOSTADEN (BYGGNAD 1) VISAR PÅ ETT TYPISKT UTFÖRANDE MED SPRITPUTSADE FÄLT INOM BANDRUSTICERADE LISENER OCH HÖRNKEDJOR. OMFÄTTNINGAR KRING FÖNSTER OCH DÖRRAR ÄR SLÅTA

MITTKROPPEN PÅ CELLÄNGAN (BYGGNAD 4) HAR FÄLT AV SPRITPUTS SAMT FÖNSTEROMFÄTTNINGAR OCH RUNDADA HÖRNKEDJOR MED BANDRUSTIK. CELLFLYGLARNA (DEN SÖDRA TILL HÖGER I BILD) HAR FASADER MED ENBART BANDRUSTIK.

EXEMPEL PÅ OMSORGSFULLT UTFORMAD FRONTON MED PUTSORNAMENTIK. DETTA PÅ DIREKTÖRSVILLAN (BYGGNAD 2)

Tak

- Falsad plåt, målad i svart kulör
- Varierat taklandskap: mansardtak (byggnad 1, 2, 5, 6, 15, mittkropp på byggnad 4) säteritak (byggnad 3) valmat tak (byggnad 8, mittkropp byggnad 12) sadeltak (cellängor byggnad 4, byggnad 12) torn (byggnad 3) huv (trapphus byggnad 2, mittkropp byggnad 4).
- Plåtklädda skorstenar och ventiler.
- Vålvda takkupor (byggnad 2,5)
- Kulformade krön på torn, huvar och runda takkupor (byggnad 5)

TAKLANDSKAP MED MANSARDTAK PÅ BYGGNAD 6 I FÖRGRUNDEN. BAKOM DET SKYMTAR CELLÄNGAN (BYGGNAD 4) MED VENTILER LÄNGS FLYGLARNAS TAK OCH MANSARDTAK MED HUV PÅ MITTKROPPEN. TILL HÖGER I BILD ENTRÉBYGGNADEN (BYGGNAD 3) MED SÄTERITAK OCH KLOCKTORN.

EKONOMIBYGGNAD (BYGGNAD 5) MED MANSARDTAK OCH VÅLVDA TAKKUPOR MED KULFORMADE KRÖNINGAR. ÄVEN HUVEN PÅ BYGGNAD 4 OCH TORNET PÅ BYGGNAD 3 I BAKGRUNDEN HAR KULFORMADE KRÖN.

VÅLVDA TAKKUPOR SAMT HUV ÖVER TRAPPHUSET PÅ DIREKTÖRSVILLAN (BYGGNAD 2)

Fönster

- Större fönster med raka överstycken i byggnad 1, 2 3, mittkropp byggnad 4, byggnad 5, 8, 12 och 15. Utbytta med få bevarade ursprungliga referensfönster.
- Segmentbågiga fönster i cellflyglar byggnad 4: Ursprungliga cellfönster i järn med utvändiga smidesgaller samt förstora cellfönster från 1940-talet och framåt. Segmentbågiga större fönster på gavlarna (utbytta)
- Ovala/runda, småspröjsade fönster i frontoner och takkupor (byggnad 3, 4, 5). Original.

T.V. URSPRUNGLIGT CELLFÖNSTER I JÄRN MED UTVÄNDIGT GALLER I ORIGINALUTFÖRANDE. T.H. FÖRSTORAT CELLFÖNSTER MED TRELUFFSFÖNSTER I TRÄ SAMT UTVÄNDIGT GALLER (1940-TAL)

SMÅSPRÖJSADE FÖNSTER I TAKKUPOR OCH TAKHUV (BYGGNAD 5 OCH 4)

OVALT SMÅSPRÖJSAT FÖNSTER I FRONTOIN VID HUVUDFASADEN PÅ ENTREBYGGNADEN (BYGGNAD 3)

Dörrar och entréer

- Fyllningsdörrar i trä (byggnad 2, 3, 15). Indragna i fasad.
- Klassicerande inslag med putsade pelare (byggnad 2), kalkstenskolonner och arkitrav (byggnad 3)
- Trappor i granit. Smidesräcken i två utföranden

URSPRUNGLIG PARDÖRR VID ENTRÉBYGGNADEN.

URSPRUNGLIG PARDÖRR MED DEKORATIVT SNIDAT ÖVERLJUS VID DIREKTÖRSVILLANS HUVUDENTRÉ.

URSPRUNLIG/ÄLDRE FYLLNINGSDÖRR I ENKLARE UTFÖRANDE VID DIREKTÖRSVILLANS NORRA ENTRÉ

DIREKTÖRSVILLAN (BYGGNAD 1) SAMT ENTRÉBYGGNADEN, EKONOMIBYGGNADEN OCH DOMSTOLSBYGGNADEN (3,5,15) HAR LIKADANA DEKORATIVA SMIDESRÄCKEN I ORIGINALUTFÖRANDE.

TRAPPORNA VID VAKTMÄSTARBOSTADEN (BYGGNAD 1) SAMT DIREKTÖRSVILLANS NORRA ENTRÉ (BYGGNAD 2) HAR SMIDESRÄCKEN MED ENKLARE UTFÖRANDE.

ENTRÉN TILL DOMSTOLSBYGGNADEN (BYGGNAD 15) HAR EN SENARE PARDÖRR UTFORAMDE EFTER URSPRUNGLIG FÖRLAGA SAMT EN GRANITTRAPPA MED DEKORATIVT SMIDESRÄCKE I ORIGINALUTFÖRANDE.

PUTSADE PELARE BÄR UPP TERRASS VID DIREKTÄRSVILLANS ENTRÉ.

ENTRÉBYGGNADEN ÄR FÖRSEDD MED KALKSTENSportal MED KOLONNER OCH ARKIVTRAV. OMFATTNINGEN PÅ FÖNSTRET OVANFÖR FÖRSTÄRKER MONUMENTALITETEN.

Förändringar

Nu synliga förändringar avser framför allt byggnadernas fönster och dörrar. Cellflyglarnas gavelrösten har också vid något tillfälle förenklats och de skulpturala granitstyckena finns placerade i entréparken.

Förändringar av fönster

Ursprungliga fönster i trä var sidhängda småspröjsade korspostfönster. De har med åren succesivt bytts ut till sidohängda träfönster med olika utformning:

- Spröjsade tvåluftsfönster (byggnad 1)
- Korspostfönster (byggnad 2)
- Korspostfönster med spröjs i de nedre lufterna (byggnad 3, mittkropp byggnad 4, byggnad 5, 6)
- Korspostfönster med småspröjsade lufter, lika ursprunglig indelning (byggnad 8)
- Tvåluftsfönster med liggande spröjs (förbindelsegångar på huvudbyggnaden)
- Spröjsade tvåluftsfönster med liggande post (gavlarna på byggnad 4)
- Tvåluftsfönster (byggnad 12)
- Sexluftsfönster med småspröjsade lufter lika ursprunglig indelning (byggnad 15)

EXEMPEL PÅ SENARE FÖNSTER. FRÅN VÄNSTER: SPRÖJSAT TVÅLUFTSFÖNSTER (BYGGNAD 1) KORSPPOSTFÖNSTER (BYGGNAD 2) OCH SMÅSPRÖJSAT KORSPPOSTFÖNSTER (BYGGNAD 8)

Övriga ändringar avseende fönster omfattar:

- Igensatta taklanterniner på cellängan
- Igensatta fönster på domstolsbyggnaden, byggnad 15
- Flertalet förstorade cellfönster har bytts till tvåluftsfönster med spröjs
- Betongglasfönster i sockelvåning och trapphus (byggnad 3, 4)

Förändringar av dörrar och entréer

Utöver bevarade fyllningsdörrar på de mer representativa byggnaderna: direktörvillan, entrébyggnad och domstolsbyggnad (byggnad 2, 3 och 15) är övriga dörrar utbytta eller senare etablerade:

- Utbytta entrédörrar i trä på byggnad 1, 5, 8
- Utbytta dörrar i sockelvåningar
- Senare etablerade ståldörrar i sockelvåningar

UTBYTT ENTRÉDÖRR MED ÖPPNINGSBART SIDOPARTI (BYGGNAD 1).

UTBYTT ENTRÉDÖRR MED IGENSATTA SIDOPARTIER (BYGGNAD 5)

UTBYTT PARDÖRR MED SMÅSPRÖJSAT ÖVERLJUS (BYGGNAD 8)

UTBYTT DÖRR PÅ BYGGNAD 6

UTBYTT GLASAD STÅLDÖRR PÅ BYGGNAD 12

VID INVENTERING 1999 FANNS DEN URSPRUNGLIGA DÖRREN MED ÖVERLJUS KVAR VID NORRA GAVELN I SOCKELVÅNINGEN BYGGNAD 4. KÄLLA: JOHANSSON, 1999

UTBYTT TRÄDÖRR PÅ NORRA GAVELN I SOCKELVÅNINGEN BYGGNAD 4.

SENARE DÖRRÖPPNING VID URSPRUNGLIGT CELLFÖNSTER I SOCKELVÅNINGEN. STÅLDÖRR SAMT IGENSATT ÖVERLJUS BYGGNAD 4.

SENARE STÅLDÖRRAR I FÖRBINDELSEGÅNGENS SOCKELVÅNING, MELLAN BYGGNAD 3 OCH 4.

Förändring av cellflyglarnas gavelrösten

Cellflyglarnas gavelrösten förenklades på 1940-talet. De skulpturala granitstyckena som förut dekorerades gavelröstena finns idag placerade i entréparken.

UTSNITT AV NYBYGGNADSRITNING.
KÄLLA: KRIGSARKIVET.

GAVELRÖSTENAS BEFINTLIGA UTSEENDE (DETTA MOT SÖDER) MED TRIANGULÄRA PUTSADE FÄLTPÅ ÖMSE SIDA DEN URSPRUNGLIGEN VÄLVDA FRONTESPISEN, NU TRIANGULÄR.

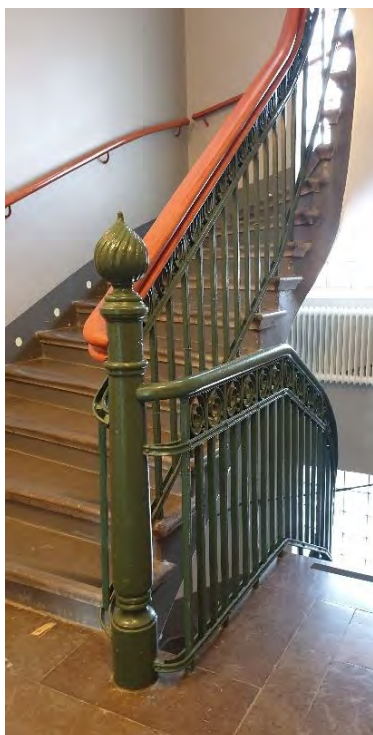
DE SKULPTURALA GRANITSTYCKENA SOM FÖRUT SATT PÅ CELLBYGGNADENS GAVELRÖSTEN PÅTRÄFFAS IDAG I ENTRÉPARKEN.

Interiör

Liksom exteriören uppvisar interiören flertalet gemensamma drag, men dessa härstammar till stor del från ombyggnader under 2000-talet avseende ytskikt, dörrar, och snickerier. Huvudbyggnaden och direktörsvillan inreddes då för kontor, vaktmästarbostaden inreddes för privatbostäder och byggnad 6, 12 och 15 inreddes för barn- och ungdomsverksamhet. Interiörens ursprungliga karaktär är knappt skönjbar i de sistnämnda byggnaderna (6,12,15) medan direktörsvillan (2) samt huvudbyggnaden (byggnad 3+ 4+ 5) har en större andel bevarade originalinslag. Häri avses särskilt interiör i entréhallar och trapphus och dörrpartier samt cellbyggnadens grindar, celldörrar, pottskåp och kyrksal. I dessa byggnader finns även stora delar av planlösningen bevarad och med det ursprungliga golvsockellister, fyllningsdörrar, glaspartier och fönsteromfattningar i de mer representativa byggnaderna 2 och 3 (direktörsvillan och entrébyggnaden). I byggnad 2, 3, 4, och 5 finns de ursprungliga inslagen sida vid sida med de sentida. Till exempel har varannan celldörr bevarats då cellerna slogs samman så att raden av celldörrar fortfarande kan utläsas sett från korridoren. Bedömningen är att de ombyggnader som har genomförts under 2000-talet har gjorts med hänsyn till respektive byggnadens ursprungliga karaktär, men att gränsen i princip är nådd för vad den interiöra ursprungliga karaktären kan tåla i byggnad 2, 3, 4, och 5.

CELLKORRIDORERNA HAR IDAG MYCKET SNARLIKT UTSEENDE PÅ SAMTLIGA PLAN MED PLATSMATTA PÅ GOLV, URSPRUNGLIGA GJUTNA SOCKLAR, SENARE GLASPARTIER VARVADE MED URSPRUNGLIGA CELLDÖRRAR SAMT SÄNKTA INNERTAK.

I HUVUDBYGGNADEN (BYGGNAD 3+4+5) OCH DIREKTÖRSVILLAN (BYGGNAD 2) FINNS DE URSPRUNGLIGA TRAPPHUSEN BEVARADE. SAMTLIGA TRÄPPOR HAR PLANSTEG I KALKSTEN. I HUVUDBYGGNADEN FINNS GJUTJÄRNS- OCH SMIDESRÄCKEN I ORIGINAL (T.V.) OCH I DIREKTÖRSVILLAN SVARVADE TRÄRÄCKEN I ORIGINAL (T.H) I ENTRÉBYGGNADEN OCH DIREKTÖRSVILLAN FINNS ÄVEN EN MÄNGD BEVARADE DÖRRPARTIER MED GLASADE SIDOPARTIER OCH ÖVERLJUS (SE OVAN)

BEVARADE SMIDESGRINDAR I ENTRÉBYGGNADEN (BYGGNAD 3)

FÖRBINDELSEGÅNGARNA ÄR BEVARADE SOM HUVUDBYGGNADENS KOMMUNIKATIONSSTRÅK MELLAN ENTRÉVOLYM, CELLBYGGNAD OCH EKONOMIVOLYM.

DIREKTÖRSVILLAN OCH HUVUDBYGGNADEN ÄR KONTORISERADE. VISSA KONTOR I DIREKTÖRSVILLAN (T.V.) OCH HUVUDBYGGNADENS ENTÉBYGGNAD HAR URSPRUNGLIG PLANLÖSNING OCH DÄRMED BEVARADE SNICKERIER OCH STUCK MEDAN FLERTALET KONTOR I BYGGNAD 5 (T.H.) HAR SENARE PLANLÖSNING MED ENBART BEVARADE SNICKERIER KRING FÖNSTER.

ETT TYPISKT KONTOR I EN URSPRUNGLIG CELL: SENARE PLASTMATTA PÅ GOLVET, SLÅTA GOLVSOCKELLISLTER, PUTSADE VÄGGAR OCH NEDSÄNKT INNERTAK.

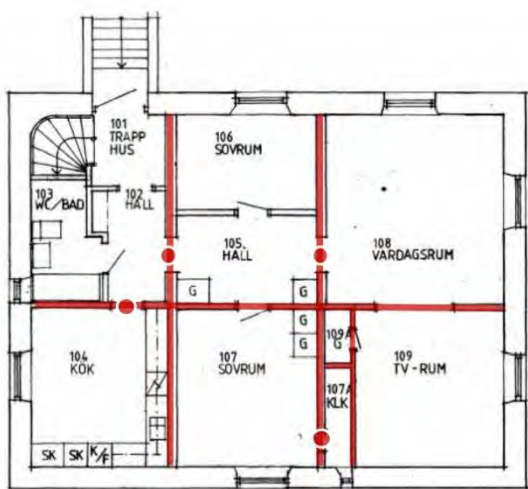
INTERIÖREN I BYGGNAD 6 (ÖVERST) OCH BYGGNAD 15 (T.V.) ÄR ANPASSAD TILL PÅGÅENDE UNGDOMSVERKSAMHET.

Bevarad planlösning

Nedan illustreras bevarade ursprungliga väggar och dörröppningar i byggnadernas interiör. Icke-markerade väggar och dörröppningar är senare tillkomna, och nästan uteslutande från den stora ombyggnaden 2000–2003. Ritningarna nedan är ej skalenliga.

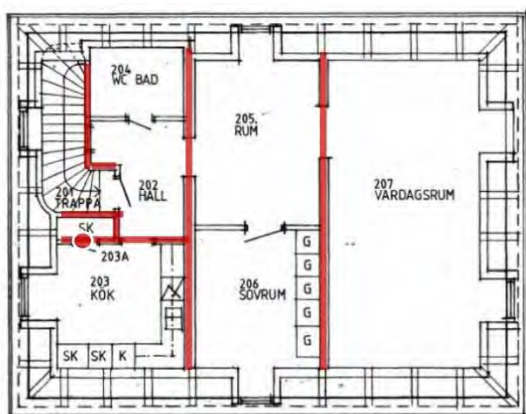
Byggnad 1 har inte varit tillgänglig för inventering varmed identifieringen av bevarade väggar och dörröppningar baseras på jämförelser mellan nybyggnadsritning och befintlighetsritning.

Byggnad 1, plan 1 (vaktmästarbostaden)

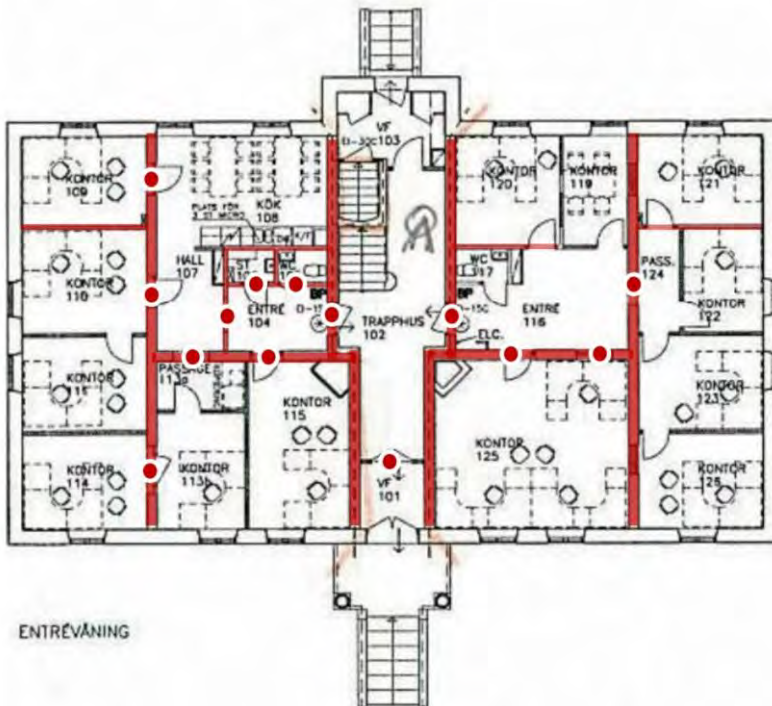
RÖD MARKERING FÖR URSPRUNGLIGA MELLANVÄGGAR OCH DÖRRÖPPNINGAR

Byggnad 1, plan 2 (vaktmästarbostaden)

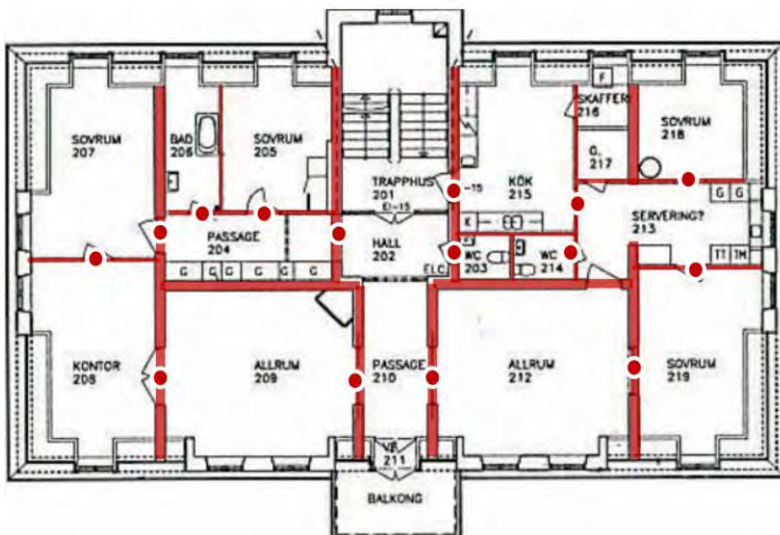
RÖD MARKERING FÖR URSPRUNGLIGA MELLANVÄGGAR OCH DÖRRÖPPNINGAR

Byggnad 2, plan 1 (direktörsvillan)

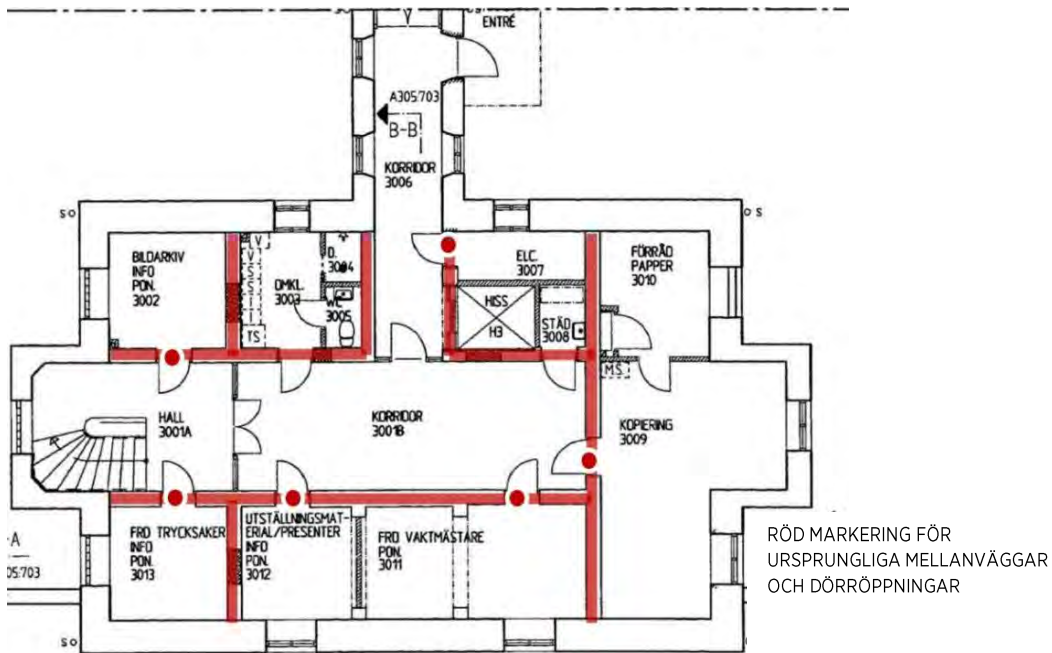
RÖD MARKERING FÖR URSPRUNGLIGA
MELLANVÄGGAR OCH DÖRRÖPPNINGAR

Byggnad 2, plan 2 (direktörsvillan)

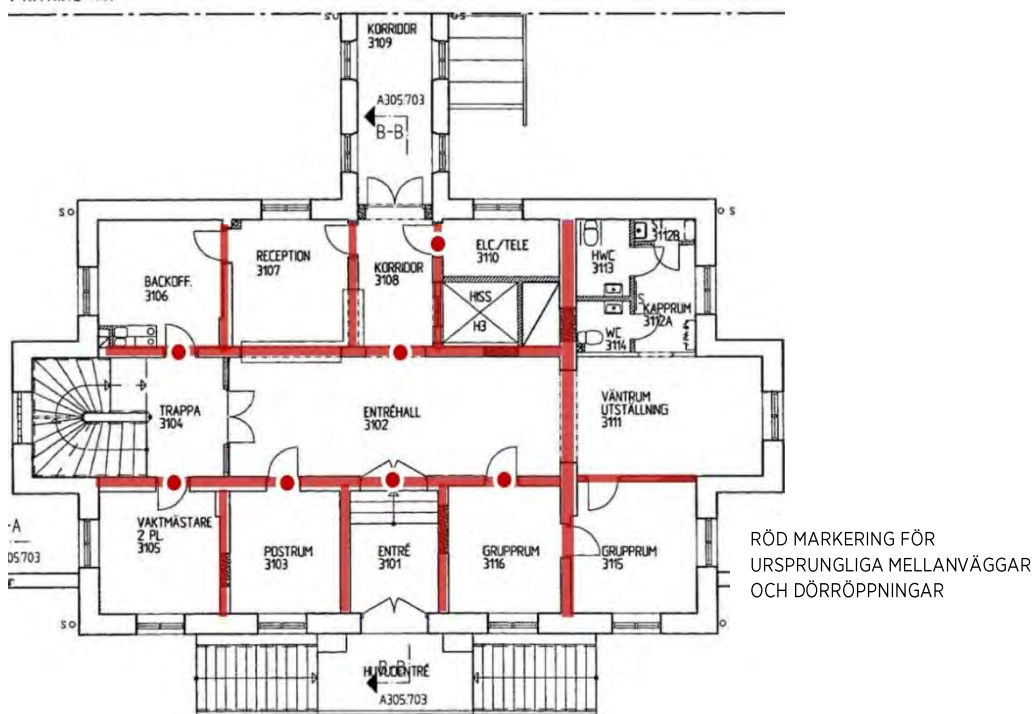

RÖD MARKERING FÖR
URSPRUNGLIGA
MELLANVÄGGAR OCH
DÖRRÖPPNINGAR

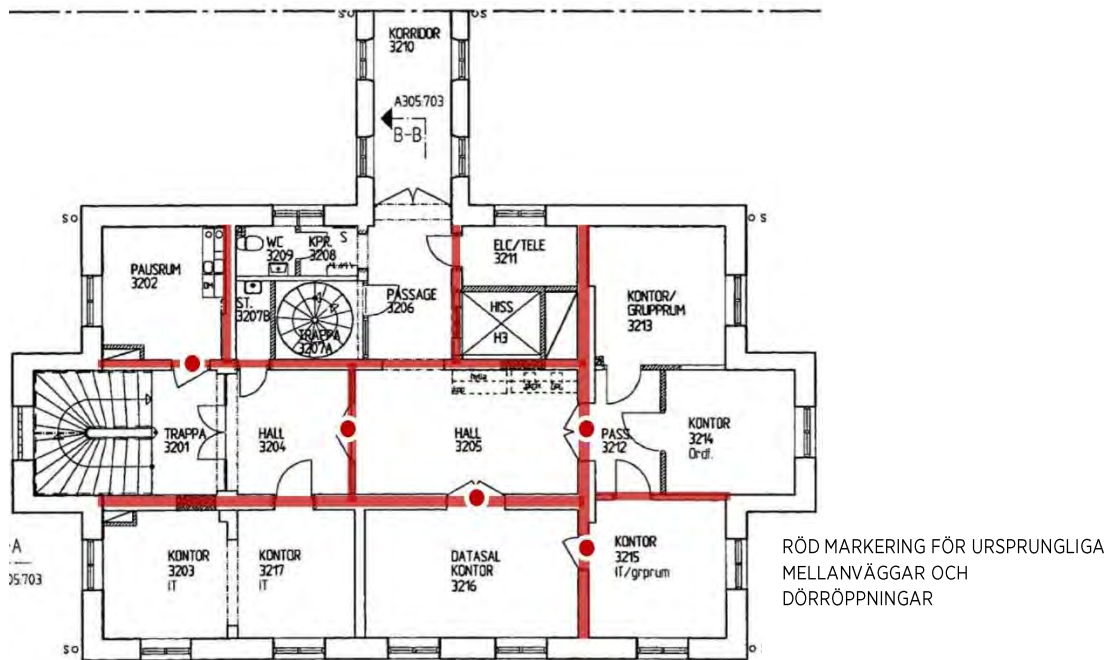
Byggnad 3, Plan 0 (entrébyggnaden)

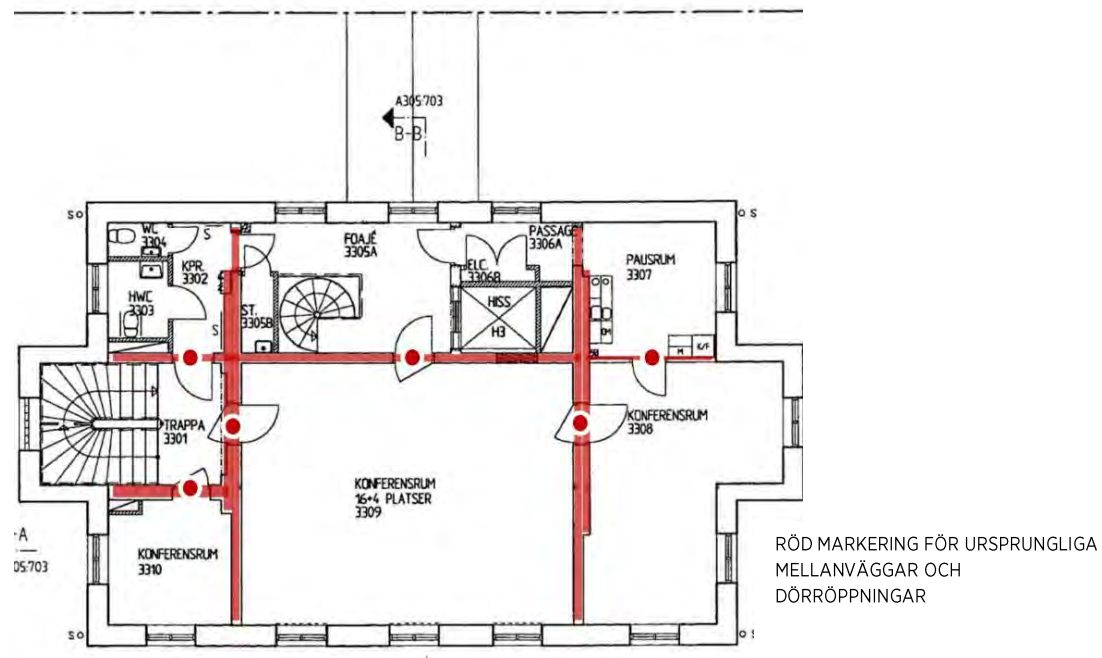
Byggnad 3, Plan 1 (entrébyggnaden)

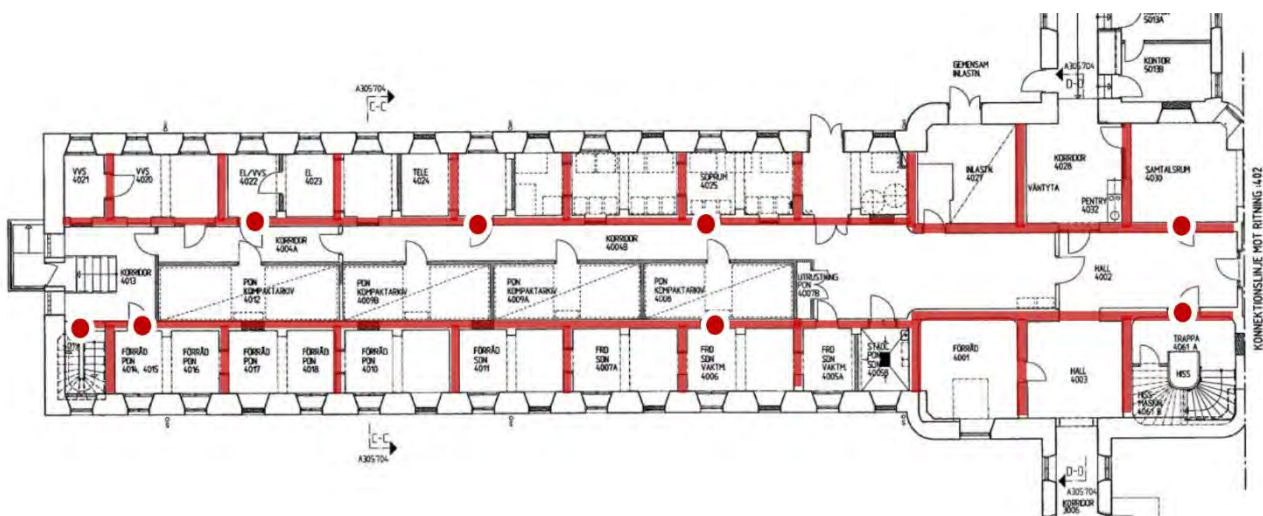
Byggnad 3, Plan 2 (entrébyggnaden)

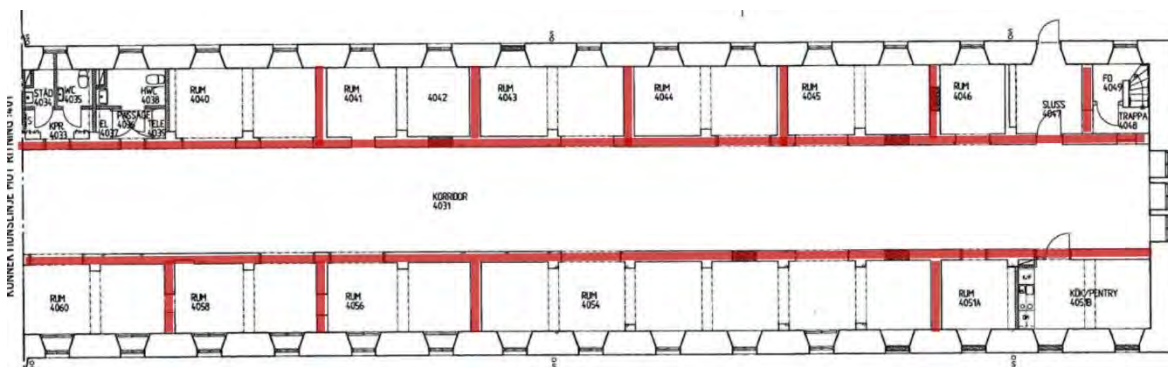
Byggnad 3, Plan 3 (entrébyggnaden)

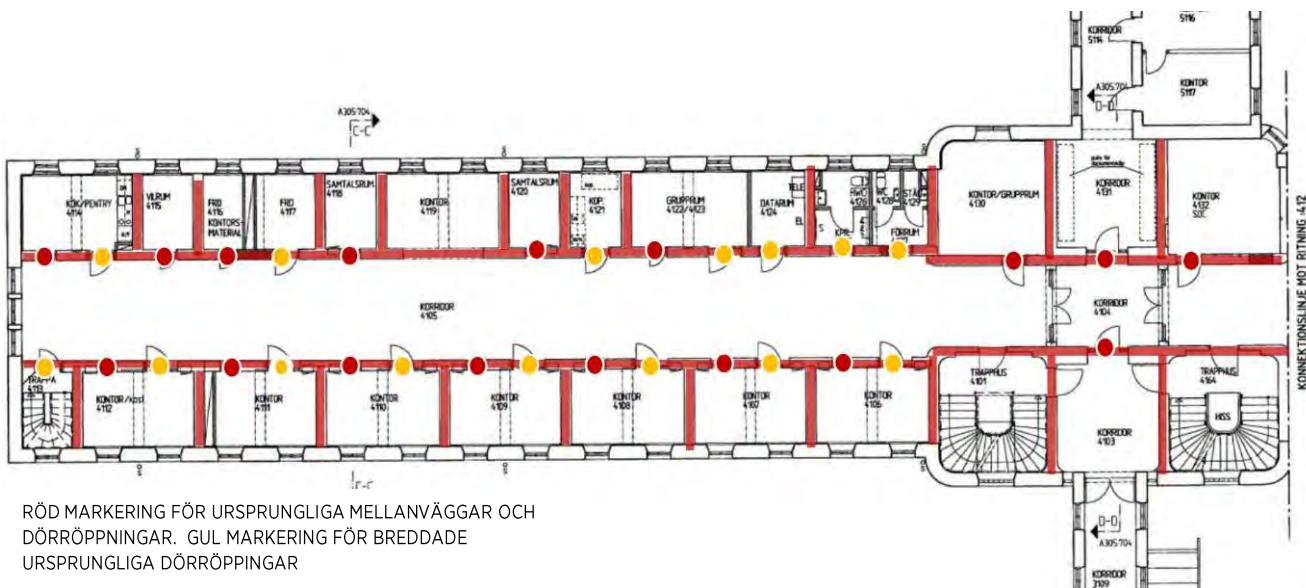
Byggnad 4, Plan 0 del 1 (norra cellflygeln)

Byggnad 4, Plan 0 del 2 (södra cellflygeln)

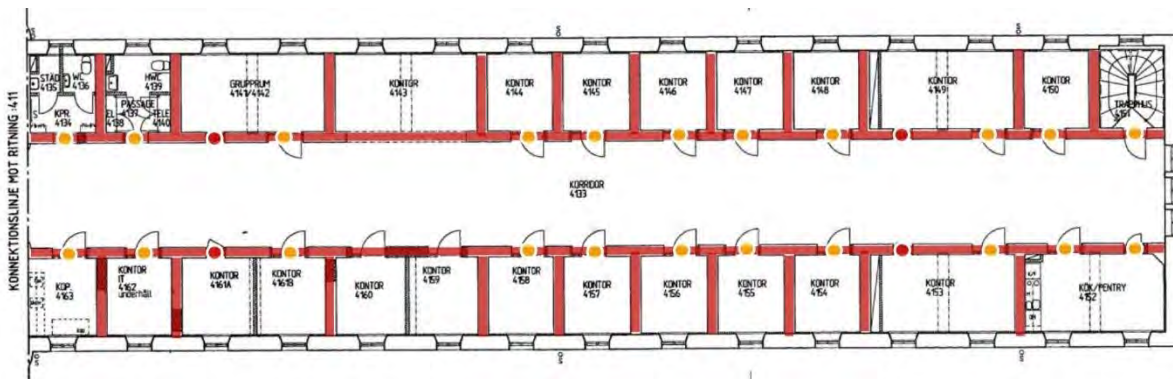

Byggnad 4, plan 1, del 1 (norra cellflygeln)

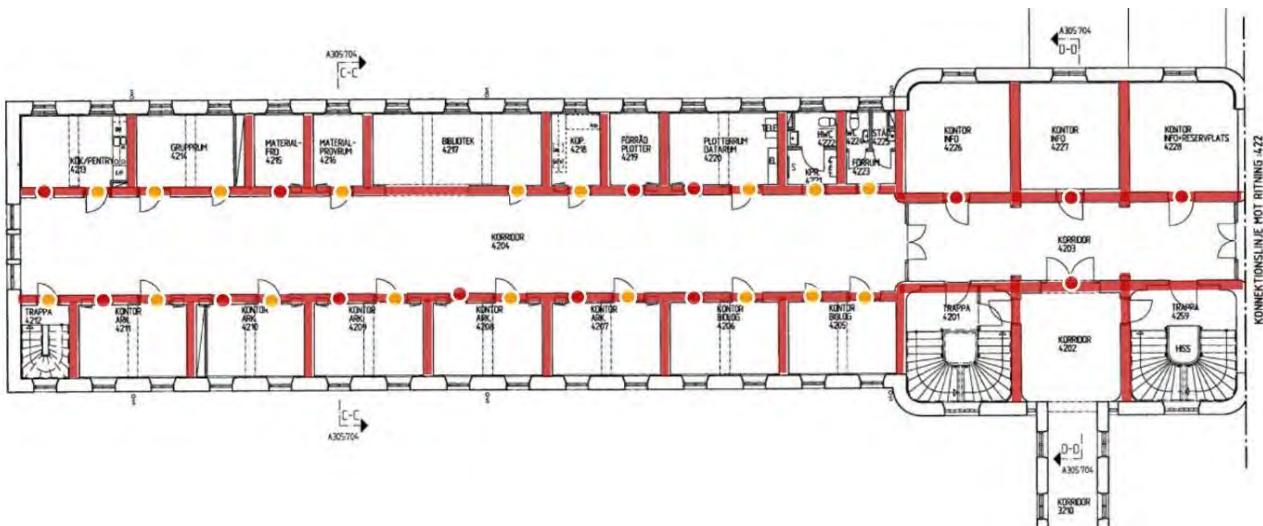

RÖD MARKERING FÖR URSPRUNGLIGA MELLANVÄGGAR OCH
DÖRRÖPPNINGAR. GUL MARKERING FÖR BREDDADE
URSPRUNGLIGA DÖRRÖPPNINGAR

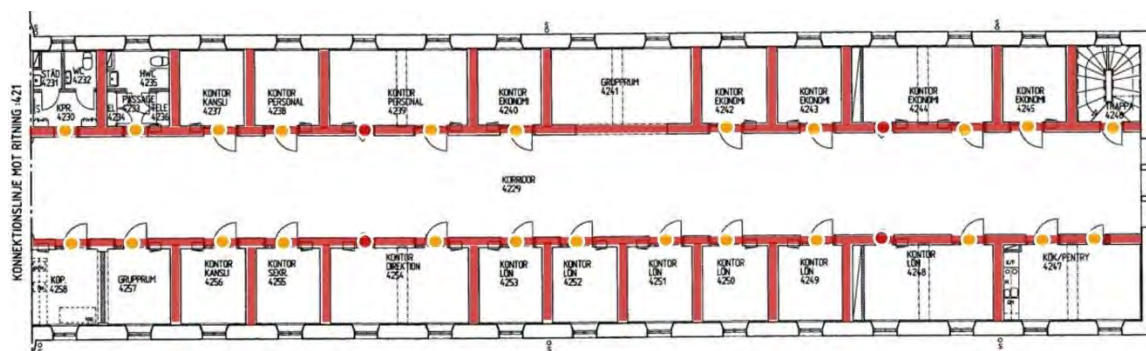
Byggnad 4, plan 1, del 2 (södra cellflygeln)

Byggnad 4, plan 2 del 1 (norra cellflygeln)

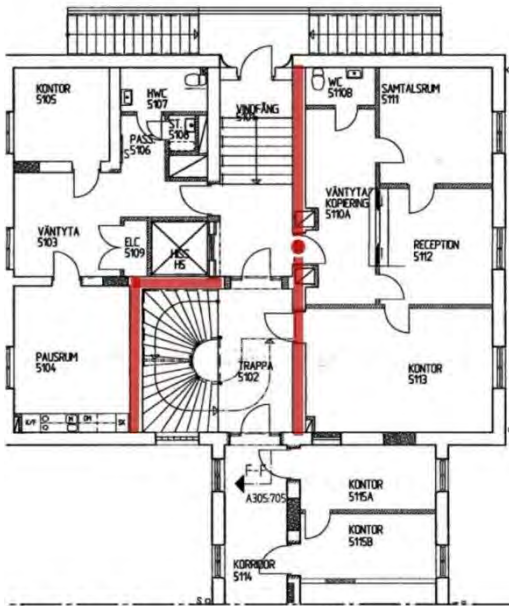

Byggnad 4 plan 2 del 2 (södra cellflygeln)

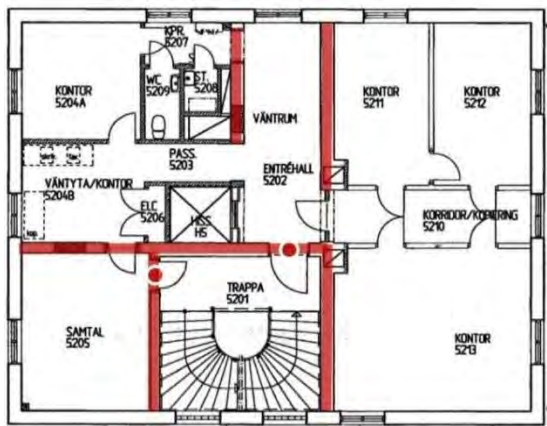

RÖD MARKERING FÖR URSPRUNGLIGA MELLANVÄGGAR OCH DÖRRÖPPNINGAR. GUL MARKERING FÖR BREDDADE URSPRUNGLIGA DÖRRÖPPNINGAR

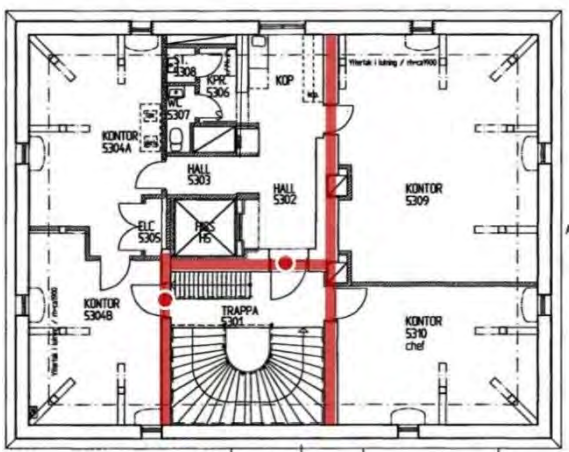
Byggnad 5 plan 1 (ekonomibygnaden)

Byggnad 5 plan 2 (ekonomibygnaden)

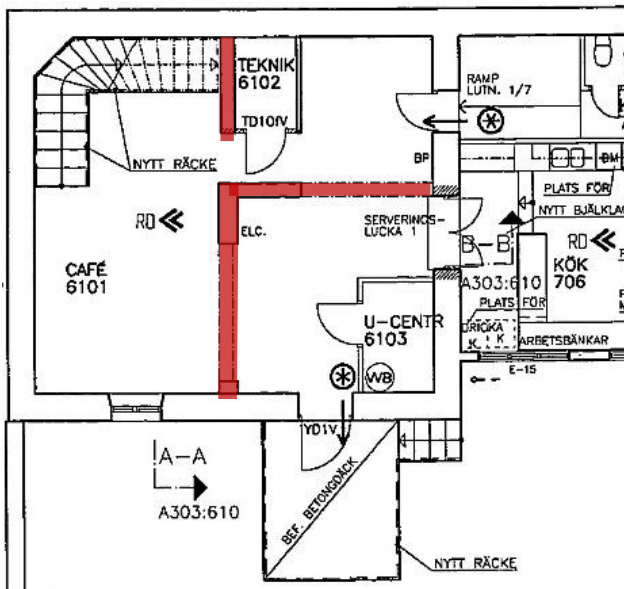

Byggnad 5 plan 3 (ekonomibygnaden)

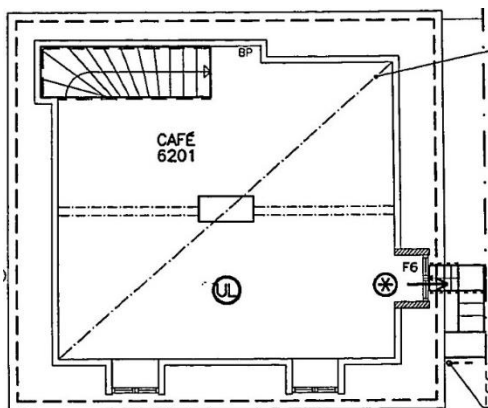

RÖD MARKERING FÖR URSPRUNGLIGA
MELLANVÄGGAR OCH DÖRRÖPPNINGAR.
GUL MARKERING FÖR BREDDADE
URSPRUNGLIGA DÖRRÖPPNINGAR

Byggnad 6 Plan 1 (före detta tvättstugan)

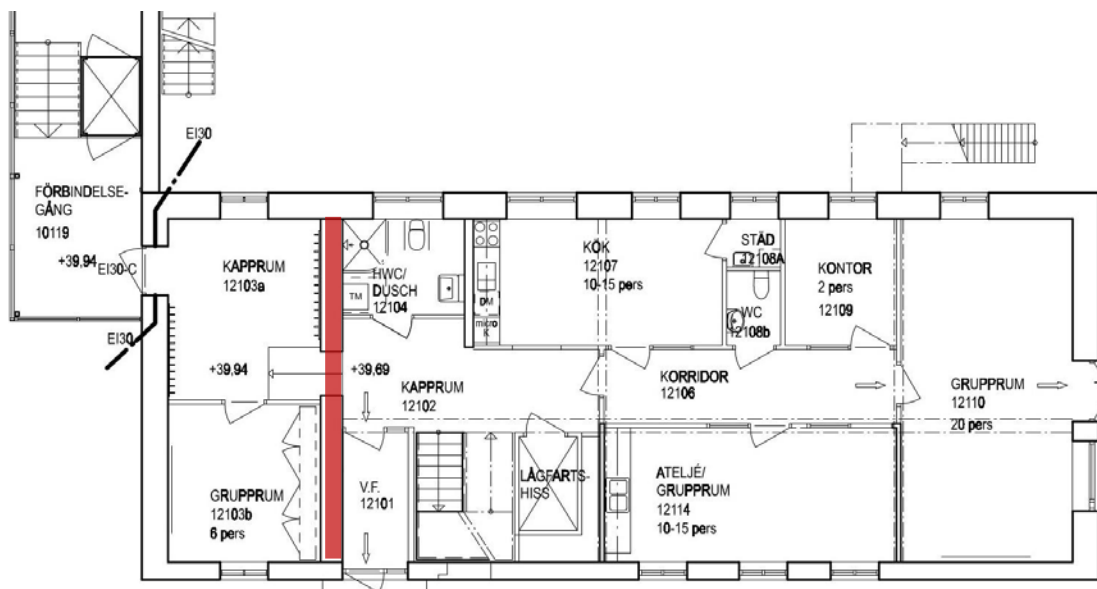

Byggnad 6 plan 2

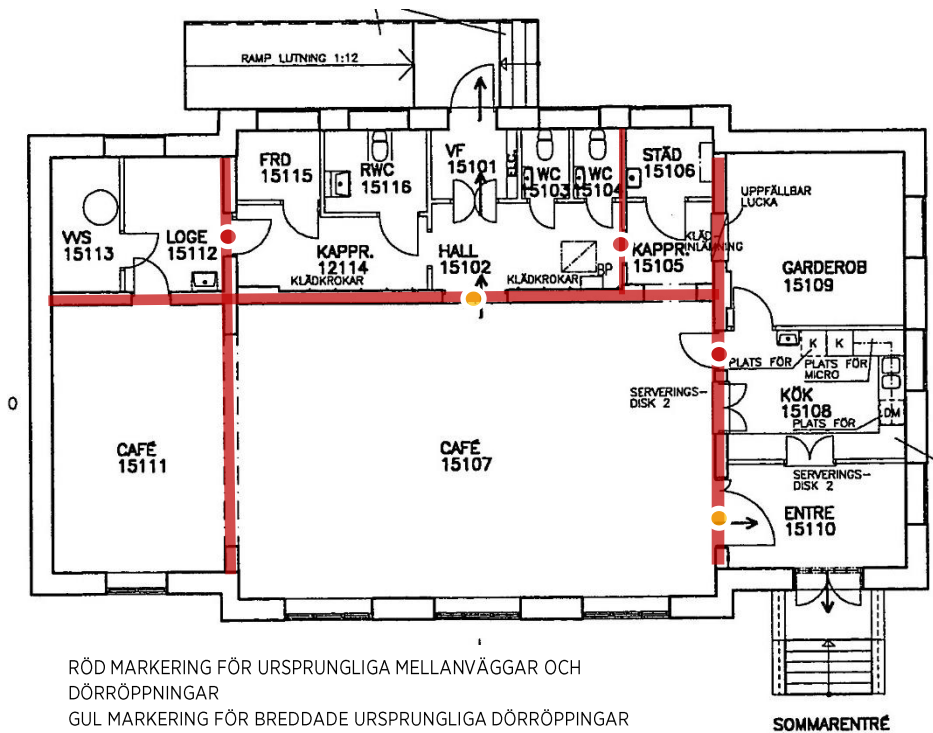

RÖD MARKERING FÖR URSPRUNGLIGA
MELLANVÄGGAR OCH DÖRRÖPPNINGAR

Byggnad 12, Plan 1 (före detta materialbod)

Byggnad 15 Plan 1 (domstolsbyggnaden)

RÖD MARKERING FÖR URSPRUNGLIGA MELLANVÄGGAR OCH
DÖRRÖPPNINGAR
GUL MARKERING FÖR BREDDADE URSPRUNGLIGA DÖRRÖPPNINGAR

Kulturhistorisk klassning enligt Higabs system

Den tekniska beskrivningen i del 2 av denna vård- och underhållsplan redovisar Härlanda Fängelses befintliga utseende, byggnadsdel för byggnadsdel för respektive byggnad(exteriör) och byggnad för byggnad (interiör) och anger däri vad som är ursprungliga och senare inslag. Byggnadsdelarna och rummen har försetts med kulturhistorisk klassning enligt Higabs system. Bedömningen av lämplig klassning baseras dels på byggnadsminnesförklaringens skyddsbestämmelser samt plan- och bygglagen, dels på den genomförda kulturhistoriska inventeringen. I den tekniska beskrivningen i del 2 markeras beskrivningen av respektive byggnadsdel och rum med olika färgband som signalerar deras kulturhistoriska klassning. Nedan återges en översikt.

Värde 5: Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen.

Värde 4: Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå byggnadsminnesförklaringen.

Värde 3: Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde.

Värde 2: Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer.

Värde 1: Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Kulturhistorisk klassificering av exteriören

Exteriören hos ursprungliga byggnader på Härlanda Fängelse omfattas i sin helhet av byggnadsminnesförklaringens skyddsbestämmelser och klassas med rödmarkering enligt värde 5.

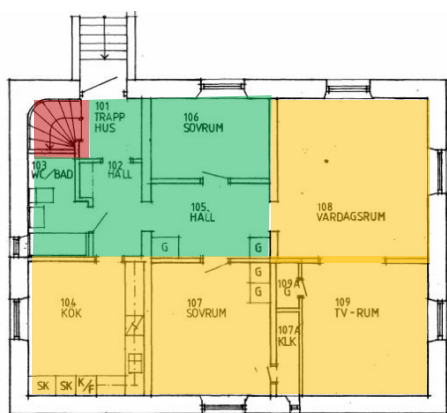
Exteriörens olika byggnadsdelar med tillhörande åtgärdsförslag beskrivs närmare i vård- och underhållsplanen del 2:1.

Kulturhistorisk klassificering av interiören

Interiören skyddas av byggnadsminnesförklaringens skyddsföreskrifter så tillvida att vård- och underhållsarbeten skall utföras med traditionella byggnadsmaterial och metoder på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Med det uttolkas att samtliga ursprungliga/äldre inslag i interiören ska bevaras och underhållas.

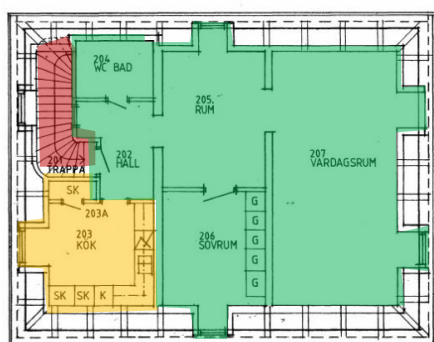
Nedan presenteras befintliga planer med illustrering av bevarade byggnadsdelar och rum med betydande kulturhistoriskt värde, klassificerat enligt Higabs system. Identifierande betydande byggnadsdelar med tillhörande åtgärdsförslag beskrivs närmare i vård- och underhållsplanen del 2:2 interiör.

Byggnad 1 Plan 1 (vaktmästarbostaden)

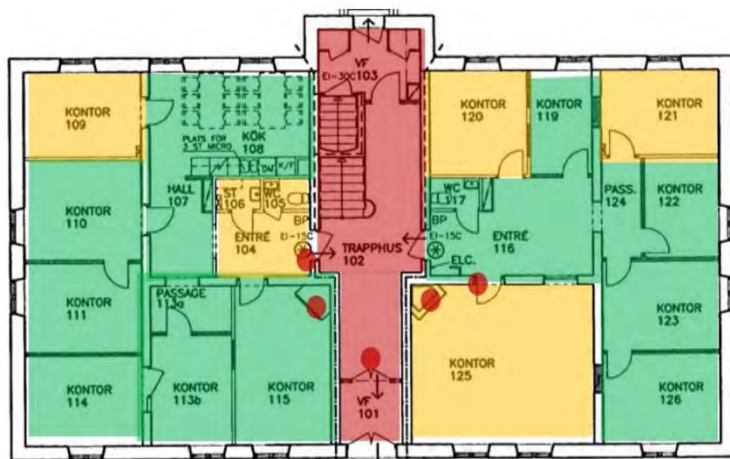
Byggnad 1 var ej tillgänglig för inventering
Identifieringen baseras endast på jämförelse av
nybyggnadsritning och befintlighetsritning.
Tillbyggnadsritningar från 1920-talet saknas. Delar från
tillbyggnaden på 1920-talet klassas som original)

Byggnad 1 plan 2

- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen ([här bevarad trappa](#))
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen.
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde ([här bevarad ursprunglig rumsbildning](#)).
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer. [här ursprunglig rumsbildning med senare mellanväggar alt. rivna ursprungliga mellanväggar](#)
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Byggnad 2 Plan 1 (direktörsvillan)

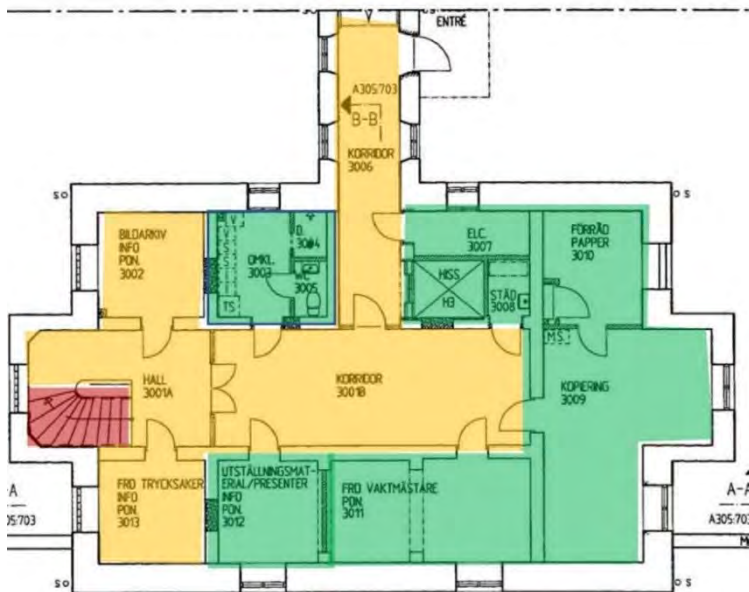
- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen (här bevarat trapphus samt bevarade dörrar i ursprungligt läge, eldstäder och kakelugnar)
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen.
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde (här bevarad ursprunglig rumsbildning).
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer, här ursprunglig rumsbildning med senare mellanväggar alt. rivna ursprungliga mellanväggar
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Byggnad 2 Plan 2

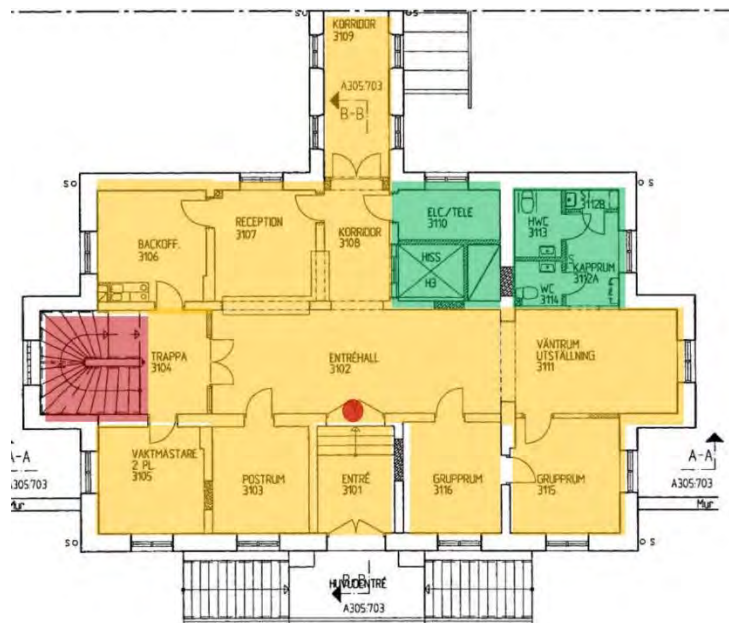

- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen (här bevarat trapphus samt bevarade dörrar i ursprungligt läge, eldstäder och kakelugnar)
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen.
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde (här bevarad ursprunglig rumsbildning).
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Byggnad 3, plan 0 (entrébyggnaden)

Byggnad 3, plan 1

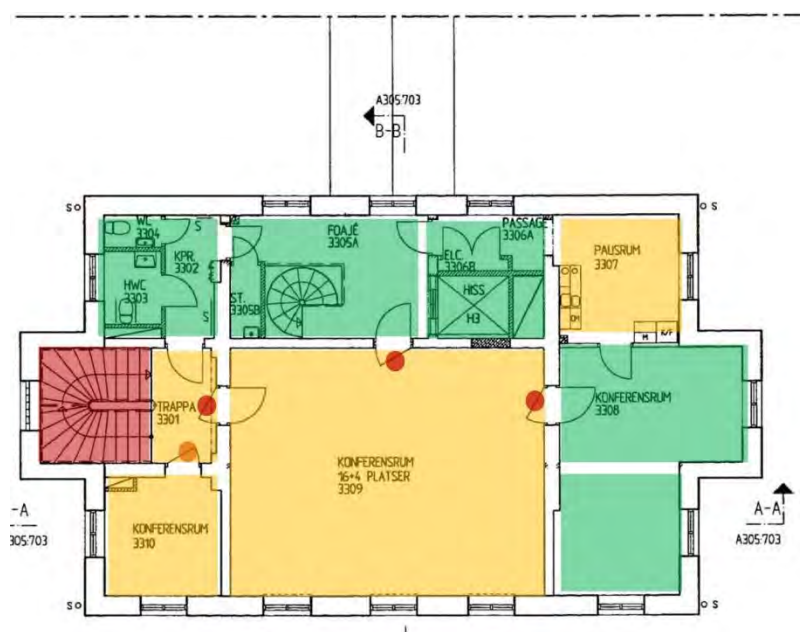

- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen (här bevarad trappa och smidesgrind)
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen.
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde (här bevarad ursprunglig rumsbildning)
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer (här ursprunglig rumsbildning med senare mellanväggar).
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Byggnad 3, plan 2

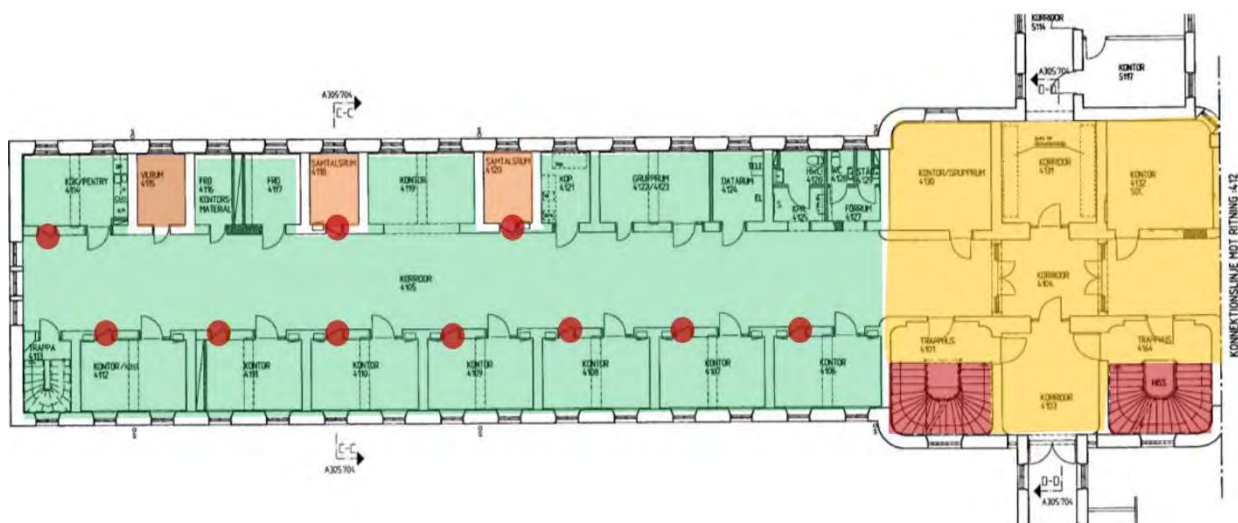

Byggnad 3, plan 3

- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen (här bevarad trappa och ursprungliga dörrar).
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen.
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde (här ursprungliga dörrar i nya lägen och bevarad ursprunglig rumsbildning)
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer (här ursprunglig rumsbildning med senare mellanväggar).
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Byggnad 4 plan 1 del 1 (norra flygeln och mittkroppen)

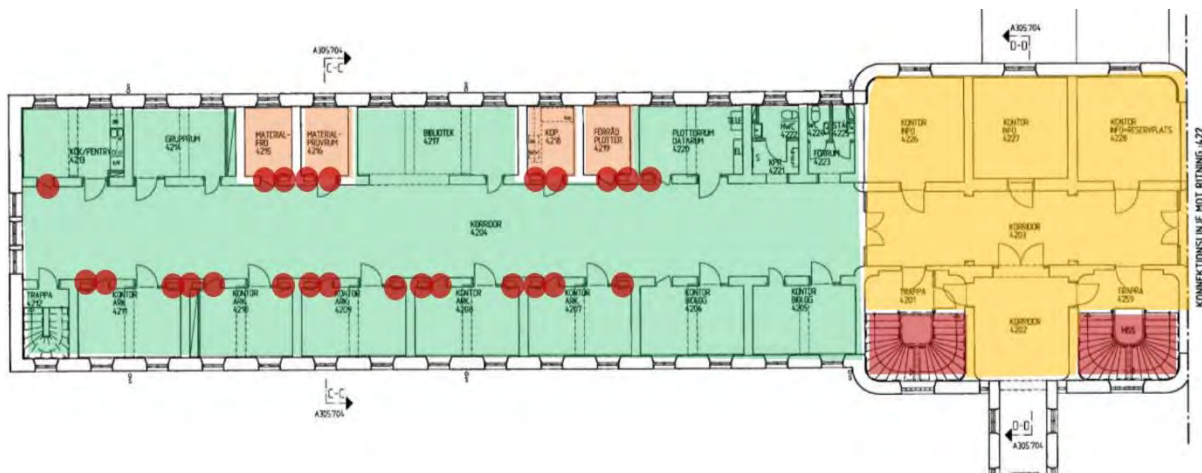

Byggnad 4, plan 1 del 2 (södra cellflygeln)

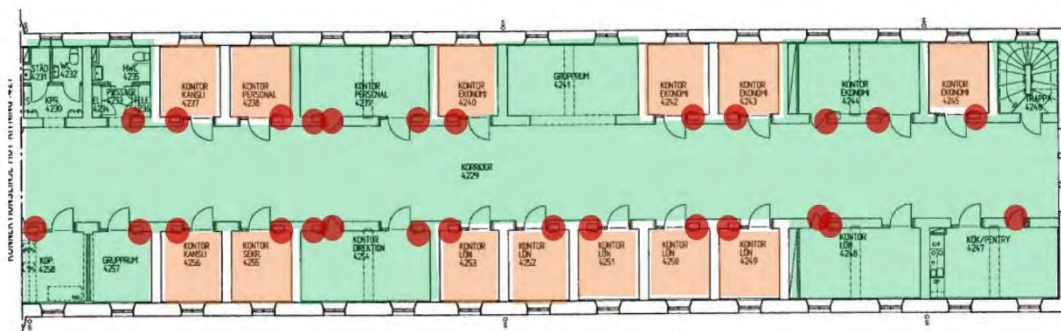

- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen. (här bevarade celldörrar och ursprungliga trappor)
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen (här bevarad planlösning för celler)
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde (här bevarad ursprunglig planlösning)
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer (här delar av ursprunglig planlösning med celler).
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Byggnad 4 plan 2 del 1 (norra cellflygeln och mittkroppen)

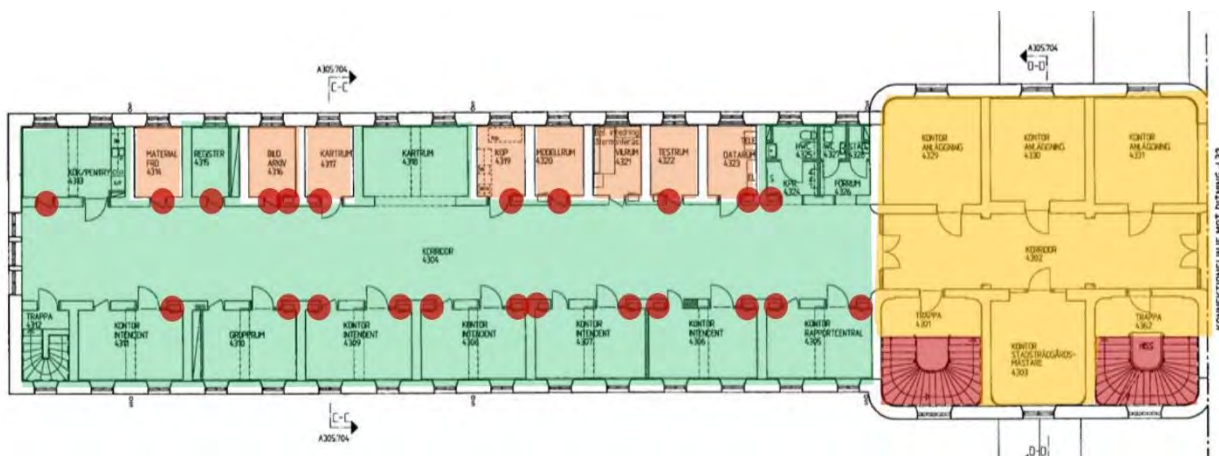

Byggnad 4, plan 2 del 2 (södra cellflygeln)

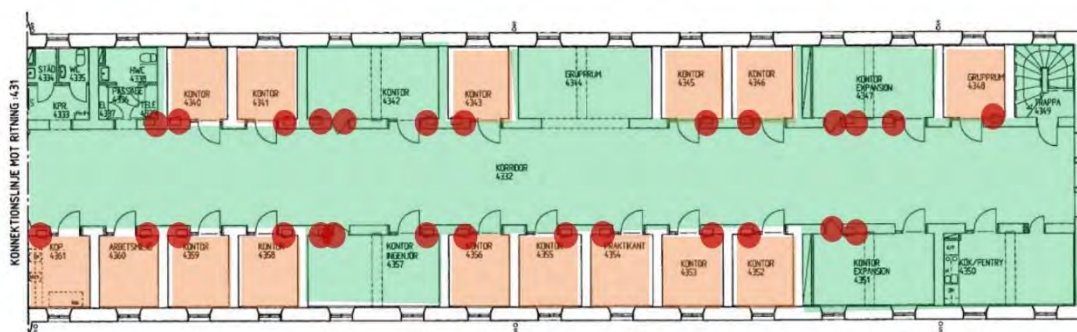

- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen (här bevarade celldörrar och pottskåp samt ursprungliga trappor).
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen (här bevarad planlösning för celler)
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde (här bevarad ursprunglig planlösning)
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer ((här delar av ursprunglig planlösning med celler).
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Byggnad 4 plan 3 del 1 (norra cellflygeln och mittkroppen)

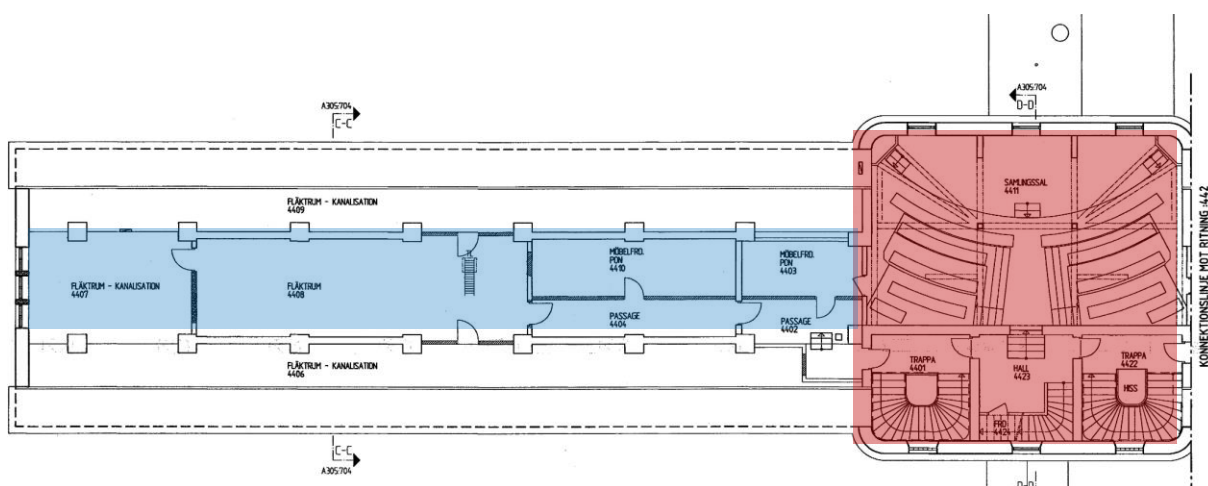

Byggnad 4, plan 3 del 2 (södra cellflygeln)

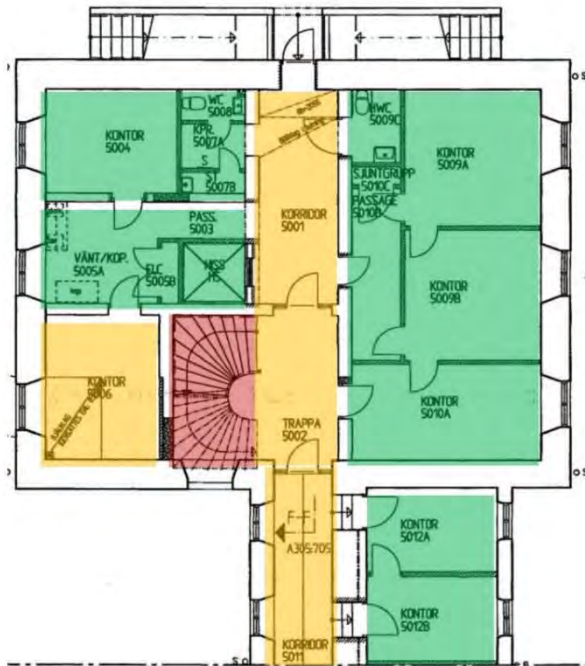
- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen (här bevarade celldörrar och pottskåp samt ursprungliga trapphus).
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen (här bevarad planlösning för celler).
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde (här bevarad ursprunglig planlösning).
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer (här delar av ursprunglig planlösning med celler).
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Byggnad 4 plan 3 del 1 (norra cellflygeln och mittkroppen)

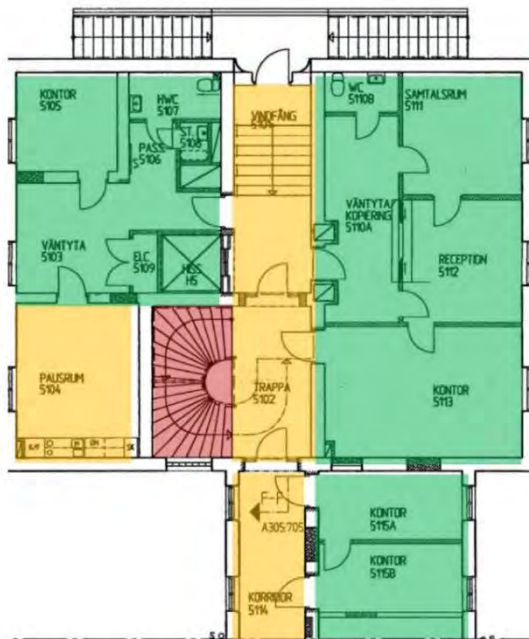

- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen (här bevarad kyrksal och trappor).
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde.
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde (här teknikutrymmen)

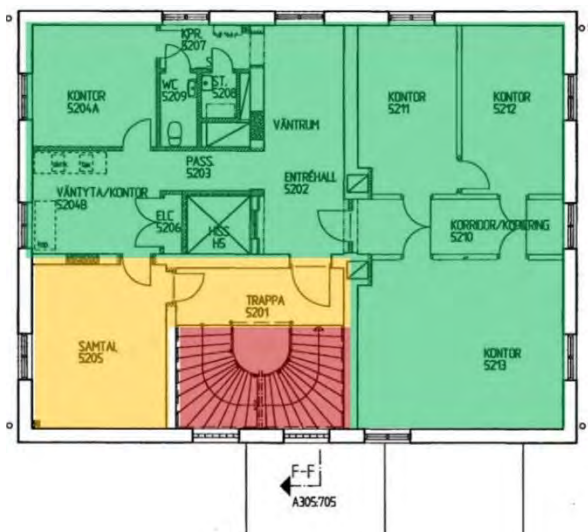
Byggnad 5 plan 0

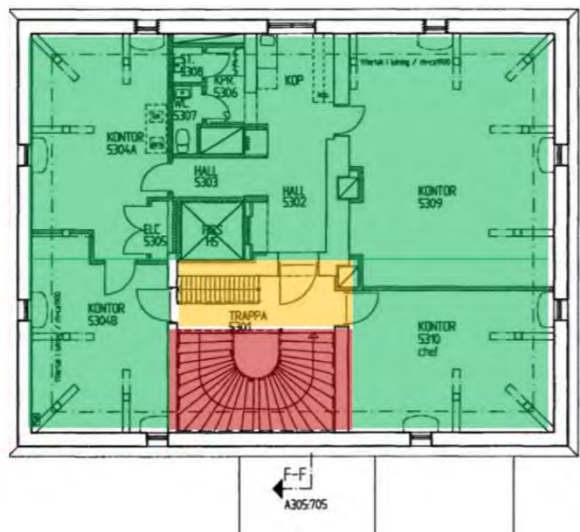
Plan 1

Byggnad 5 plan 2

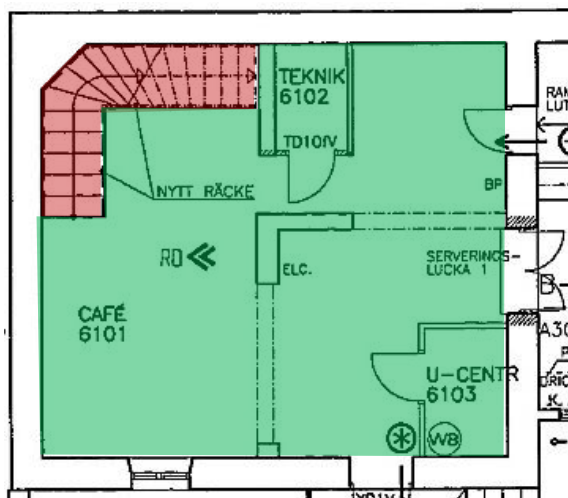

Plan 3

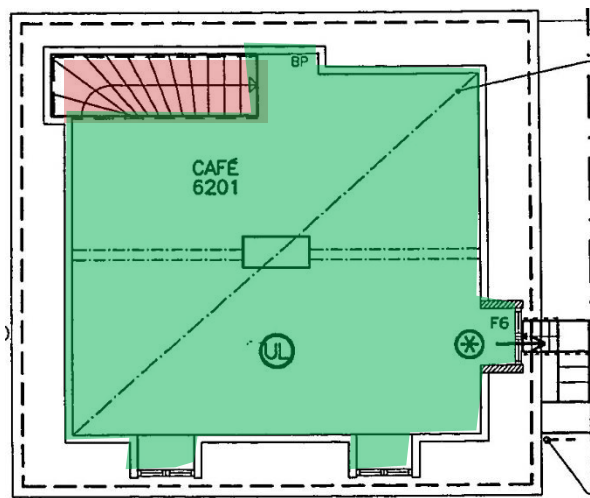

- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen. (här bevarad ursprunglig trappa)
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde (här bevarad ursprunglig planlösning)
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer (här delar av ursprunglig planlösning, bärande väggar)
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Byggnad 6 plan 1

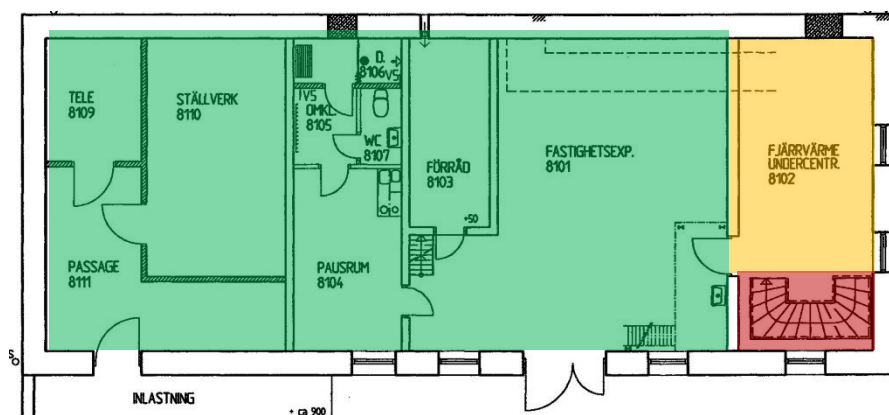

plan 2

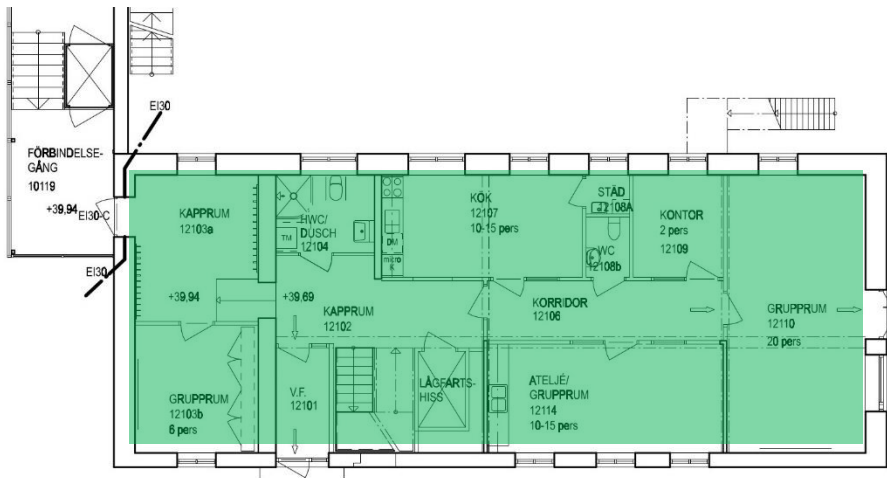
- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen. (här bevarad ursprunglig trappa)
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer (här bevarad öppen planlösning)
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Byggnad 8 plan 1

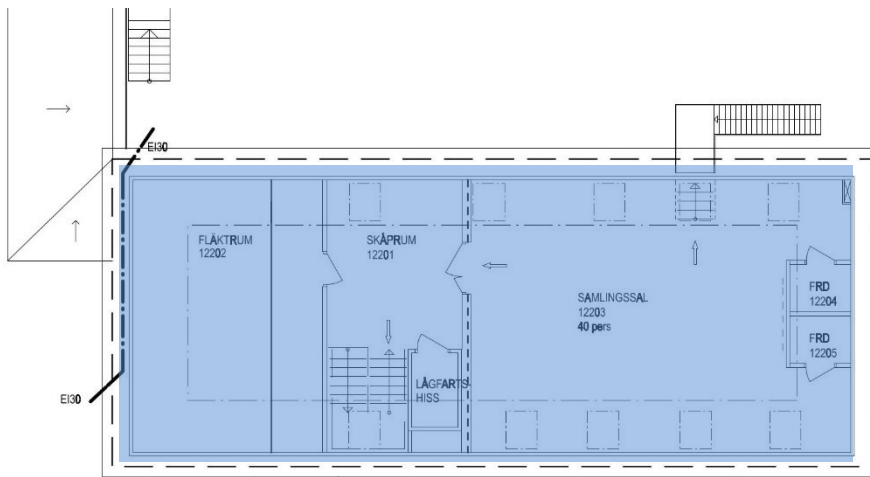

- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen. (här bevarad ursprunglig trappa)
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde (här bevarad ursprunglig planlösning)
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer (här delar av ursprunglig planlösning, bärande väggar)
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Byggnad 12, plan 1

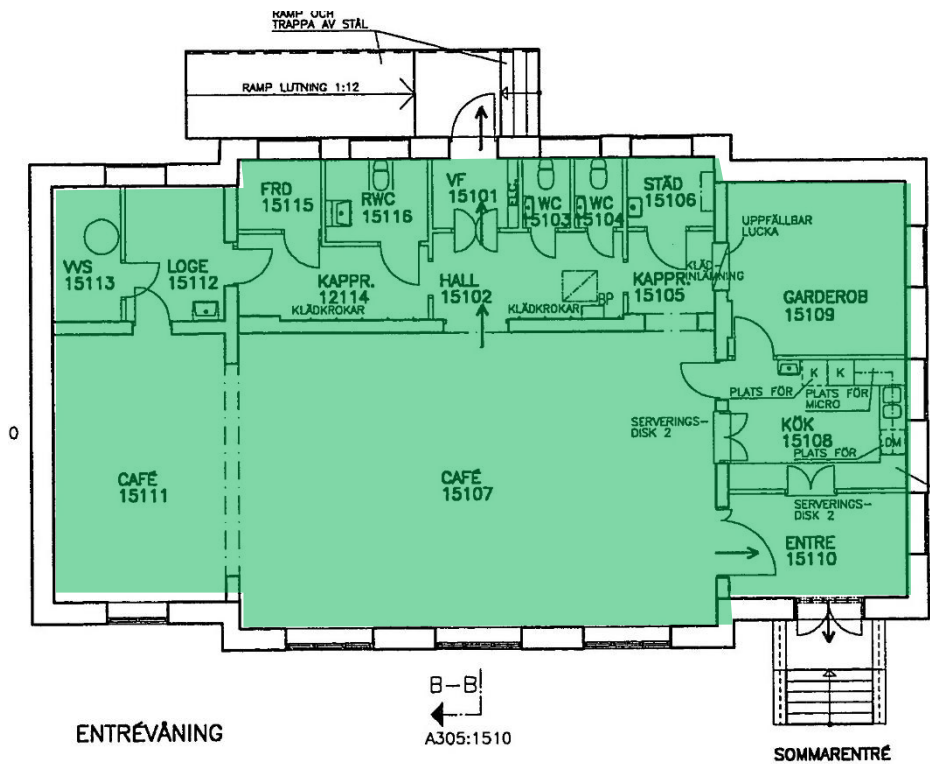

Byggnad 12, plan 2

- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen.
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer (här delar av ursprunglig planlösning, bärande väggar)
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Byggnad 15, plan 1

- Byggnadsdel/rum med högt kulturhistoriskt värde som skyddas enligt byggnadsminnesförklaringen.
- Byggnadsdel/rum av högt kulturhistoriskt värde som borde ingå i byggnadsminnesförklaringen
- Byggnadsdel/rum av särskilt kulturhistoriskt värde
- Byggnadsdel/rum med lågt kulturhistoriskt värde eller enskilt viktiga detaljer (här delar av ursprunglig planlösning, bärande väggar)
- Byggnadsdel/rum utan kulturhistoriskt värde.

Kap 5. Källor och litteratur

Tryckta källor

Fredberg, Carl Rudolf A:son (1921–1922). *Det gamla Göteborg: lokalhistoriska skildringar, personalia och kulturdrag*. Göteborg:

Hertzberg, Åke & Lindell, Karin (1996). *Härlanda berättar*. Partille: Warne

Johansson, Lisbeth (1999). *Härlanda fängelse: en historisk återblick och en studie om renovering, gamla material och metoder* = Härlanda prison. Examensarbete

Johnsson, Sam (1936). *Sveriges fängelser och tvångsarbetsanstalter, uppfostringsanstalten å Bona, åkerbrukskolonien Hall samt alkoholistanstalten å Venngarn i några ord och bilder*. Göteborg:

Lundberg, Sven (1997). *Härlanda fängelse - en tidsspegel*. Göteborg: Tre böcker

Meijer, Bernhard, Westrin, Theodor, Berg, Ruben G:son, Söderberg, Verner & Fahlstedt, Eugène (red.) (1918). *Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi*. Ny, rev. och rikt ill. uppl. Stockholm: Nordisk familjeboks förl.

Nilsson, Roddy (1999) Sammanfattning av *En välbyggd maskin, en mardröm för själen: det svenska fängelsesystemet under 1800-talet*

Rudstedt, Staffan (1994). *I fängelset: den svenska fångvårdens historia*. Stockholm: Tiden

Åman, Anders (1976). *Om den offentliga vården: byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen: en arkitekturhistorisk undersökning*. Stockholm: Sveriges arkitekturmuseum

Fotografier

Göteborgs stadsmuseums arkiv

Lindholm Restaurering AB, där inget annat anges

Ritningar

Göteborgs stadsbyggnadskontors arkiv
Bygglovsritningar

Övriga källor

Ahlberg, Nils (1985) Göteborg Härlandafängelset. Riksantikvarieämbetet. Sektionen för byggnadsdokumentation

www.riksarkivet.se

Skyddsföreskrifter för Härlandafängelset i Göteborg, Västergötland 1991-10-01, 2490/92